

MUSTAFA ACAR

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI

DOKTORA
TEZİ

ŞARK ULEMÂSININ
KIRÂAT İLMİNE KATKISI

MUSTAFA ACAR

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI

ARALIK 2023

ARALIK 2023

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

ŞARK ULEMÂSININ KIRÂAT İLMİNE KATKISI

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
MUSTAFA ACAR

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ CEMİL KÜÇÜK

VAN - 2023

KABUL VE ONAY

Mustafa ACAR tarafından hazırlanan “ <i>Şark Ulemâsının Kırâat İlmine Katkısı</i> ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Bölümü Kur’an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Jüri Üyeleri	İmza
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Cemil KÜÇÜK Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Kur’an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Başkan: Doç. Dr. Lokman ŞAN Dicle Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Kur’an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Cemil KÜÇÜK Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Kur’an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Üye: Doç. Dr. Mahmut Dündar Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Eğitimi Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Selim AYDAY Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylamıyorum.	
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Sedat KAYA Bitlis Eren Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Kur’an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Tez Savunma Tarihi:	20/12/2023
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Prof. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (20.12.2023)

Mustafa ACAR

İTHAF

Çalışmamı, araştırmama yoğunlaştığım bir vakitte henüz yirmi iki yaşındayken dar-ı bekâya irtihâl eden, bunun için de beni uzun bir süre çalışmama ara vermek zorunda bırakan merhum kardeşim Mücteba'ya; tahsil hayatım boyunca maddi sıkıntılar içinde olmalarına rağmen hiçbir zaman desteklerini benden esirgemeyen anne-babama; okumama vesile olan dedem merhum Hacı Şükrü'ye; çalışmamı bitirmeye çalıştığım bu son aylarda tüm dünyanın gözü önünde ve sessizliğinde vahşice saldırılara maruz kalıp şehit düşen başta çocuklar olmak üzere tüm Filistinli kardeşlerime ithaf ediyorum.

Doktora Tezi

Mustafa ACAR

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Aralık, 2023

ŞARK ULEMÂSININ KİRÂAT İLMİNE KATKISI

ÖZET

İslâm'ın ilk asrından günümüze kadar kırâat ilminde ön plana çıkmış Şark âlimlerini konu edindiğimiz bu çalışmamızla özellikle günümüz Şark âlimleri arasında eksikliği hissedilen kırâat ilminin tekrar canlanmasına katkı sağlamayı amaçladık. Çalışmamızda, kaynaklarda kendilerinden Şark ulemâsı olarak bahsedilen kırâat âlimlerini tespit edip kırâat ilmine katkısı olanları ele aldık. Şarktan kastımız, Osmanlı kaynaklarında geçtiği gibi İstanbul'un doğusuna düşen tüm İslâm âlemi değil, Cumhuriyetle birlikte kendisine Şark denilen Kürt coğrafyasıdır. İslâm âlimlerini konu edinen eserlerde nisbesi "el-Kürdî" olan birçok şarklı âlimin ismi geçmektedir. Bu âlimlerden kırâat ilminde ön plana çıkmış şahsiyetler vardır. Bunun yanı sıra nisbesi "el-Kürdî" olmayıp ancak Şark şehir veya aşiretlerinden olan birçok isim de vardır. Bunların hepsini Kürt kabul etmenin doğru olmadığını düşünüyoruz. Tabiîn neslinden olup kırâat-ı 'aşere imamlarından Yakub el-Hadramî gibi bir kırâat imamına hocalık yapan ve nisbesi "el-Kürdî" olan Mehdî b. Meymûn'dan tutun günümüzde hala yaşayıp kırâat derslerini veren Seyyid Hüseyin'e kadar geniş bir zamanı kapsayan çalışmamız sonucunda bu önemli ilme katkı sağlayan birçok âlimden bahsettik. Bunlar arasında İslâm âlemi dışında da tüm dünyaca tanınan ünlü kârî Abdulbasit Abdussamed gibi önemli şahsiyetler de vardır. Çalışmamızla konu hakkında yapılacak çalışmalara ve ilim dünyasına bir katkı sağlayacağımızı umut ediyoruz. Kırâatle ilgilenenlerin bundan sonra kendilerinden bahsettiğimiz birçok şahsı ayrı birer çalışma konusu yapmalarının gerekli olduğu kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, Mukrî, Kârî, el-Kürdî, âlim

Sayfa Sayısı: XVII+168

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Cemil KÜÇÜK

Doctoral Thesis

Mustafa ACAR

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

December, 2023

THE CONTRIBUTION OF EASTERN SCHOLARS TO THE SCIENCE OF QIRÂAT

ABSTRACT

With this study on Kurdish scholars who came to the forefront in the science of qiraat in the historical process from the first century of Islam to the present day, we aimed to contribute to the reintroduction of the science of qiraat, which was felt to be lacking in Kurdish madrasas, into the curriculum of these madrasas. We have identified the Qiraat scholars who are mentioned as Kurdish in various sources and discussed their contributions to the science of Qiraat. In books, terâjim, tabaqat, encyclopedias, etc. that deal with Islamic scholars, the names of many scholars with the name "al-Kurdî" are mentioned. Among these scholars, there are a considerable number of personalities who came to the forefront in the science of qiraat. In addition, there are many scholars whose names are not "al-Kurdî" but are from Kurdish cities or tribes. Since we think that it is not correct to accept all of them as Kurds, we tried to identify those who are mentioned as Kurds in different sources. We have mentioned many scholars who contributed to this important science as a result of our study, which covers a wide period of time, from Mahdî b. al-Mammûn, who was one of the Tabiîn generation and who taught a Qiraat imam such as Yakub al-Hadramî, one of the imams of Qiraat al-'ashara, and whose noun was "al-Kurdî", to Sayyid Husayn, who still lives today and gives Qiraat lessons. We have mentioned many scholars who contributed to this important science as a result of our study covering a wide period of time, from Maimonides to Sayyid Hussein, who is still alive today and gives Qiraat lessons. Among them are important personalities such as the famous Qari Abdulbasit Abdussamed, who is known all over the world outside the Islamic world. We hope that our study of all the Kurdish qiraat scholars who have come and gone in the past fifteen centuries will contribute to the studies on the subject and to the world of science. We believe that it is necessary for those interested in Qiraat to make many of the individuals we have mentioned as a separate subject of study.

Keywords: Qiraat, Muqrî, Qārî, al-Kurdî, Scholar

Page Count: XVII+168

Advisor: Asst. Prof. Cemil KÜÇÜK

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
ÖNSÖZ.....	xv
GİRİŞ	1
A) Çalışmanın Konusu ve Önemi	1
B) Çalışmanın Kapsamı.....	7
C) Çalışmanın Amacı ve Literatür	8
D) Çalışmanın Sınırlılıkları	10
1. TEFSİR KİTAPLARINDA KÜRTLER, KÜRT ÂLİMLERİN İSLÂMÎ	
İLİMLERE KATKILARI VE KİRÂAT İLMİNDE BAZI KAVRAMLAR.....	12
1.1. Tefsir Kitaplarında Kürtler	13
1.1.1. İbn Kesîr'in “ <i>Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm</i> ” Adlı Eserinde Kürtler	13
1.1.2. Süyûtî'nin “ <i>ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr</i> ” Adlı Tefsirinde Kürtler	14
1.1.3. Âlûsî'nin “ <i>Rûhü'l-Me'ânî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-'Azîm</i> ” Adlı Eserinde Kürtler	14
1.1.4. Muhammed Tahir b. 'Aşûr'un “ <i>Tefsîrû't-Tahrîr ve't-Tenvîr</i> ” Adlı Eserinde Kürtler	15
1.2. Kürt Âlimlerinin İslâmî İlimlere Katkıları	15
1.2.1. Kur'an İlimleri	16
1.2.2. Tefsir İlmi	17
1.2.3. Hadis İlmi.....	19
1.2.4. Fıkıh İlmi.....	22
1.2.5. Tasavvuf İlmi	25
1.3. Kırâat İlminde Bazı Kavramlar	27
1.3.1. Kur'an	27

1.3.2. Kırâat.....	28
1.3.3. Ahruf-i Seb'a.....	29
1.3.4. Kırâat-ı Seb'a.....	30
1.3.5. Kırâat-ı 'Aşere.....	31
1.3.6. Kırâat-ı Erba'a 'Aşere.....	31
1.3.7. İmam.....	32
1.3.8. Râvî.....	32
1.3.9. Rivâyet.....	32
1.3.10. Tarîk.....	32
1.3.11. Vech.....	33
1.3.12. İhtiyar.....	33
1.3.13. Kârî.....	33
1.3.14. Mukrî.....	33
1.3.15. İnfirâd Üsûlü.....	34
1.3.16. İndirâc (Cem') Üsûlü.....	34
2. KÜRT ALİMLERİN KİRÂAT İLMİNE KATKILARI	35
2.1. Hicri I. Yüzyıl.....	37
2.1.1. Ebû'l-Hakem Meymûn b. Câbân el-Kürdî el-Basrî.....	39
2.2. Hicri II. Yüzyıl	39
2.2.1. Hafsa bt. Sîrîn (öl. 101/720).....	40
2.2.2. Ebû Yahya Mehdî b. Meymûn el-Kürdî el-Basrî (öl. 171/787-788)	41
2.3. Hicri IV. Yüzyıl.....	41
2.3.1. Hüseyin b. Muhammed b. Habeş b. Hamdân ed-Dineverî (öl. 373/983-984)	43
2.3.2. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Mihrân ed-Dineverî el-Mısrî el-Malikî (öl. 381/991-992).....	45
2.4. Hicri V. Yüzyıl	49
2.4.1. Muhammed b. Muzaffer b. Ali b. Harb Ebû Bekir ed-Dineverî	49
2.4.2. Ahmed b. el-Hüseyin el-Kessâr Ebû Nasr ed-Dineverî el-Mukrî (öl. 433/1041-1042).....	51
2.4.3. Ebû Bekir Muhammed b. Ali b. İbrahim el-Kârî ed-Dineverî (öl. 449/1057-1058)	51

2.5. Hicri VI. Yüzyıl.....	51
2.5.1. Ebü'l-Hasan Ali b. Abdilvâhid ed-Dineverî (öl. 521/1127).....	52
2.5.2. Muhammed b. İbrahim b. Cafer Ebû Abdillâh el-Kürdî en-Neşâî (öl. 535/1140).....	53
2.5.3. Mubârek b. el-Hasan b. Ahmed b. Ali b. Fethân Ebü'l-Kerem eş-Şehrezorî (öl. 550/1156).....	53
2.5.4. Abdurrahim b. Rüstem Ebü'l-Fedâil ez-Zencânî (öl. 563/1167-1168).....	58
2.5.5. Fetyân b. Mubah b. Hamd b. Hamd b. Suleyman b. el-Mubârek b. Hüseyin es-Selmî el-Harrânî (öl. 566/1170-1171).....	58
2.5.6. Ebü'l-Abbas Ahmed b. Osman b. Ebî Ali b. Mehdî el-Kürdî ez-Zirzârî el-Erbilî (öl. 591/1194-1195).....	59
2.5.7. Ahmed b. Hibetullah b. Ahmed b. el-Karâye eş-Şeyh Ebü'l-'Abbas el-Cezerî.....	60
2.6. Hicri VII. Yüzyıl.....	60
2.6.1. Ebû Zekeriyya Yahya b. Ebi'l-Feth b. Ömer b. et-Tabbâh el-Harrânî (öl. 607/1211).....	61
2.6.2. Ebû Bekir Abdullah b. Nasr b. Muhammed b. Ebûbekir el-Hanefî el-Harrânî (öl. 624/1227).....	61
2.6.3. Muhammed Zeynüddîn b. Ömer el-Kürdî (öl. 628/1123).....	61
2.6.4. Osman b. Ömer b. Ebîbekr b. Yûnus Ebû 'Amr b. el-Hâcib el-Kürdî ed-Devnî el-Esnâî (öl. 646/1249).....	61
2.6.5. Abdulkerim b. Mansur b. Ebîbekr b. Ali b. İbrahim b. Câbir Bâveşnâyâ (öl. 651/1253).....	63
2.6.6. Abdusselam b. Abdillâh b. Ebi'l-Kâsım Hıdır b. Muhammed Ali b. Teymiye Mecdüddîn el-Hanbelî el-Harrânî (öl. 652/1254-1255).....	63
2.6.7. Ebû Bekir İbn Nasihüddîn İbn Yûsuf İbn Ebî Bekir İbn Ebi'l-Ferac İbn Yûsuf el-Harrânî el-Erbilî (öl. 653/1255-1256).....	64
2.6.8. İlyas b. 'İlvân b. Memdûd Rükneddîn el-Erbilî el-Mulekkın (öl. 673/1274).....	64
2.6.9. Mecdüddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Hüseyin b. Ali el-Kürdî el-Erbilî eş-Şafîî (öl. 677/1278-1279).....	65
2.6.10. Ebû Muhammed Abdullah b. İbrahim b. Mahmud b. Rafî'â el-Cezerî (öl. 679/1280).....	65
2.6.11. Ahmed b. Yûsuf b. Hasan b. Râfî' b. Hüseyin b. Süveydân Muvaffiküddîn Ebü'l-Abbas el-Kevvâşî el-Mûsılî eş-Şâfî'î (öl. 680/1281).....	65
2.6.12. Emînüddîn el-Kasım b. Ebîbekir b. Ganîme el-Erbilî (öl. 680/1281).....	66

2.6.13. Muhammed b. Osman b. Süleyman b. Ali b. Süleyman Ebû Abdillâh b. Ebî Ömer el-Kürdî ez-Zirzârî el-Erbilî er-Rehâvî (öl. 688/1289)	67
2.6.14. Takîyüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Abdilaziz b. Muhammed en-Nisîbî el-Erbilî (öl. 688/1289)	67
2.6.15. Şihâbüddin Ahmed b. Abdillâh b. Zübeyr eş-Şâfi'î el-Hâbü'rî el-Halebî (öl. 690/1291)	68
2.6.16. Yûsuf b. Fadlullah (veya Vaslullah) b. Yahya es-Sekâkînî el-Harrânî el-Hanbelî (öl. 621/1224-1225 sonrası)	68
2.7. Hicri VIII. Yüzyıl	69
2.7.1. Muhammed Ebû Abdillâh b. Hasan el-Erbilî (öl. 700/1301)	70
2.7.2. Ebûbekir b. Ömer b. el-Muşba' (el-Muşeyya')	70
2.7.3. Ahmed b. Muhammed b. İsmail eş-Şihâb Ebü'l-Abbâs el-Harrânî el-Hanbelî (öl. 725/1325)	72
2.7.4. Şihâbüddin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Muhammed b. Bedr el-Cezerî ed-Dimaşkî es-Sâlihî el-Mukrî el-Fakîh el-Hanbelî (öl. 728/1327-1328) .	74
2.7.5. İsmail b. İbrahim b. Davud Ebü'l-Fidâ' el-Kürdî el-Bikârî eş-Şâfi'î (öl. 743/1342-1343)	74
2.7.6. Ebû Bekr Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Ahmed b. el-Hüseyn b. Musa b. Celo (veya Çeko) el-Hekkârî (öl. 750/1349)	75
2.7.7. Şihâbüddin Ahmed b. İbrahim b. Hıdır b. Said b. Sâid el-Haskifî (öl. 761/1359)	76
2.7.8. eş-Şeyh Zeynüddîn Ebû Hafs Ömer b. Hamza b. Yûnus b. Hamza el-'Adevî el-Erbilî ed-Dimaşkî es-Sâlihî (öl. 782/1380-1381)	76
2.7.9. Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Ali b. el-Cezerî (öl. 785/1384)	76
2.7.10. Muhammed b. 'Amr b. Ali b. Ahmed el-'Îmâdî el-Hâfiz (öl. 762/1361 sonrası)	77
2.8. Hicri IX. Yüzyıl	78
2.8.1. Abdulahad b. Muhammed b. Abdulahad b. Abdîrrahman b. Abdilhâlık ez-Zeyn Ebü'l-Mehâsin el-Harrânî el-Halebî (öl. 803/1400)	79
2.8.2. el-Hâfizü'l-'Irâkî Abdurrahim b. Hüseyin b. Abdîrrahman b. Ebûbekir b. İbrahim b. Zeynü'l-Kürdî eş-Şâfi'î (öl. 806/1403)	80
2.8.3. Ebü'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (öl. 814/1411-1412)	81
2.8.4. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf b. el-Cezerî (öl. 833/1429)	82

2.8.5. Zeynüddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Cezerî el-Kazvînî el-Hellâlî eş-Şâfi‘î (öl. 836/1432).....	105
2.8.6. Muhammed Abdulkadir b. Ömer es-Sincârî eş-Şîrâzî el-Vâsîtî eş-Şâfi‘î (öl. 837/1433).....	105
2.8.7. Bürhanüddin İbrahim b. Musa b. Bilâl el-Kerekî el-Kudsî eş-Şâfi‘î el-Kürdî (öl. 853/1449-1450).....	106
2.8.8. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf b. el-Cezerî (öl. 859/1454).....	107
2.8.9. Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. el-Cezerî (öl. ?).....	108
2.8.10. Selmâ bt. Muhammed b. Muhammed Ümmü'l-Hayr el-Cezerî	109
2.8.11. Fatime bt. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî	110
2.8.12. Aişe bt. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî.....	110
2.8.13. Ebûbekir b. Muhammed b. Şâdîel-Hısnî eş-Şâfi‘î (öl. 881/1476)	110
2.8.14. Abdullah b. İsa b. Abdillâh el-Cemalü'l-Kürdî eş-Şâfi‘î (öl. 883/1478-1479)	111
2.8.15. Ali b. Muhammed b. Hüseyin el-‘Alâ’ b. en-Necm (veya el-Bedr) b. el-Cemâl es-Sa‘dî el-Hısnî (el-Haskifî) el-Kahirî eş-Şâfi‘î (öl. 888/1483) ..	112
2.8.16. Şemsüddin Ahmed b. İsmâil el-Gevrânî (Molla Gürânî) (öl. 893/1488)	112
2.8.17. Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf el-Haskifî es-Sindî el-Halebî eş-Şâfi‘î (öl. 895/1489).....	119
2.9. Hicri X. Yüzyıl	120
2.9.1. Bedrüddîn Hasan b. Ali b. Yûsuf b. el-Muhtâr el-Erbilî el-Haskifî el-Halebî (öl. 925/1519)	121
2.9.2. Bürhanüddin İbrahim b. Ahmed b. Yakub el-Kürdî el-Kusayrî el-Halebî eş-Şâfi‘î (öl. 933/1527).....	122
2.9.3. Şeyh Cemalüddin Yûsuf el-Kürdî el-Haskifî (öl. ?).....	122
2.9.4. Ali b. Muhammed b. Ali b. Mansûr el-‘Alâ’ Ebû'l-Fadl b. Ebi'l-Lütf el-Haskifî el-Makdisî (öl. ?)	124
2.10. Hicri XI. Yüzyıl.....	125
2.10.1. Şeyh İbrahim b. Muhammed el-‘İmâdî (Bürhânüddîn İbn Kesbâî ed-Dımaşkî) (öl. 1008/1600).....	126
2.11. Hicri XII. Yüzyıl	126

2.11.1. Şeyh Şemsüddinü's-Sânî b. Abdilgaffarü's-Sânî el-Merdûhî (öl. 1114/1702-1703)	127
2.11.2. Saçaklizâde Muhammed b. Ebîbekr el-Mar'aşî el-Hanefî (ö. 1145/1732)	128
2.11.3. Çeteci Abdullah b. İbrahim Paşa el-Hüseynî el-Cermikî (el-Çermikî) (öl. 1174/1761).....	129
2.11.4. Hâmid b. el-Hâc Abdulfettâh el-Pâlovî (öl. 1183/1769'dan sonra).....	130
2.11.5. el-Molla Muhammed b. el-Hâc Hasan el-Hezârmerdî (öl. 1189/1775). 132	
2.11.6. eş-Şeyh Hafızüddîn Ebûbekir b. İbrahim b. Ebîbekir b. Muhammed b. Osman el-Cezerî ed-Dımaşkî (öl. 1198/1783-1784).....	132
2.12. Hicri XIII. Yüzyıl	132
2.12.1. Şeyh Muhammed Marûf el-Berzencî en-Nodehî (öl. 1254/1838-1839) 133	
2.12.2. Molla Halil es-Si'irdî (öl. 1259/1843).....	134
2.12.3. Fethullah b. Şeyh Ömer ez-Zekî b. Muhammedü'l-Emîn ed-Diyârbekirî el-Mârdînî (öl. 1211/1796'dan sonra)	136
2.13. Hicri XIV. Yüzyıl.....	136
2.13.1. es-Seyyid Ahmed Muhtar Hilmi Efendi (1841-1903).....	137
2.13.2. Hacı Molla Abdülkerim es-Senendecî (1834-1917)	138
2.13.3. Ömer b. Muhammed Emîn el-Ğifârî el-Merdûhî el-Karadâğî (1885-1936)	139
2.13.4. Şeyh Seyda, Muhammed Saîd b. Şeyh Ömer Zengânî (1890-1968).....	139
2.13.5. Şeyh Raşîd ed-Dirşevî (1897-1977).....	140
2.13.6. Abdulbasit Abdussamed (1927-1988).....	141
2.14. Hicri XV. Yüzyıl	143
2.14.1. Molla Abdullah b. Molla Mustafa b. Molla Salih b. el-Hac Fakî Ali (1932-2004)	144
2.14.2. Şeyh Muhammed Mehdî (Yüksel) Seyfü'l-Mülûk Hıdırilyâsî (1932-2007)	145
2.14.3. Muhyiddîn b. Hasan b. Mer'î b. Hasan Ağa b. Ali el-Kürdî ed-Dârî (1912-2009)	146
2.14.4. Seyyid Hüseyin el-Becirmânî (1938-2015)	147
2.14.5. Kurrâ Molla Ali Bayar (1949-2019).....	149
2.14.6. Suleyman b. Hüseyin b. Suleyman el-Becirmânî (1946--)	149
2.14.7. Seyyid Ali (1951--).....	150

2.15. Doğum veya Vefat Tarihi Tespit Edilemeyenler.....	151
2.15.1. İbnü'l-Kürdî b. Muhammed b. Yakub el-Mu‘addel.....	151
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	152
KAYNAKÇA	156
ÖZGEÇMİŞ	
TEZ ORJİNALLİK RAPORU	

KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.s	‘Aleyhi’s-selâm
b.	bin (İbn u)
bk.	Bakınız
bt.	bintu (İbn etu)
b.y.	Basım Yeri Yok
c.c	Celle Celâluhu
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	Editör
H.z.	Hazreti
İFAV	M.Ü. İlähiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	TDV İslâm Araştırmaları Merkezi
krş.	Karşılaştırınız
öl.	Ölüm Tarihi
r.a	Radiyallâhu ‘Anhu
r.aha	Radiyellahu Anha
r.ahm	Radiyellâhu ‘Anhüm
s.a.v	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik Eden
ts.	Tarihsiz

vb.	ve benzerleri
vd.	ve diğlerleri
Yay.	Yayınları
y.y.	Yayıncı Yok

ÖNSÖZ

İslâm dini, Kur'an-ı Kerim'in indirilmeye başlamasıyla ortaya çıkan ve son indirilen ayetiyle son şeklini alan semâvî dinlerin sonuncusudur. Müslüman toplumlar, bu dinin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in mesajlarını anlamak ve uygulamakla sorumlu oldukları gibi bu mesajları hem çağdaşları olan birey ve toplumlara hem de kendilerinden sonra gelecek nesillere aktarmakla yükümlüdürler. Bu yükümlülük gereği, tarih boyunca Müslüman toplumlar içinden çıkmış âlimler, hak bildikleri bu dinlerinin temel kaynağı olan kitaba hizmet etmişlerdir. Bu çerçevede bazıları onun yorumuna (tefsirine) ağırlık verirken bazıları da okuyuşuna (kırâatine) ağırlık vermişlerdir. Onun okuyuşuna ağırlık verenler, onun farklı okuyuşlarından sadece Hz. Peygamber'den (s.a.v) geldiği ispat edilen şekilleri önemsemiş ve kabul etmişlerdir. Bundan da sahih/mütevâtir olanlarını şâz olanlarından ayırma ve bu okuyuş şekillerini koruma gayesi gütmüşlerdir. Bunu yaparken gerektiğinde Müslümanların fikhî hükümlerde veya Arapçanın kaidelerinde kullanabilmeleri için sahih olarak kabul edilmeyen şâz kırâatleri de kayıt altına almışlardır.

Konusu doğrudan Kur'an-ı Kerim olan kırâat ilmi, Kur'an-ı Kerim eğitim ve öğretimiyle başladığından Kur'an'ın ilk öğretmeni Hz. Peygamber'dir (s.a.v). Dolayısıyla kırâat ilminin ilk öğretmeni de yine Hz. Peygamber'in (s.a.v) kendisidir. Zira O (s.a.v), sahabesine Kur'an-ı Kerim öğretirken ayetlerdeki farklı okuyuşları da öğretmiştir. O'ndan Kur'an-ı Kerim öğrenen sahabeden birçoğu kurrâ sıfatıyla çeşitli bölgelere gidip burada Kur'an öğretmenliği yapmışlardır. Gittikleri bölgelerde eğittikleri birçok kişi arasında önemli şahsiyetler çıkmıştır. Bu önemli şahsiyetler, sahabeden aldıkları farklı okuyuşların bir sonraki nesillere aktarılmasında büyük rol oynamışlardır. Bunlar arasında İslâm dinini benimsemiş farklı milletlerden birçok kişi vardır. Özellikle kendilerine mevâlî denilenlerden kırâatle ilgilenenlerin sayısı bir hayli fazladır. Bundan yola çıkarak Arap olmayanların da en az Araplar kadar özelde Kur'an-ı Kerim'e, genelde ise tüm İslâmî ilimlere, dolayısıyla İslâm'ın kendisine hizmet ettiklerini söyleyebiliriz. Arap olmayıp İslâm dinini benimseyerek onun günümüze kadar gelmesine katkı sağlayan milletlerden biri de Kürt milletidir. Kürt milleti, küfür ordularına karşı gerek savaş meydanlarında gerekse de ilmî mücadelelerde dindaşı olduğu Müslüman Türk, Fars, Arap vd. kardeşleriyle hep

beraber olmuş bir millettir. Diğer Müslüman milletlerde olduğu gibi bu millettten de başlangıçtan günümüze kadar hemen hemen İslâmî ilimlerin her alanından birçok âlim çıkmıştır. Bu âlimlerden birçoğu, kırâat ilmine yönelmiş ve bu alanda azımsanmayacak derecede katkı sağlamıştır. Biz de bu önemli ilme katkı sağlayan bu âlimleri konu edindik. Bu çerçevede kendilerinden Kürt olarak bahsedilen ancak farklı bir millete mensup oldukları ya belli olan veya tarafımızca tespit edilen birçok kişiyi çalışmamıza almadık.

Çalışmamız; bir giriş, iki bölüm ve bir sonuç ve önerilerden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Hz. Peygamber'in (s.a.v) döneminde Kürtlerden Hz. Peygamber'le (s.a.v) buluşanlardan birilerinin olup olmadığı üzerinde durduktan sonra tabî'n neslinden Kırâat ilmine katkı sağlayan Kürt âlimlerin varlığı hakkında bilgi verdik. Ayrıca çalışmamızın konusunun sorunsalını, amacını, önemini, yöntemini, literatür taramasını ve sınırlılıklarını belirtmeye çalıştık. Birinci bölümde, "Bazı tefsir kitaplarında Kürtler", "Kürt âlimlerin İslâmî İlimlere Katkıları" ve "Kırâat İlminde Bazı Kavramlar" gibi konuları özetle işlemeye çalıştık. Çalışmamızın ana konusu olan İkinci bölümde, hicri asırları baz alıp hangi asırda hangi Kürt âlimlerin kırâat ilminde ön plana çıktıklarını tespit etmeye çalıştık. Ancak belirtmek gerekir ki Hicri III. asırda herhangi bir Kürt Kırâat âlimine rastlamadık. Bunun aksine, ilim camiasında oluşan son yüzyılda Kürt âlimlerin kırâat ilmine rağbet etmedikleri algısını kıracak son yüzyılda yetişmiş önemli sayıda Kürt kırâat âlimin varlığı bizi sevindirdi. Çalışmamızın Sonuç ve Öneriler bölümünde ise çalışmamızın orijinallliği, bilime olan katkısı, elde edilen sonuç ve bulgular hakkında bilgi vererek bundan sonra konu hakkında yapılması gereken çalışmalara getirdiğimiz bazı önerilerde bulunduk.

Çalışmam boyunca teşvik ve yardımlarını esirgemeyip sürekli beni cesaretlendiren danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Cemil KÜÇÜK'e, her zaman kendisine başvurup bilgi, birikim ve fikirlerinden yararlandığım değerli hocam Sayın Doç. Dr. Mahmut DÜNDAR'a, yol ve yöntem göstericiliğiyle çalışma azmimi arttıran muhterem hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi M. Selim AYDAY'a, çalışmamı baştan sona kadar okuyup önemli katkılarda bulunan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Sedat KAYA'ya şükranlarımı sunmak isterim. Ayrıca çalışmamın başından sonuna kadar sürekli bana yol gösterip cesaret veren, gerektiğinde değerli vakitlerini benden esirgemeyen, günün

hangi saatinde olursa olsun kendilerine başvurdugunda hiç rahatsızlık göstermeyen kıymetli hocam Sayın Doç. Dr. Lokman ŞAN'a ve kendisine ayırmam gereken vakitlerden feragat edip maddi ve manevi desteğini esirgemedен sürekli yanımda olduğunu hissettiren sevgili eşim Perihan ACAR'a teşekkür ederken bana ihtiyaç duydukları zamanlarda çalıştığım için yanlarında bulunamadığım ve kendilerini yalnız bırakmak zorunda kaldığım sevgili ocuklarım Muhammed Furkan, Meryem ve Helbest'ten özür diliyorum.

GİRİŞ

A) Çalışmanın Konusu ve Önemi

Kur'an-ı Kerim'in farklı okunuş keyfiyetlerini ve ihtilaflarını nakledenlere isnad edilmesini konu edinen bir ilim olan kırâat ilmi,¹ Kur'an'dan neşet eden diğer İslâmî ilimlere öncülük etmektedir ve bu ilimlerin varlık sebebidir. Zira mütevâtir senedle gelen kırâat-ı 'aşeredeki rivayetlerin her biri, -Kur'an-ı Kerim'in farklı rivayetleri olması hasebiyle- Kur'an'ın kendisi sayılmaktadır. Bunun yanı sıra, İslâmî ilimleri öğrenme geleneğinde şer'î ilimlere başlanmadan önce Kur'an-ı Kerim öğrenilir, daha sonra Arap dili ve sonraki süreçlerde kırâat ilmi de öğrenildikten sonra kişi uzmanlaşmak istediği alanlara yönelir. Bundan dolayı İslâm âlimleri, şer'î ilimleri mertebelendirirken genellikle ilk sırayı kırâat ilmine vermişlerdir.² Örneğin Taşköprizâde (öl. 968/1561) ve Ahmet Hamdi Akseki'nin (öl. 1951) şer'î ilimleri sınıflandırmasına göre ilk sırada kırâat ilmi yer almaktadır.³ Öte yandan Abdulfettah el-Palovî (öl. 1183/1769'dan sonra), kırâat ilmi için, ilimlerin en yücesi ve en üstünü, demektedir.⁴ Buna göre, konu itibariyle doğrudan Kur'an'la irtibatlı olan kırâat ilminin diğer ilimlerin en şerefli ve en mühimi olduğunu söyleyebiliriz.

Her ne kadar İslâm aleminin ekseriyeti sadece 'Âsım (öl. 127/745) kırâatinin Hafs (öl. 180/796) rivâyetini Kur'an olarak okusa ve halk da Kur'an olarak sadece bu rivayeti biliyor olsa da diğer mütevâtir olan kırâatler de en az bu rivâyet kadar Kur'an'dır. Dolayısıyla sadece bir rivâyete bağlı kalarak tüm yorum ve okumalarını söz konusu rivâyete sınırlandıranlar, Kur'an-ı Kerim'in çağlar üstü yorumunu dolaylı da olsa statik bir yapıya hapsedmekte oldukları kanaatindeyiz. Oysaki Müslümanların inandığı gibi Kur'an-ı Kerim, gerek metin/okuyuş bakımından gerekse de yorum/hüküm bakımından statik bir yapıda değil, aksine evrensel bir yapıda olup her çağa göre yorumlanabilen bir özelliğe sahiptir. Bu da Kur'an belâgatının ve i'cazının

¹ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn* (Ezher: Mektebetü'l-Küdsî, 1350), 3.

² Hüccetü'l-İslâm Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Cevahirü'l-Kur'an* (Kahire: Matbaatu Kürdistan el-İlmiyye, 1329h.), 21-24.

³ Ahmed Efendi Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985), 2/6; Ahmed Hamdi Akseki, *İslâm Dini* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2022), 68, 69.

⁴ Hamid b. el-Hâc Abdulfettâh el-Palevî, *Zübdetü'l-'irfân* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanifiye, ts.), 3.

bir sonucudur. Kırâat ilmi de Kur'an-ı Kerim'in bu özelliğine katkı sağlayan bir ilimdir. Zira farklı okuyuşlar neticesinde birçok ayetin anlamı/yorumu değişebilmektedir. Bu değişiklik sayesinde Kur'an'dan farklı yorumlar ve fikhî hükümler çıkarılabilmekte ve müfessirler ile fukahâ, çağdaşı olan insanlara karşı karşıya kaldıkları yeni olaylara çağın gerektirdiği ve ihtiyaç duyduğu İslâmî bir bakış açısını kazandırabilmektedir.

Çalışmamızda temel aldığımız ve aşağıda bahsedeceğimiz kaynaklardan Kürt kırâat âlimlerini tespit etmeye çalışırken, İslâmî ve akademik ahlak anlayışını gözetmeye ve korumaya çalıştık. *Ünlü Türk Kelâmcıları* adlı eserin yazarı Metin Yurdağür'ün, eserinin isminde bulunan "Türk" ifadesi hakkında dediği gibi,⁵ kullandığımız "Kürt" ifadesini bir etnik vurgulamadan ziyade, Yüce dinimiz İslâm'ı benimsemesinden bu yana bu dinin kültür ve medeniyetinin inşâ edilmesi sürecinde önemli görevler üstlenmiş ümmetin bir parçası olan Kürt milletinin içinden çıkmış âlimlerin ilmî ve kültürel zihniyetini yansıtan bir ifade olarak kullandığımızı belirtmek gerekir.

Öte yandan çalışmamızın ismi olan "Şark Ulemâsının Kırâat İlmine Katkısı"ndaki "Şark"tan kasıt, Kürtlerin yaşadığı coğrafya olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Zira ülkemizde "Şark" denilince az da olsa Arapların ve Türkmenlerin de yaşadığı Doğu-Güneydoğu bölgelerimiz anlaşılmaktadır. Ancak Kürtlerin yaşadıkları bölgelerin bu bölgelerle sınırlı olmadığı; Suriye, Irak ve İran gibi komşu ülkelerde de Kürt bölgelerinin olduğu bilinmektedir. Bu konuda Ali Emiri'nin (1858-1924) Diyarbakır ulemâ ve eşrafını konu edindiği eserinde belirttiği gibi şark, İstanbul doğusuna düşen tüm İslâm coğrafyasıdır. Dolayısıyla şarklı tüm âlimleri çalışan birinin tüm Asya kıtasını çalışması gerekir ki bu da bir kişinin üstesinden gelebileceği ve içinden çıkabileceği kolay bir çalışma olmayıp bir heyet işidir. Nitekim Ali Emiri şöyle demektedir:

"... Bundan daha garip olmak üzere bazılarına "şark ahalisindendir" deniliyor. Şark denilen mahal, Der-sa'âdet itibariyle altı yüz milyonluk nüfusu cami ve nüfusça hemân cihanın nısfına muadil koca bir Asya kıt'a-

⁵ Metin Yurdağür, *Ünlü Türk Kelâmcıları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 11.

i cesîmesi demek olacağından “şark ahalisinden” denilen zat bu kıt’a-ı vesî’anın neresinden olmak geleceğinin bilinmesi ancak ‘allamü’l-guyûb olan Cenab-ı Hakk’a mahsustur.”⁶

Yukarıda değindiğimiz öneminden dolayı Müslümanların yaşadığı her bölgede yetişen birçok âlim, böyle önemli bir ilme rağbet ederek ilahî mesajın tebliği için çalışmışlardır. Kürtler arasından çıkan birçok âlim de diğer Müslüman milletlerin âlimleri gibi bütün İslâmî ilimlere hizmet ettikleri gibi bu ilimlerin öncüsü mesabesinde olan kırâat ilmine de gerek medreselerde ders vererek gerek kırâat vakfiyelerinin kurulmasına öncülük ederek gerekse de kırâat ilmine dair eserler telif ederek doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağlamışlardır. Kürt âlimlerinin sağladıkları bu katkılarına geçmeden önce İslâm’ın ilk asrında -daha doğrusu Hz. Rasûlullah’ın (s.a.v) zamanında kendisiyle görüşüp İslâmı şerefletmiş- Kürt şahsiyetlerin var olup olmadığını ve bunlar arasında kırâat ilmine katkı sağlayanların çıkıp çıkmadığını irdelemeye çalışacağız.

Kürtlerin İslâmı tanısmalarını Hz. Peygamber’in (s.a.v) Taif seferinde Taiflilerce taşlandığında sığındığı bağda karşılaştığı köle ‘Addâs (öl. ?) ile başladığı kanaatindeyiz. ‘Addas ile Hz. Peygamber (s.a.v) arasında geçen diyalogdan ‘Addas’ın mensubu olduğu bölgenin ismi geçtiği ve o bölge halkının farklı bir kültüre sahip olduğu ortaya çıktığı için bu diyalogu olduğu gibi aktarmakta yarar görüyoruz. Siyer kitaplarında geçtiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v), Kureyş müşrikleri tarafından türlü eziyet ve işkencelere maruz kalınca Taif’te bulunan Sakif kabilesine İslâm dinini tebliğ etmek istedi. Bunun için Mekke’den Taif’e gitti. Ancak Taifliler, Rasulüllah’ın tebliğine olumlu bakmadığı gibi onu emirleri altındaki kişilerce taşla tutup Taif’ten kovmaya çalıştılar. Peygamber efendimiz (s.a.v) de ayaklarına isabet eden taşlardan dolayı kanlar içinde ‘Utbe b. Rabi’a’nın bağına sığındı ve yorgunluktan sırtını bir üzüm asmasına dayayarak dinlenmeye başladı. Bunu gören bağ sahibi Rabi’a’nın iki oğlu, ‘Addâs ismindeki kölelerine bir tabak içinde üzüm vererek onu Hz. Peygamber’e (s.a.v) ikram etmesini istediler. ‘Addâs, Rasulüllah’a (s.a.v) üzüm getirince Rasulüllah (s.a.v) üzümü “Bismillah” deyip yemeye başladı. Bunu duyan ‘Addâs, hayretler

⁶ Ali Emîri, *Mir’âtü’l-Fevâ’id fî Terâcimi Meşâhîri Âmid* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 1/29, 30.

içerisinde O'na (s.a.v), “Vallahi bu yörenin halkı bu sözü söylemezler.” dedi, Peygamber (s.a.v), “Sen nerelisin ve dinin nedir?” deyince o da, “Ben Hristiyan’ım ve Musul kasabalarından olan Ninovalıyım.” diyerek cevap verdi. Peygamber (s.a.v), “Demek ki sen o salih kul Yûnus b. Mettâ’nın (a.s) hemşerisisin.” diyerek karşılık verdi. Bunun üzerine köle ‘Addâs, “Sen Yûnus b. Mettâ’yı nereden biliyorsun?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v), “O benim kardeşimdir, o da benim gibi bir peygamberdir.” deyince ‘Addâs, Hz. Peygamber’e (s.a.v) sarılıp elini, ayaklarını ve yüzünü öpmeye başladı. Bunu gören ‘Addâs’ın sahipleri, ‘Addâs’ı yaptığından dolayı azarlayınca ‘Addâs da onlara, “Yeryüzünde ondan hayırlı biri yoktur, o bana sadece peygamber olan birinin bilebileceği şeylerden bahsetti.” deyince sahipleri, “Sana yazıklar olsun, kendi dininden vazgeçme, zira dinin daha hayırlıdır!” diyerek onu azarladılar.⁷

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak ‘Addas’ın Ninovalı olması onun Kürt olduğu kanaatini oluşturmaktadır. Zira İbnü’l-Esîr (öl. 630/1233) *el-Kâmil fi’t-târih* adlı eserinde, hicri 16. yılında gerçekleştirilen Musul’un fethi konusunda, Musul-Ninova civarında bulunan birçok kalenin ismini verdikten sonra bu kalelerden, Kürtlerin kaleleri, olarak bahsetmektedir.⁸ Ayrıca ünlü tarihçi Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl. 310/923) de hicri 158. senesinde meydana gelen olaylardan bahsederken Musul’da Kürtlerin yaygın olduğunu kaydederek buranın bir Kürt şehri olduğuna işaret etmektedir.⁹ Bu da henüz İslâm tarihinin birinci ve ikinci yüzyılında Musul-Ninova halkının Kürt olduğu, ‘Addas’ın da buralı olması hasebiyle Kürt olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak bazı kaynaklarda onun Rûm asıllı olduğu geçmektedir. Bunu da o devirde Ninova’nın Rum hâkimiyeti altında olduğuna bağlamaktadırlar.¹⁰ Şayet öyle olsa daha sonraki süreçlerde Ninova şehri Fars hâkimiyeti altına girdiği için¹¹ bu sefer de tüm Ninova halkının Fars olarak kabul edilmesi gerekir ki bu da tarihî verilerle çelişmektedir. Nasıl ki şu anda Suriye, Irak

⁷ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî İbn Hişam, *es-Sîretü’n-nebeviyye* (Kahire: Darü’l-Fecr li’t-Turas, 2010), 2/52-52.

⁸ Ebû’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esîr, *el-Kamil fi’t-tarih* (b.y.: Beytü’l-Efkari’d-Düveliyye, ts.), 2/251-525; Emîn Narozi, *el-kamil fi’t-tarîx Kurd di tarîxa Ibnu’l-Esîr de* (İstanbul: Avseta Yayınları, 2018), 1/67-68.

⁹ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhü’t-Taberî târihü’r-rûsûl ve’l-mülûk* (Kahire: Dârü’l-Me’arif bi Mısır, 1966), 8/55.

¹⁰ Mehmet Eminoğlu, *Arap Olmayan Sahâbîler* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 269.

¹¹ Fürset Mer’î, *el-Fethü’l-İslâmî li Kürdistan* (Dimaşk: Darü’z-Zaman, 2011), 61.

vb. Arap ülkelerinde sadece Araplar değil, Türkmenler ve Kürtler de yaşıyorsa o dönemde de Roma/Bizans imparatorluğunda sadece Rûmların ve Pers/Sasanî İmparatorluğunda sadece Farsların yaşaması akla, mantığa ve tarihî gerçeklere terstir. Kürt coğrafyası, tarihî süreç içerisinde her ne kadar farklı milletlerin hüküm sürdüğü devletlerin hakimiyeti altına girmiş olsa da Kürtler hiçbir zaman topyekün başka coğrafyalara göç etmemişler, aksine hep kendi coğrafyasında kendi toprakları üzerinde yaşamaya devam etmişlerdir. Nitekim XIX. yüzyılın ünlü Türk âlimi ve devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa da (1823-1895) *Kısas-ı Enbiya ve Tevârihi Hulefâ* adlı eserinde Hicri 16. senesinde fethedilen yerlerden bahsederken *Tikrit, Musul ve Ninova'nın Fethi* başlığı altında “Musul’a bağlı olan Kürdistan beldeleri birer birer fethedilmiştir.”¹² kaydını düşerek Ninova’nın o dönemde de bir Kürt şehri olduğunu belirtmeye çalışmaktadır.

Öte yandan henüz Peygamber Efendimiz (s.a.v) hayattayken kendisiyle görüşüp Müslüman olan ve kendilerinden hadis rivayet eden Hz. Câbân el-Kürdî de (r.a) (öl. 16/637)¹³ Kürtlerin İslâm dinini benimsemelerinde sembol bir isim olarak kabul edilmektedir.¹⁴ Zira, kendisi daha Mekke döneminde Hz. Rasûlüllah’a (s.a.v) gelip İslâm’ı kabul etmiş, onunla Medine’ye hicret etmiş ve daha sonraları Hz. Peygamber’in (s.a.v) isteğiyle İslâm’ı tebliğ etmek için Medine’den doğduğu topraklara dönmüştür.¹⁵ Nitekim Âlûsî (öl. 1270/1854), Kürtlerden birçok fazilet sahibi kişinin çıktığını, hatta onlardan sahâbî olanların bulunduğunu, söyledikten sonra

¹² Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı enbiyâ ve tevârihi hulefâ* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), 342.

¹³ “Caban” isminin aslında Kürtçede “Sığır çobanı” anlamına gelen “Gavan” ve eşinin isminin “Zozan” olduğu söylenmiştir. [bk. Dawûd Bagûrî, *Ji dîrok û kelepûra Kurdan ferhenga navên kevn* (İstanbul: Peywend Yayınları, 2023), “Gavan”, 55; Bagûrî, *Ji dîrok û kelepûra Kurdan ferhenga navên kevn* (İstanbul: Peywend Yayınları, 2013), “Zozan”, 312.] Arapçada “G” ve “C” harfleri olmadığı için genellikle onların mahrecine en yakın olan harfler kullanılmaktadır. “G” Harfinin mahrecine en yakın olan “Cîm” harfî, dil ortasının üst damağın ortasına kuvvetlice basılıp çekilmesiyle çıkan bir sestir [bk. Abdurrahman Çetin, *Kur’an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 105.] ve mahreç olarak “G” harfine en yakın harftir [bk. Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2015), 2/33.] Bu mahreç yakınlığı dolayısıyla Maskat, Kahire ve Orta Arabistan’ın farklı bedevî lehçelerinde “Cîm” harfî “G” sesi olarak çıkarılmaktadır. [bk. İsmail Durmuş, “Cîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/1.] Öte yandan, mahreç bakımından “V” harfî sesine en yakın olan “Ba” harfidir. Zira ikisi de dudak harflerindendir. [bk. Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 105; Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 2/33.]

¹⁴ Mer’î, *el-Fethü’l-İslâmî*, 96, 77.

¹⁵ Dahham İbrahim el-Hesinyânî, *Sahabî Caban el-Kürdî Tabîi Meymun Bin Caban Hayat Hikayeleri ve Rivayetleri*, çev. Ahmet Varol (İstanbul: Asalet Yayınları, 2021), 99.

H. C     el-K    'nin (r.a) ismini vermektedir.¹⁶ Dehham   brahim el-Hesinyânî, *S retu es-sahabî C     el-K    * adlı eserinde H. C     el-K    'nin (r.a) yukarıda bahsettiğimiz k  le ‘Addas ile arkadaş olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır.¹⁷ Bu da ikisinin de aynı kavimden olma ihtimalini g    ndirmektedir. Zira H. C     el-K    'nin (r.a) Serder  z/Serdez  r mıntıkasından olduğu söylenmektedir.   nl  tarih i Yakıt el-Hamevî'nin (  l. 626/1229) *M ‘cem ’l-büldan*’ında geçtiğine göre burası, Kürtlerin meşhur şehirlerinden olan Hemedân’ın k  ylerindendir.¹⁸ Ayrıca Hamevî,  ehrez  r bahsinde de bu mıntıkada kalan tüm halkın Kürt olduğunu söylemektedir.¹⁹ Hem Hemedân’ın, hem Hemed  nla aynı bölgede olan  ehrez  r’un hem de Asurlulara başkentlik yapmış olan Ninova’nın co ra i olarak birbirine yakınlığı ve Kürtlerin tarih i şehirlerinden olmaları bir gerçektir. H. C     el-K     (r.a) ve ‘Add  s’ın da birinin Hemedanlı birinin de Ninovalı olması, ikisinin de Kürt olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla ikisinin Kürt olup aynı dili konuşmaları ve aynı kültürden gelmeleri, onları birbirine yakınl   tırdı ını söyleyebiliriz.

H. C     el-K    'nin (r.a) sahab i oluşu ve nisbesinde ‘el-K    ’ bulunması, H. Peygamber (s.a.v) zamanında   l  m’ı kabul etmiş başka Kürtlerin de var olduğu kanaatini g    ndirmektedir. En azından H. C    ’ın (r.a) ailesinden de Müslüman olanların var olduğu muhtemeldir. Kayıtlara geçtiği için H. C    ’ın (r.a) ailesinden oğlunun Müslüman olduğu kesindir. Zira kendisi, tabi inden kabul edilen bir Mushaf katibidir. Bu da daha ilk asırda   l  m’ın temel kaynağı olan Kur’an-ı Kerim’e hizmet etmiş en az bir Kürd’  n var olduğunu gösterir. Bilindiği gibi Mushaf hattı ile Kırâat ilmi birbiriyle bağlantılıdır.²⁰ Nitekim Kur’an-ı Kerim’in Kur’an ili ini ispat etmek için sahih kırâatin en önemli şartlarından biri, kırâatin resm-i mushafa uygunluğudur.²¹

¹⁶ Şehâbeddin Mahmûd b. Abdillâh el-  l    , *R    ’l-me’  n  f i tefsiri’l-Kur’an’il-Azîm*, thk. Ali Abd  lb  r i Atiyye (Beyrut: el-Kütübi’l-  lmiyye, 1425), 13/257.

¹⁷ Dehh  m   brahim el-Hesiny  n , *S ret  ’s-Sahab  Caban el-K     ve   bn uhu et-tab  i Meym  n el-Kurd   ve rivayetuhuma* (  stanbul: Asalet Yayınları, 2019), 114-133.

¹⁸ Eb   Abdill  h   h  b  dd  n Y  k  t b. Abdill  h el-Hamev , ‘Serdez  r’, *M  ‘cem ’l-büldan* (Beyrut: Daru Sadır, 1988), 3/210.

¹⁹ Hamev , ‘ ehrez  r’, *M  ‘cem ’l-büldan* (Beyrut: Daru Sadır, 1988), 3/375.

²⁰ Eb  ’l-Kâsım Mahmud b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *Hatt  ’l-mes  h f*, thk.   n m Kadd  r i el-Hamed (Düşük: Darü’l-Gavsânî li’d-Dir    ti’l-Kur’ niyye, 2015), 7; *Kitab  ’l-hec  i f i resmi’l-mushaf i*, thk.   n m Kadd  r i el-Hamed (Düşük: Darü’l-Gavsânî li’d-Dir    ti’l-Kur’ niyye, 2012), 5.

²¹ Muhammed b. Ali e    v  n , *  r    d  ’l-f    l il   tahkiki ’ilmi’l-    l* (Beyrut: Darü’l-Fikr, 1992), 1/64.

Yukarıda bahsettiğimiz Hz. Câbân el-Kürdî'nin (r.a) oğlu Meymûn'un²² Mushaf katibi oluşu yanında babasından hadis rivâyet ettiği için hadis râvisi oluşu da kaynaklarda geçmektedir. Meymûn el-Kürdî, hem babasından hem de başka sahabîlerden hadis rivâyet etmiş, tabîîn büyüklerinden Malik b. Dinar (öl. 131/748'den önce), Hasan b. Zeyd (öl. 168/785) vb. kişilerle buluşmuş ve onlarla sohbeti olmuştur.²³ Buna dayanarak Mushaf katibi oluşuna baktığımızda Kürtlerden kırâat ilmiyle ilk ilgilenen kişinin Meymûn el-Kürdî olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan tabîîn nesline yetişmiş, kırâât-ı 'aşere imamlarından olan Yakub el-Hadramî'ye (öl. 205/821) kırâat öğretmiş ve nisbesi "el-Kürdî" olan Kürt şahsiyetlerin de olduğu çalışmamızın ileriki safhalarında görülecektir.²⁴

B) Çalışmanın Kapsamı

Çalışmamız için literatür taraması yaparken nisbesi "el-Kürdî" olanlar dışında Kürt şehirlerinden çıkmış birçok âlimin hangisinin Kürt olduğunu ve hangisinin Kürt olmadığını tespit etmek ve buna karar vermek hayli zor ve zahmetlidir. Bunun için biz buna karar vermeyip Kürt âlimleri konu edinen kaynakları temel alarak bunların bahsettiği kırâat âlimlerini tespit etmeye çalıştık. Örneğin, kırâât-ı seb'a imamlarından olan İbn Kesîr'in (öl. 120/737-738) râvîlerinden olan el-Bezzî'nin (öl. 250/864-865) yukarıda değindiğimiz Kürt şehirlerinden olan Hemedânlı olması,²⁵ kendisinin çalışmamızda yer alması için yeterli bulmadık. Zira her ne kadar Kürt olması muhtemel olsa da baz aldığımız ve aşağıda bahsedeceğimiz temel kaynaklarımızın hiçbirinde onun Kürt olduğu geçmemektedir. Ayrıca söz konusu kaynaklarda, bazıları hakkında kırâat âlimi denilse de bunu olduğu gibi kabul etmeden önce söz konusu âlimi araştırdık. Bu çerçevede kırâat âlimi olup olmadığı ve bu ilme katkı sağlayıp

²² "Meymûn" isminin aslında Kürtçe'de papatya anlamına gelen "Beybûn" olduğu söylenmiştir. bk. Dawûd Bagûrî, *Ji dîrok û kelepûra Kurdan ferhenga navên kevn* (İstanbul: Peywend Yayınları, 2023), "Meymûn", 47.

²³ Hesmyânî, *Sîretü es-sahabî Caban*, 190-197.

²⁴ bk. "Ebû Yahya Mehdî b. Meymûn el-Kürdî el-Basrî" isimli başlığa.

²⁵ el-İmam Şemsüddîn Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ala't-tabakâti ve'l-a'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 1/365; Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, thk. G. Bergstraesser (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 1/109; Abdulfettâh b. Abdulganî el-Kâdî, *Târîhü'l-kurrâi'l-'aşerete ve rüvâtihim ve tevâtürü kırâatihim ve menhecu küllin fî'l-kirâati* (Cidde: Dârü'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'aniyye, 2018), 38.

sağlamadığı hakkında bilgi topladık. Araştırmamız sonucunda kırâat âlimi olduğuna ve kırâat ilmine katkı sağladığına kanaat getirdiğimiz şahısları konu edindik. Öte yandan kendisinden kırâat âlimi olarak bahsedilen ancak tecvide dair yazdığı eser/ler dışında bu ilme katkısı olmayan birçok kişiye yer vermeyi uygun bulmadık. Bunun gibi, Sirâceddin Öztoprak'ın hazırladığı ve babasının medrese hayatını anlattığı kitapta geçen kırâat-ı 'aşereyi bilen Hafız Cemil vb. kişilerin kırâat ilmine herhangi bir katkısını tespit edemediğimiz için kendisine yer vermeyi uygun bulmadıklarımız da vardır. Ancak, Öztoprak'ın babasından naklen, Hafız Cemil'in Diyarbakır'da son yıllarda kırâat-ı 'aşere ilmini bilen 3-4 kurrâdan biri olduğu²⁶ demesi, bizim için önemli bir malumdur. Zira bu malumat, yukarıda değindiğimiz gibi, Kürtler arasında az da olsa kırâat ilmiyle ilgilenenlerin son devirde de var olduğunu kanıtlamaktadır.

C) Çalışmanın Amacı ve Literatür

Çalışmamızın amacı, ilim çevrelerinde son yüzyılda Kürt medreselerinde tecvide ve kırâat ilmine rağbetin az olduğu algısının haklı bir yanının olup olmadığını ortaya koymaktır. Söz konusu algının her ne kadar bir haklılık payı varsa da²⁷ son yüzyılda Kürt medreselerinden çıkmış kimi kırâat âlimlerinin varlığı ve bu âlimlerin bu ilme verdikleri önem ortada olduğu için bu algının tümüyle haklı bir paya sahip olmadığını göstermektedir. En azından bu algının söz konusu âlimlere bir haksızlık olduğunu düşünmekteyiz. Zira hepsinde olmasa da bazı medreselerde kırâat ilminin okutulduğunu bilmekteyiz. Bunun yanı sıra bazı Kürt âlimlerin tecvid ilmine dair son yüzyılda farklı dillerde (Türkçe, Arapça, Kürtçe ve Farsça gibi) yazdıkları birçok eserin gerek matbu gerekse de mahtut varlığı söz konusudur.

Çalışmamızda temel olarak baz aldığımız kaynaklardan birincisi, İran

²⁶ Sirâceddin Öztoprak, *Şark Medreselerinde Bir Ömür* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 142.

²⁷ Konu hakkında M. Halil Çiçek'in verdiği bazı bilgiler bizim için önemlidir. Çiçek, kendilerinden bir iki nesil öncesinde medreselerde okutulan ilimler arasında tecvid ilmini de saymaktadır. Yine kendisi, kendi kuşağıyla kendisinden bir-iki kuşak önce Kur'an-ı Kerim'in tashih-i hurûfla okumanın büyük bir problem teşkil ettiğini, hatta Arabî ilimlerde yüksek düzeyde hoca yetiştiren birçok müderrisin namazı sahih olacak şekilde bile Kur'an'ı tertil ve tecvide riayet ederek okuyamadıklarını ancak bunun farkında olan bazı hocaların kendi medreselerinde tecvid öğretimine önem verdiklerini ve bu dersi başat bir ders haline getirdiklerini, fakat medresenin yakın tarihinde tecvid öğretimi geleneğinin olmadığını, söylemektedir. Yine kendisi, cumhuriyet dönemi öncesinde şark medreselerinde okutulan ilimler arasında tecvid ve kırâat ilimlerini de saymaktadır. bk. M. Halil Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2009), 46, 75, 183.

Kürtlerinden olan Baba Merdûh Rûhânî'nin ***Kürt Meşhurları Tarihi*** adlı eserinin orijinal dili Farsça olup üç ciltten oluşmaktadır. Bu eserin Türkçe, Kürtçenin Kürmanci ve Kürtçenin Sorani lehçelerinde olan tercümeleri elimizde mevcuttur. Bunlardan Türkçe tercümesinin birinci cildi, Hatice Yılmaz Arslan ve Kenan Subaşı, ikinci cildi Kenan Subaşı tarafından tercüme edilmiştir. Üçüncü cildinin Türkçe tercümesi henüz bitmemiş olup Kenan Subaşı tarafından tercüme edilmeye devam edilmektedir. İlk iki cildinin Türkçe tercümesi Hivda Yayınları'ndan çıkmıştır (Birinci cild, 2017'de; ikinci cild, 2021'de basıldı). Kürtçenin Kürmanci lehçesindeki tercümesi tam olup M. Reşid Irgat ve İsmet Kılıçarslan tarafından tercüme edilmiş ve ***Dîroka Navdarên Kurd*** adıyla 2020'de Nûbihar Yayınları'ndan üç cild halinde çıkmıştır. Ayrıca Baba Merdûh'un oğlu olan Macid Rûhânî tarafından Soraniceye tercüme edilen eser, yine üç cild halinde Akadîmîyayî Kurdî (Kürt Akademisi) tarafından ***Mêjûyî Nawdaranî Kurd*** adıyla 2012'de Erbil'de basılmıştır. ***Kürt Meşhurları Tarihi*** adlı eser, hicri takvim baz alınarak kronolojik olarak Kürt arif, âlim, edip ve şairler hakkında bilgi vermektedir. Türkçe tercümesinde özellikle isimlerin latinizesindeki hatalardan dolayı birçok kişi, yer ve kitap ismi yanlış yazılmıştır.

İkinci temel kaynak olarak baz aldığımız ***Mü'cemu e'lâmi'l-Kürd fî't-târihi'l-İslâmî ve'l-'asri'l-hadîs fî Kürdistân ve hâriciha*** adlı eser, Ürdün Kürtlerinden olan Muhammed Ali es-Sîverekî (1961--) tarafından kaleme alınmış olup 2006'da Süleymaniye'de Benkeyî Jîn yayınlarından çıkmış Arapça bir kitaptır. Eser, İslâm tarihi boyunca gelmiş geçmiş meşhur Kürt şahsiyetler hakkında kısaca bilgi vermekte olup şahıs isimlerini alfabetik sıraya uygun olarak ele almaktadır.

Üçüncü temel kaynağımız ise Irak Kürtlerinden Tâhir Molla Abdullah el-Bahrkî (1945--) tarafından Arapça olarak kaleme alınmış ***Hayatü'l-emcâd mine'l-'ulemâi'l-Ekrâd*** adlı eser olup üç ciltten oluşmaktadır. Bu eserde de ele alınan şahıslar, alfabetik sıraya göre işlenmiştir. Eser, Dâru İbn Hazm tarafından 2015'te Beyrut'ta basılmıştır. Diğer eserlerle karşılaştığımızda bu eserin kaynakçası daha zengindir.

Bu eserler dışında da istifade ettiğimiz birçok eser vardır. Bunlardan Abdulkerim Muderris'in (1903-2005) ***'Ulemâunâ fî hidmeti'l-'ilmi ve'd-dîn*** adlı eseri, İslâm tarihi boyunca gelmiş geçmiş Kürd âlimleri konu edinirken Muhammed

Emîn Zekî Bey'in (1880-1948) *Meşâhiru Kürd ve Kürdistân* adlı eseri ise hem Kürd âlimlerini hem de tarihte meşhur olmuş Kürt şahsiyetlerini konu edinir. Müderris'in eserinin orijinal dili Arapça olup 2014 yılında Beyrut'ta Dâru İhyâü't-Turâsi'l-'Arabî yayınlarından çıkmış 1. baskısı elimizde mevcutken Zekî Bey'in eserinin orijinal dili Kürtçe olup kızı Sâniha Zekî Bey tarafından Arapçaya tercüme edilip 2006'da Şam'da Dârü'z-Zamân yayınlarından çıkmış 2. Baskısı elimizde mevcuttur. Bu son kitabın aslı iki cild olmasına rağmen Arapça tercümesinde iki cild bir ciltte toplanmıştır. Nitekim söz konusu kitabın Türkçe çevirisi de iki cildin bir ciltte bir araya getirilmesiyle basılmıştır. Türkçe çevirisi, üç kişilik bir komisyon tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çevirinin 5. Baskısı elimizde mevcuttur.²⁸ Hem Zekî Bey hem de Müderris, kitaplarında ele aldıkları şahısları alfabetik sıraya göre işlemişlerdir. Ayrıca bu eserler dışında çeşitli kitap, ansiklopedi, terâcim ve tabakât kitaplarından da gerektiğinde yararlanmaya çalıştık.

D) Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalıştığımız şahısların çoğu hakkında sınırlı bilgilerin olması, çalışmamız için bir eksiklik olduğu izlenimi verse de söz konusu kişilerin kırâat âlimi olup kırâat ilmine sağladıkları katkının bilinmesi, bu eksikliği tamamladığını düşünmekteyiz. Bunun yanı sıra kırâat âlimlerini konu edinen kimi tabakât kitaplarında geçen bazı âlimlerin hayatları, öğrencileri ve hocaları hakkında ya hiç bilgi verilmemiş veya hayatlarına kısaca değinip öğrencilerinin ve hocalarının kısa ismi verilmekle yetinilmiştir. Bu da bu kişilerin tam adını, nereli olduklarını ve doğum ile vefat tarihlerini tespit etmede karşımıza çıkan sorunlardandır. Mümkün mertebe bu kişilerin tam ismini ve vefat tarihlerini tespit etmeye çalıştık. Tespit edemediklerimizi ise tabakât kitaplarında geçtiği gibi verdik. Bu çerçevede, bazı şahısların öğrencilerinin ve hocalarının isimlerini verirken bazılarınınkini ya tespit edemediğimiz için ya da söz konusu öğrenci ve hocaların kırâat senedinde bir yerlerinin olmadığı için şahıs hakkında olan başlığın altında “Öğrencileri” veya “Hocaları” başlığı atmayı uygun bulmadık. Bunun gibi çalıştığımız şahısların kahir ekseriyetinin sadece kırâat eserlerinin isimlerini vermeyi uygun bulurken çok azının ise kırâat eserlerinin olup

²⁸ Mehmed Emin Zeki Bey, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri (Meşâhirê Kurd û Kurdistan)*, çev. M. Baban vd. (Ankara: Öz-Ge Yayınları, 2005).

olmadığını tespit edemediğimizden dolayı varsa farklı alanda yazmış oldukları eserlerin isimlerini verdik. Çalıştığımız şahısların bütün kırâat eserlerini değerlendirdiğimizde çalışmamızın, bir ansiklopedi hacmine ulaşacağı kaygısından dolayı tüm eserleri değerlendirmeyi uygun bulmadık. Örneğin, İbnü'l-Cezerî'nin yüzden fazla eseri vardır. Hepsini tek tek değerlendirdiğimiz takdirde, çalışmamızın birkaç cilde ulaşacağını tahmin etmek zor olmasa gerekir. Bununla beraber, kırâat eğitim öğretiminde önemli birer kaynak olup yazıldığı dönemden sonra kırâat literatürüne kaynaklık teşkil eden eserleri değerlendirmekte yarar gördüğümüz için bu tür eserleri değerlendirmeye çalıştık.

1. TEFSİR KİTAPLARINDA KÜRTLER, KÜRT ÂLİMLERİN İSLÂMÎ İLİMLERE KATKILARI VE KİRÂAT İLMİNDE BAZI KAVRAMLAR

Bu başlık altında bazı tefsir kaynaklarında geçen “Kürtler” bahsine kısaca değinmeye çalışacağız. Elbette aşağıda vereceğimiz tefsir kitapları dışında farklı tefsirlerde de Kürtlerden bahsedilmektedir. Ancak biz bunların arasından klasik ve modern sayılabilecek birkaç tefsiri seçip bunlarda geçen Kürtler bahsini işlemeye çalışmakla bu konuyu sınırlandırmak istedik. Öte yandan bazı hadis kaynaklarında da “Kürt/ler” geçse de biz kırâat ve tefsir ilişkisinden dolayı sadece tefsirlerde geçen “Kürtler” bahsini işlemeyi uygun bulduk. Kürt âlimlerin kırâat ilmi dışında diğer İslâmî ilimlere olan katkılarını işleyeceğimiz Kur’an ilimleri, tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi ilimleri seçmemizdeki amaç ise temel İslâm ilimleri arasında bu ilimlerin mümtaz yerlerinden dolayıdır.²⁹ Çalışmamız, daha çok şahısları konu edindiği için söz konusu ilimlerden bahsederken mümkün mertebe bu ilimlerde öne çıkmış Kürt

²⁹ Kürt âlimlerinin çeşitli İslâmî ilimlere ve İslâm kültürüne katkısı ile Kürtleri konu edinen kaynaklar hakkında geniş bilgi için bk. Ümid İbrahim Cozelî, *el-Hayâtü'l-ilmîyye fî Erbil mine'l-karnî's-sâdis hatta müntesifi'l-karnî's-sâbi' li'l-hicreti* (Erbil: Müessesetu Bedirhân li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri, 2008); Trîfe Ahmed Osman el-Berzencî, *İshâmâtü'l-'ulemâi'l-Ekrâd fî binâi'l-hadâratil-islâmîyyeti hilale'l-karneyni's-sâbi' ve's-sâmini'l-hicriyeyni* (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2010); Abdurrahîb Yûsuf, *ed-Devletü'd-Dostkiyye fî Kürdistani'l-vustâ* (Erbil: Ârâs Yayınevi, 2001); Abbas Ali Suleyman Bâbân, “İshâmu ulemâi'd-dîn el-Kürd fî Kürdistânî'l-İrâk fî tevcihi'l-harakâti'l-vataniyyeti'l-Kürdiyyeti” (Erbil: Matbaatu Ârâs, ts.); Nazdar Celil Mustafa, *Devrû'l-ulemâi'l-Kürd fî'd-devleti'l-Osmâniyyeti (el-Karnâni's-sâdisu aşere ve's-sâbiu aşere)* (Erbil: Matbaatu el-Hâc Hâşim, 2013); Bürhan Muhammed Ako, *el-Hayâtü's-sekâfiyye fî Diyarbekir fi'l-'asri'l-'Abbâsi* (Erbil: Matba'atu el-Hâc Hâşim, 2012); Ahmed Kasım Abdurrahman Muhammed, *Cûhûdü'l-'ulemâi'l-Kürd fi't-tefsîr fi'l-'asri'l-hadîs* (Beyrut: Mektebetü Darü'l-Fecr, 2016); Ahmed Mohammed Amin Abdalla, *Kuzey Irak Kürt âlimlerinin Fıkıh İlmîne Katkıları (Hicri XV. asır)* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018); Muhammed Zekî Hüseyin Ahmed, *İshâmu ulemâi Kürdistânî'l-İrâk fi's-sekâfeti'l-İslâmîyyeti* (Erbil: Matbaatu Vezâratü't-Terbiyyeti, 1999); Dilşâd Heme Salih Mustafa el-Berzencî, *Ulemâü'l-Ekrâd ve devruhüm fi'n-neşri'l-ilmî hilâle'l-karneyni's-sânî aşere ve's-sâlîse aşere* (Bağdat: ed-Duvelî'l-Arabî Üniversitesi, 2006); Ahmed Mahmud el-Halil, *Sûratü'l-Kürd fî mesâdiri't-turâsi'l-İslâmî* (Erbil: Dârü Ârâs li't-Tabâati ve'n-Neşri, 2012); Najat Hussein Khudur, *Kürt âlimlerin hadis-i şerîfe hizmetleri* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017); Salam Khaleefa Hamad, *Osmanlı Döneminde Kürt âlimlerinin Arap diline hizmetleri* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016); İhsan İbrahim İsmail, *Kürt âlimlerin Sahihayn Üzerine Yaptıkları Çalışmalar* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017); Helbin Refik Muhammed Said Baclorî, *el-Kürdü'l-Hemidiyye ve devruhümü's-siyasî ve'l-hedârî hilale'l-kurûn salis ve's-samin mine'l-hicre* (Erbil: Matbaatü'l-Hac Hâşim, 2012); Kadir Muhammed Hasan, *el-İmârâtü'l-Kürdiyyeti fi'l-ahdi'l-Büveyhî dirâsetün fî alâkâtihe's-siyâsiyyeti ve'l-iktisâdiyyeti (M. 945-1055/334-447)* (Erbil: Matbaatu Rojhelât, 2011).

şahsiyetlerin isimlerine ağırlık vereceğiz. Ayrıca çalışmamızda kırâat ilminde belli başlı kavramlar sık sık geçeceği için onlara da öz bir şekilde değinmeyi uygun bulduk.

1.1. Tefsir Kitaplarında Kürtler

Tefsir kitapları daha çok Fetih Sûresi'nin 16. ayeti olan “قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ” سَدُّعُونَ إِلَى قَوْمِ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا سَدُّعُونَ إِلَى قَوْمِ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ” ayetinde geçen “سَدُّعُونَ إِلَى قَوْمِ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ” ifadesinin yorumlanması esnasında Kürtlerden bahsetmektedir. Söz konusu ayetin meali şöyledir: *Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: “Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut Müslüman olacaksınız. Bu çağrıya uyarsanız Allah size güzel bir karşılık verecek, daha önce olduğu gibi geri durursanız sizi acı bir şekilde cezalandıracak.”*³⁰ Ayetteki “Çetin güç sahibi bir topluluk”tan maksadın, Kürtler olduğu bazı müfessirlerce dile getirilmiştir. Aşağıda bunlardan birkaçını örnek olarak kısaca vermeye çalışacağız.

1.1.1. İbn Kesîr'in “Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm” Adlı Eserinde Kürtler

İbn Kesîr (öl. 774/1373), yukarıda verdiğimiz Fetih Suresi'nin 16. Ayetinin tefsirinde “Çetin güç sahibi” ifadesiyle ilgili birkaç farklı rivâyet aktarır. Bu farklı rivâyetlere göre söz konusu kavmin Havazin kabilesi, Sakif kabilesi, Hanife oğulları, Fars ehli, Rûm, Barizler veya Türkler olabileceğini aktardıktan sonra şöyle demektedir: İbn Ebî Ömer, bir yerde rastladığıma göre, İbn Ebî Halid babasından rivâyetle şöyle demiştir: Ebû Hüreyre (öl. 58/678) bize gelip Rasulüllah'ın (s.a.v) “Ayakkabıları kıldan olan bir kavimle savaşacaksınız” sözünü tefsir ederek şöyle dedi: Bunlar, Barizlerdir, yani Kürtlerdir, dedi.³¹

³⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayın., 2017), *el-Fetih* 48/16.

³¹ Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, thk. Sami b. Muhammed es-Selame (b.y.: Daru Tayyibe Yay., 1999), 7/339; Mer'î, *el-Fethü'l-İslâmî*, 206.

1.1.2. Süyûtî'nin “*ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*” Adlı Tefsirinde Kürtler

Süyûtî (öl. 911/1505), *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsiri bi'l-me'sûr* adlı tefsirinde söz konusu ayetteki ifadede kastedilenin kimler olabileceği üzerinde durmakta ve aşağıdaki tahrirleri aktarmaktadır:

- a. Ebû Hüreyre'den (r.a) naklederek İbn Cerîr (öl. 310/923), İbnü'l-Münzir, İbn Ebî Hatim ve el-Beyhakî “Çetin güç sahibi” olanların Farslar olduğunu tahrir etmişlerdir.
- b. Saîd b. Mansûr, İbn Cerîr ve İbnü'l-Münzir Hz. Hasan'dan naklederek bunların Fars ve Rûm olduklarını tahrir etmişlerdir.
- c. İbn Ebî Hatim, Ebu Hüreyre'den (r.a) naklederek bunların el-Bariz, yani Kürtler olduklarını tahrir etmiştir.
- d. İbnü'l-Münzir ve et-Taberânî Mücahid'ten (r.a) naklederek bunların Fars bedevileri ve Acem Kürtleri olduklarını tahrir etmişlerdir.

1.1.3. Âlûsî'nin “*Rûhü'l-Me'ânî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-'Azîm*” Adlı Eserinde Kürtler

Âlûsî (öl. 1270/1854), söz konusu ayette geçen “Çetin güç sahibi” ifadesinin tefsirinde bunların kimler olabileceği üzerinde uzun uzun durur ve o da farklı rivâyet ve tefsirlerden bunların Hanife oğulları, Hevazîn, Rûm, Fars, Barizler vs. kavimlerinden olabileceğini aktardıktan sonra Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayetle Ebû Hatim'in bunların Barizler olduğunu; Barizler'den de kasıt, Kürtler olduğunu, nitekim Süyûtî, İbnü'l-Münzir ve et-Taberânî'nin de bunların Fars Bedevileri ve Acem Kürtleri olduklarını söylemektedir, dedikten sonra Kürtlerin müstakil bir millet olduklarını, bazılarının iddia ettiği gibi bu millet ne Farslara ne de Araplara eklemelenemeyeceğini söyler.³² Daha sonra Âlûsî, *el-Kâmûs*'tan yola çıkarak Kürtlerin

³² Âlûsî'nin Kürtler hakkındaki olumlu bakışını ve izlenimlerini 1267/1850-1851 yılında Osmalı'nın başkenti İstanbul'a yaptığı seyahatte uğradığı Musul, Cizre, Mardin, Elazığ, Sivas, Diyarbakır vb. Kürt illerinde karşılaştığı Kürtler ve Kürt âlimleriyle kurduğu ilişkilere bağlamaktayız. Zira bu seyahatte birçok Kürt âlimiyle arkadaşlık kurmuş, belli başlı medreselerine uğramış ve onlarla çeşitli ilmî sohbetleri olmuştur. Nitekim Âlûsî, sözkonusu seyahatle ilgili izlenimlerini *Neşvetü's-şümûl fi's-seferi ila İstanbul, Neşvetü'l-müdam fi'l-'avdeti ila dari's-selam ve Garaibü'l-iğtirâb ve*

aslı üzerinde durur ve Kürtler'in Hz. Nûh, Hz. Hûd veya Hz. İsmail'in soyundan geldiklerini, Ensard'dan olan Hazrec ve Evs kabilelerinin de Hz. İsmail'in soyundan geldiklerini çeşitli rivâyetlere dayanarak aktarır ve yukarıda aktardığımız gibi, Kürtlerden çok sayıda salih kişilerin çıktığını, hatta Hz. Rasulüllah'tan (s.a.v) bir çok defa hadis rivâyet eden sahabe Hz. Câbân el-Kürdî (r.a) ve ondan bu hadisleri rivâyet eden oğlu tabî'î Meymun el-Kurdî gibi zatlar çıktığını aktarır.³³

1.1.4. Muhammed Tahir b. 'Aşûr'un "Tefsîrû't-Tahrîr ve't-Tenvîr" Adlı Eserinde Kürtler

İbn 'Aşûr (öl. 1284/1868), yukarıda verdiğimiz müfessirlerden farklı olarak Fetih Suresi 16. Ayetinin tefsirinde değil, Cuma Suresi'nin 3. Ayeti olan "وَأَخْرَيْنَ مِنْهُمْ" *"Henüz kendilerine katılmamış bulunan daha başkalarına da (elçi gönderilmiştir). O üstündür, her işi hikmetlidir."*³⁴ tefsirinde, bunun gaybî bir müjde olduğunu ve Rasûlullah'ın (s.a.v) davetinin Arap olmayan Farslara, Ermenilere, Kürtlere, Berberlere, Sudanlılara, Rûmlara, Türklere, Tatarlara, Moğollara, Çinlilere, Hintlilere vd. ulaşacağını söyleyip söz konusu ayet, Rasûlullah'ın (s.a.v) risaletinin tüm milletleri kapsayacağını delilidir, demektedir.³⁵

1.2. Kürt Âlimlerinin İslâmî İlimlere Katkıları

Diğer milletlerde olduğu gibi Kürtlerin de tarihî süreç içerisinde Felsefe-Mantık, Tıp, Coğrafya, Tarih, Matematik vb. ilimlere katkıları olduğu gibi İslâmî ilimlerin birçoğuna da hizmet ettikleri ve bu ilimlere katkı sağladıkları yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Örneğin, Muhittin Özdemir danışmanlığında Ahmed Mohammed Amin Abdalla tarafından hazırlanan "*Kuzey Irak Kürt Âlimlerinin Fıkıh*

nüzhetü'l-elbab fi'z-zihabi ve'l-ikameti ve'l-iyab adlı eserlerinde anlatmıştır. [bk. Haşim Özdaş, "Bi Çavê Âlûsî Amîd", *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, ed. İbrahim Özcoşar vd. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 565/578.] Ayrıca Âlûsî'nin hocalarından olan ve Mevlana Halid el-Bağdadî olarak meşhur olmuş Ebû'l-Behâ Ziyâüddîn Halid b. Ahmed b. Hüseyin eş-Şehrezûrî el-Kürdî'nin de Âlûsî'nin Kürtlere karşı beslediği sevgide etkin olduğu anlaşılmaktadır. [bk. Muhammed Eroğlu, "Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/550, 551; Hamid Algar, "Hâlid el-Bağdadî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/283-285.]

³³ Âlûsî, *Rûhü'l-me'ânî*, 13/256, 257.

³⁴ el-Cum'a 62/3.

³⁵ Muhammed et-Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tahir İbn 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Darü't-Tûnusiyye, 1984), 28/212.

İlmine Katkıları (Hicri XV. asır)”³⁶ adlı çalışmayla Irak Kürt âlimlerinin fıkıh ilmine katkıları; Nusrettin Bolleli danışmanlığında Najat Hussein Khudur tarafından hazırlanan *“Kürt Âlimlerin Hadis-i Şerife Hizmetleri”*³⁷ adlı çalışmayla Kürt âlimlerin hadis ilmine katkıları; İbrahim Usta danışmanlığında Salam Khaleefa Hamad tarafından hazırlanan *“Osmanlı Döneminde Kürt Âlimlerinin Arap Diline Hizmetleri”*³⁸ adlı çalışmayla Kürt âlimlerinin Osmanlı döneminde Arap dili ve edebiyatına yaptıkları katkıları; Arif Gezer danışmanlığında İhsan İbrahim İsmael tarafından hazırlanan *“Kürt Âlimlerin Sahihayn Üzerine Yaptıkları Çalışmalar”*³⁹ adlı çalışmayla Kürt âlimlerin hadise hizmetleri; Ahmed Kâsım Abdurrahmân Muhammed tarafından hazırlanan *“Cühûdü’l-‘ulemâi’l-Kürd fi’t-tefsîri fi’l-‘asri’l-hadîs”*⁴⁰ adlı çalışmayla Kürt âlimlerinin modern dönemde tefsir ilmine verdikleri katkıları konu edinen çalışmalardan bir kaçıdır.

Değişik alanlarda yazılmış kitaplarda nisbesi “el-Kürdî” olan birçok âlimin ismine rastlamaktayız. Bunun yanı sıra Kürt şehirleri olarak bilinen şehirlere intisabı olan birçok âlimin ismi de bu kitaplarda geçmektedir. Kürtlerin kırâat ilmine yaptığı katkıya geçmeden önce diğer İslâmî ilimlere yaptıkları katkıya kısaca değinmek istiyoruz.

1.2.1. Kur’an İlimleri

Kur’an-ı Kerim, Müslümanların indinde Yüce Allah’ın (c.c) Hz. Muhammed’e (s.a.v) indirdiği ve kendisinden İslâmî hükümlerin çıkarıldığı ilk kaynak sayılmakta olup Müslümanlar onu hep okumuş, ezberlemiş, ders olarak vermiş ve kendisinden değişik ilimler çıkarmışlardır. Bundan dolayı Kur’an’ın indirildiği ilk günden günümüze kadar Müslümanlar, ona büyük ehemmiyet vermişler ve henüz matbaanın olmadığı dönemlerde birçok kişinin eliyle mushaflar yazılarak İslâm aleminin istifadesine sunulmuştur. Kur’an ilimleri olarak bilinen başta kırâat ve tecvid ilmi olmak üzere diğer ilimlerde tarihî süreç içinde mahir olan birçok Kürt şahsiyet yetişmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz Meymûn el-Kürdî, ilk Kürt mushaf yazarı olarak

³⁶ Abdalla, *Kuzey Irak Kürt âlimlerinin Fıkıh İlmine Katkıları (Hicri XV. asır)*”.

³⁷ Khudur, *Kürt âlimlerin hadis-i şerife hizmetleri*.

³⁸ Hamad, *Osmanlı Döneminde Kürt âlimlerinin Arap diline hizmetleri*.

³⁹ İsmael, *Kürt âlimlerin Sahihayn Üzerine Yaptıkları Çalışmalar*.

⁴⁰ Muhammed, *‘Ulemaü’l-Kürd*.

bilinmektedir. Meymûn el-Kürdî'den sonra da Kürt âlimleri kutsal kitaplarına hizmet ederek onun daha iyi anlaşılması için konuları doğrudan Kur'an olan çeşitli ilimlere katkı sağlamışlardır.

Kur'an ilimleri, Kur'an'ın Allah (c.c) tarafından indirilişi, surelerin ve ayetlerin tertibi, toplanması, yazıya geçirilmesi, sebep-i nüzulü, ayetlerinin açıklanması olan tefsiri, i'cazı, nasih-mensûhu, mühkem-müteşabihi, peygamberin okuduğu şekliyle tecvidi ve kırâatı ve bunlara benzer ilimlerdir.⁴¹ Çalışmamız kırâat ilmindeki Kürt âlimlerin katkısını konu edindiği için önce Kürt âlimlerin kırâat ilmi dışındaki Kur'an ilimlerine olan katkısına kısaca değinip sonra tarihî süreç içerisinde kırâat âlimi olarak tanınan Kürt âlimlerini işleyeceğiz.

Kur'an İlimlerine katkı sağlayan Kürt âlimlerden biri Ebû Mansûr Salim b. Muhammed b. Mansur el-İmrânî'dir. Ölüm tarihi belli olmamakla birlikte Ebû Ali el-Ehvâzî'nin (öl. 446/1054) yanında Kur'an okuduğu bilinmektedir. Kendisi hicri V. asırda yaşamış Hamidiyye Kürtlerinden olup kırâat, tecvid ve diğer Kur'an ilimlerinde mahir birisidir. Onun gibi yine Kur'an ilimlerinde mahir olan Hamidiyye Kürtlerinden olan Fahreddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed el-Akrî el-Hamîdî (öl. ?), Ahmed b. Ali b. Hasan b. Muhammed b. Rıdâ Ebü'l-Abbas b. Ebî'l-Mekârim el-İmrânî el-Ezdî el-Mûsılî (626/1228 civarı), Ali Said b. Sadullah b. İsa b. Muhammed Ebü'l-Hayr (öl. 627/1229), Ebü'l-Müzaffer b. Ebî'l-Feth künyesiyle meşhur Abdülhakî b. Nasr b. Hibet'illah b. Yahya b. Rıdâ İbnü'l-İmrânî el-Ezdî (öl. 637/1239) vb. birçok Kürt âlimin ismine rastlamaktayız.⁴²

1.2.2. Tefsir İlmi

Sözlük anlamı, bir şeyi açıklamak anlamına gelen “فَسَّرَ” kökünden türemiş “Tef'îl” babından olan “Tefsir”⁴³ kelimesi ıstilahta, Kur'an'da bulunan kelimelerin ve ibarelerin mefhumunu beşerin takatine göre Arap dili kaidelerine ve Kelam, fıkıh, Cedel vb. ilimlerin usullerine uyarak açıklamak ve yorumlamaktır. Dolayısıyla tefsir

⁴¹ Süleyman Ma'rafî Sefer, *Kur'an İlimleri*, çev. Orhan Parlak (Konya: Tekin Kitabevi, 2017), 1/7.

⁴² Baclorî, *el-Kürdü'l-Hemidiyye*, 120-123.

⁴³ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, “Fessere”, *Lisanü'l-'Arab*, thk. Yûsuf el-Bikâ'î vd. (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2015), 3/3032.

ilminin gayesi, Kur'an'ın kastettiği anlamları anlamaya ve bu anlamlardan şer'î hükümler çıkarmaya çalışmaktır.⁴⁴

Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini anlama ve hükümlerini tanıma ihtiyaçlarından dolayı Müslüman âlimler, tefsir ilmine büyük önem vermişlerdir. Kürt âlimler de bu önemli ilme büyük önem vermiş ve İslâm tarihi boyunca her zaman bu ilmi okumuş, okutmuş ve bu ilme dair çeşitli eserler kaleme almışlardır. Bundan dolayı tefsir ilminde meşhur olmuş birçok Kürt âlimi vardır. Bunlardan İbnü's-Salah künyesiyle meşhur olmuş Takıyyüddin Ebû Amr Osman b. Abdurrahman el-Kürdî eş-Şehrezorî (öl. 643/1245) yaşadığı dönemde fıkıh, hadis, usul ve nahiv gibi ilimlerde yetkin biri olduğu gibi tefsir alanında da dönemin en meşhur âlimlerindendir. İbnü's-Salah, miladi 1181 yılında doğdu ve çeşitli beldelere ilim almak için uğradı. İlim tahsilini tamamladıktan sonra çeşitli yerlerde dersler verdi ve birçok talebe yetiştirdi. Birçok eser yanında *Fetâvâ İbn i's-Salâh fî't-tefsir ve'l-hadis ve'l-üsul ve'l-fıkıh* adlı bir eser kaleme aldı. Yine bu ilme hizmet etmiş Harranlı İbn Teymiyye ailesinin içinden de birçok âlim çıkmıştır. Bunlardan Fahrüddin el-Hatib (öl. 622/1225) fıkıh alanında da yetkin biri olup bir tefsir yazdı. Hatib'in yeğeni olan Mecdüddin Ebü'l-Berekât el-Harrânî (öl. 652/1254) tefsir ilmi alanında *Etrafu ehadi'si't-tefsir* adlı bir eser yazdı. Ebü'l-Berekat aynı zamanda kırâat âlimi olmakla da meşhur biridir. Bunlar dışında da İbn Teymiyye ailesinden birçok tefsir âlimi yetişmiştir. Hepsinin ismini burada zikretme gereğini duymasak da görüş ve eleştirileriyle İslâm düşüncesinin gelişmesine etki eden ünlü selefi âlimi ve müctehid olan Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdusselâm el-Harrânî'yi (öl. 728/1328) anmadan geçemeyeceğiz. Zira kendisi tefsir alanında yaptığı yorumlarla İslâm fikir dünyasına büyük katkılar sağlamış biridir. İbn Teymiyye ailesi gibi İbn Esîr ailesinden de birçok tefsir âlimi çıkmıştır. Bunlardan, Mecdüddin İbnü'l-Esîr el-Mübarek b. Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim eş-Şeybânî el-Cezerî el-Mûsilî (öl. 606/1210) tefsir alanında yazdığı *el-İnsâf fî'l-cem'i beyne'l-Keşfi ve'l-Keşşâf fî tefsiri'l-Kur'an* adlı eseriyle meşhurdur. Yine bu aileden olup *Şerhu Minhâcü'l-Beydâvî* adlı eseriyle

⁴⁴ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-mufessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000), 1/12-15.

meşhur olan Muhammed b. Yusuf b. Abdillâh Şemsüddin el-Cezerî de (öl. 711/1311) tefsir âlimlerindendir.⁴⁵

Yukarıda bahsettiğimiz âlimler gibi birçok Kürt tefsir âlimi olsa da konumuzun uzamaması için hepsinin ismini zikretmeyi uygun bulmadık. Ancak birkaç âlimin ismini daha vererek bu konuyu bitirmek istiyoruz. Hüseyin b. Ali b. Hüseyin Ebü'l-Kâsım el-Mağribî (öl. 418/1027), İbnü'l-Berzî, Ebü'l-Kâsım Ömer b. Muhammed b. Ahmed b. 'İkrime el-Cezerî (öl. 560/1164),⁴⁶ Ebü'l-Abbâs Hıdır b. Nasr b. Ukayl b. Nasr el-Erbilî (öl. 567/1171),⁴⁷ Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-'İzz b. Abdillâh el-Bâcrâyî (öl. 588/1192),⁴⁸ Ebü'l-Fadl İlyas b. Câmî b. Ali el-Erbilî (öl. 601/1204),⁴⁹ Abdurrazzak b. Rızkillah Ebû Muhammed er-Res'anî (öl. 661/1262), Muvaffakküddin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Hasan el-Hüseyin b. Yûsuf el-Kevvâşî (öl. 680/1281), 'İzzüddin Ahmed b. Ömer b. el-Ferac el-Farosî (öl. 695/1296),⁵⁰ Osman b. İbrahim b. Mustafa el-Mardinî (öl. 731/1330),⁵¹ Şeyh Muhammed b. Ahmed el-Lebbân el-Is'irdî (öl. 749/1348),⁵² Ali b. Osman Ebi'l-Hasan el-Mardinî (öl. 750/1349), Abdullâh b. el-'Alâ Ali b. Osman el-Mardinî (öl. 769/1367),⁵³ Kadi'l-Kudât 'İlmüddin el-Ahnâî (öl. 832/1332),⁵⁴ Muhammed b. Abdîrrahim b. Sadaka el-Kürdî (öl. 837/1433)⁵⁵ ve Hafız Şihabüddin Ahmed b. Ahmed. b. Ahmed b. Hüseyin b. Mûsık el-Kürdî el-Hekkârî (öl. 863/1362) gibi isimler bunlardan sadece birkaçıdır.⁵⁶

1.2.3. Hadis İlmi

Hadisten kasıt, Hz. Peygamber'den (s.a.v) sadır olan söz, davranış ve takrirlerdir. İslâm ilimleri arasında Kur'an'dan sonra hadis ilmi ikinci kaynak olarak kabul edilmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatından sonraki süreçlerde

⁴⁵ Berzencî, 'Ulemâü'l-Ekrâd, 193-198.

⁴⁶ Ako, *Hayâtü's-sekâfiyye*, 114, 115.

⁴⁷ Cozelî, *el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Erbil*, 141.

⁴⁸ Ako, *Hayâtü's-sekâfiyye*, 115.

⁴⁹ Cozelî, *el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Erbil*, 141.

⁵⁰ Ako, *Hayâtü's-sekâfiyye*, 115-117.

⁵¹ Berzencî, 'Ulemâü'l-Ekrâd, 197.

⁵² Kadir Muhammed Hasan, *İshâmâtü'l-Kurd fî'l-hadârâtî'l-İslâmiyye* (Duhok: Spîrêz Yayınları, 2009), 218.

⁵³ Berzencî, 'Ulemâü'l-Ekrâd, 193-197.

⁵⁴ Hasan, *İshâmâtü'l-Kurd*, 218.

⁵⁵ Kadri Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2018), 1/219, 220.

⁵⁶ Hasan, *İshâmâtü'l-Kurd*, 220. Ayrıca Kürt olup tefsir ilmine katkı sağlayan âlimler hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed, 'Ulemâü'l-Kürd.

Müslümanların dinî ve dünyevî işlerinde sünnete uygun davranmaları için birçok kişi Hz. Rasûlullah'tan (s.a.v) gelen hadisleri rivâyet zincirine uygun olarak toplayıp kitap haline getirmişlerdir.⁵⁷ Kürt âlimleri de bu önemli ilme rağbet etmiş ve katkılar sağlamışlardır. Hadisle meşgul olanlardan biri, ünlü Kürt Komutan Selahaddin-i Eyyûbî'nin (öl. 589/1193) kardeşi Seyfüddin Ebû Bekir'dir (öl. 615/1218). Kendisi melik olmasına rağmen dönemin meşhur muhaddislerinden hadis ilmi almış ve birçok hadis ezberlemiş biridir. Yine Selahaddin-i Eyyubi'nin oğullarından olan Sultân Ahmed b. Yûsuf b. Eyyûb b. Şâdî el-Melikü'l-Mühsin Yeminüddin de (öl. 634/1236) hadis ilmine büyük önem vermiş, Mısır ve Şam'da hadis âlimleriyle bir araya gelmiş ve onlardan hadis almış biridir. Kendisi hadisleri yazmış, istinsah etmiş ve birçok kişiye hadis öğretmiştir. Selahaddin-i Eyyûbî'nin bir diğer oğlu olan el-Melikü'l-Kâmil Nâsirüddin Ebü'l-Me'âlî Ebü'l-Muzaffer de (öl. 635/1236) hadis ilmine büyük önem vermiş biri olup Kahire'de Darü'l-Hadis kurmuştur. Ayrıca Sultan Şêrkoh Esedüddin Ebü'l-Haris de (öl. 637/1239) Hadis ilmine büyük katkıları olan biridir.⁵⁸

Şüphesiz yukarıda isimlerini verdiğimiz kişilerin yanı sıra birçok Kürt şahsiyet hadis ilmine çeşitli katkılar sağlamıştır. Aşağıda bunlardan sadece birkaçının ismini vereceğiz:

Mü'inüddin İbnü'l-Meliki'l-Emced Behramşah b. el-Mu'izz İzzeddin Furûh Şahinşâh b. Eyyûb (öl. 693/1239), Ebü'l-Fadl İlyas b. Camî' b. Ali el-Erbilî (öl. 601/1204), Kâdî Abdullatif b. Ahmed b. Abdillâh b. Kâsım b. eş-Şehrezorî (öl. 614/1217), ünlü muhaddis ve fakih Ömer b. Bedr b. Said Ebû Hafs el-Kürdî (öl. 622/1225), İbn Derbâs Celalüddin Ebû İshak İbrahim b. Osman b. İsa el-Mârânî el-Kürdî (öl. 622/1225), Muhammed b. Ali b. Ramazan Ebû Abdillâh el-Kürdî ez-Zerzârî (öl. 629/1231), Şerefüddin Yakub b. Muhammed b. el-Hasan b. İsa el-Kürdî el-Mûsilî (öl. 645/1247), Abdürrahman b. Ahmed Hasan el-Fârikî ed-Diyarbakirî (öl. 654/1256), Ömer b. Bindar b. Ömer Kemalüddin et-Tiflisî (öl. 672/1273), Ahmed b. Ali Ebü'l-Fidâ' eş-Şeybânî el-Âmedî el-Hanbelî (öl. 673/1274), Takiyüddin Ebû Amr Osman b. Abdirrahman el-Kürdî eş-Şehrezorî (öl. ?), Ebû Abdillâh b. Mervân b. Abdillâh eş-

⁵⁷ Muhammed Cemalüddin el-Kâsimî, *Kavâ'idü't-tahdis min fûnûni Müstelehü't-tahdis* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1979), 75-77.

⁵⁸ Hasan, *İshâmâtü'l-Kurd*, 222-242.

Şeyh Zeynüddin el-Fârikî el-Âmedî (öl. 703/1303), Muhammed b. Yahya b. Muhammed b. Bedr b. Muhammed b. Ye'îş el-Cezerî (öl. 708/1308), Ahmed b. Muhammed b. Ebi'l-Kâsım b. Bedran el-Kürdî ed-Deştî (öl. 713/1313), Muhammed b. Ebî Bekir b. Ömer ed-Dineverî el-'Acemî es-Sâlihî (öl. 717/1317), Afifüddin İshak b. Yahya b. İshak b. İbrahim el-Âmedî (öl. 725/1324), Ahmed b. Abdirrahman b. İbrahim el-Hekkârî (öl. 730/1329), eş-Şeyh İbrahim b. Muhammed b. İbrahim b. Şaban el-Mârdinî el-Kalansî (öl. 738/1337), Zeynüddin Ebû Muhammed 'Ubade b. Abdulgani b. Mansûr b. İbrahim el-Harrânî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (öl. 739/1338), es-Sadr Alaüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. en-Necîb el-Halâtî (öl. 742/1341), Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İbrahim b. Ahmed es-Sincârî ed-Dımaşkî (öl. 743/1342), Mühyiddin Ebû Zekerîya Yahya b. Osman b. Ali b. Osman el-Hezbânî (öl. 743/1342), Şeyh İzzüddin Abdülaziz b. Yûsuf b. Ebi'l-'İzz b. Ya'mûr b. Devvâle el-Harrânî (öl. 744/1343), Tacüddin Ebü'l-Abbâs Ahmed el-Mardinî el-Hanefî (öl. 744/1343), Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr b. İbrahim es-Sincârî eş-Şâzelî (öl. 759/1357), Şihabüddin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebi'z-Zehr b. 'Atiyye el-Hekkârî (öl. 760/1358), Ahmed b. Ahmed b. Musık Şihabüddin el-Hekkârî el-Kürdî (öl. 763/1361), Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Abdillatif el-Harrânî el-Mısırî el-Hanbelî (öl. 769/1367), Muhammed b. Muhammed b. İbrahim İbnü'l-Kürd ed-Dımaşkî (öl. 772/1370), İbrahim b. İshak b. Yahya b. İshak b. İbrahim b. İsmail Ebû İshak b. Afifüddin el-Âmedî el-Hanbelî (öl. 778/1376), Nasirüddin b. Ali b. Yûsuf b. Derbâs el-Kürdî (öl. 781/1379), Ali b. Ömer b. Abdirrahim b. Bedr el-Cezerî (öl. 789/1387), Ebû Bekir b. Muhammed b. Kasım b. Abdillâh es-Sincârî (öl. 790/1388).⁵⁹

Özellikle hadis alanında meşhur olmuş birçok âlimin yanında Kürt kadın âlimeler de vardır.⁶⁰ Bunlar arasında dönemin meşhur muhaddislerin kendilerinden ders aldığı kişiler dikkat çekmektedir. Yine dikkat çeken bir özellik de bu kadın âlimelerin hocalarının erkek âlimler olmasıdır. Kırâat ilmi konusunda da değineceğimiz üzere Kürtler arasında sadece erkekler değil, kadınlar da klasik medrese usulüne uygun ilim tahsil etmişler ve İslâmî ilimlerde ders vermişlerdir. Bunun da Kürtleri diğer Müslüman milletlerden ayıran bir özellik olduğu kanaatindeyiz.

⁵⁹ Hasan, *İshâmâtü'l-Kurd*, 222-242.

⁶⁰ Muhammed Hayr Yusuf, *İslâm Tarihinde Kürt Kadını*, çev. Mehmet Demirdağ vd. (İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2004), 57-82; Hasan, *İshâmâtü'l-Kurd*, 222.

Örneğin, hadis alanında meşhur olan muhaddise Fatime bt. Ahmed b. Selahaddin b. Eyyûb (öl. 661/1262) adlı kadın âlimenin hadis ezberinin güçlü olmasından dolayı birçok muhaddis kendisinden ders almıştır. Yine hadis ilminde mahire olan eş-Şeyhe Zeyneb bt. Mekkî el-Harrânî b. Ali b. el-Kâmil'den (öl. 688/1289) o kadar çok kişi ders almaya geliyordu ki meclisinde izdiham oluyordu. Muhaddise kadınlardan biri de Mü'nise Hatun bt. Sultan Ebî Bekir b. Eyyûb'tur (öl. 693/1293). Hadis rivayetinde ün salmış Kürt kadınlardan Fatime bt. Hüseyin b. Abdillâh el-Âmedî'den (öl. 698/1298) hadis ilminde ün salmış ve kısaca Zehebî olarak tanınan ünlü Türkmen muhaddisi Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (öl. 748/1348) gibi ünlü âlimler hadis almışlardır. Bunlar dışında yine Hadisçiliğiyle bilinen Zeyneb bt. Süleyman b. İbrahim b. Rahmet el-Is'irdî (öl. 705/1305), birçok Hadis icazetnasinde ismi geçen Kürt Kadın âlimelerden biridir. Cüveyriyye bt. el-Hekkârî (öl. 712/1312), Aîşe bt. Muhammed b. Müslim el-Harrâniyye (öl. 736/1335), Seyyide Aîşe bt. Muhammed b. Yahya b. Bedr b. Ya'îş el-Cezerî (öl. 743/1342), Fatime bt. İbrahim b. Davud b. Nasr el-Hekkârî el-Kürdî (öl. 758/1356), Cüveyriyye bt. Ahmed b. Ahmed b. el-Hüseyin b. Mûsa el-Hekkârî (öl. 783/1381) ve onun kız kardeşi Esmâ bt. Ahmed b. Ahmed b. Hüseyin b. Musa el-Hekkârî (715-770/1325-1368 civarı), Katlume b. Nasirüddin Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr b. Yakub b. el-Melikü'l-Adil el-Eyyûbî (744/1343 civarı) gibi isimler de Kürt muhaddise kadınlardan sadece bir kaçıdır.⁶¹

1.2.4. Fıkıh İlmi

Kısaca Kur'an, Hadis vb. kaynaklardan çıkarılan İslâm şariatını veya kanunlarını konu edinen fıkıh ilmi⁶² de İslâmî ilimler arasında büyük bir öneme sahip olan ilimlerdenidir. Bu önemli ilimde de yetkinliğe sahip olup bu ilme büyük katkıları olan birçok Kürt âlimin ismine rastlamaktayız. Her ne kadar bu âlimlerin çoğu Şafîî mezhebine bağlı olsa da özellikle “el-Harrânî” ve “ed-Diyarbakirî” gibi nisbeleriyle

⁶¹ Berzencî, *'Ulemâü'l-Ekrâd*, 198-209; Hasan, *İshâmâtü'l-Kurd*, 222-242; Ayrıca Kürt kadın hadisçiler hakkında geniş bilgi için bk. Fevziyye Yûnus Fettâh - Ferhâd Hâcî 'Abûş, *el-Mer'etü'l-Kürdiyye ve devruhâ fî hidmeti'l-hadîsi'n-nebeviyyü's-şerîf mine'l-karn (6-9 H/12-15 M)* (Zaho: Merkezu Zaho li'd-Dirâsâti'l-Kürdiyye, 2019).

⁶² “el-Fıkhu/الفقه” kelimesinin sözlük anlamı için bk. Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, “Fıkhu: el-Fıkhu”, *Lisanü'l-'Arab*, thk. Yûsuf el-Bikâ'î vd. (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2015), 3/3065.

meşhur olmuş birçok Hanbeli fakih de vardır. Bunların yanında Hanefî ve Malikî mezhebine mensup olan Kürt fıkıh âlimleri de mevcuttur. Biz burada fıkıhta yetkin olan tüm Kürt âlimlerini değil, sadece birkaçının tam ismini vermekle yetineceğiz. Elbette ki bu âlimlerin fıkıh alanında yazdıkları birçok eser de mevcuttur ancak eserlerine değinme gereğini duymadık.

Hicri IV. asırda yaşamış olan Ahmed b. Abdillâh Muhammed b. Cafer el-Hâdî (öl. ?), yine ona yakın bir dönemde yaşamış el-Kadî Malik b. Said el-Fârikî (öl. 405/1014) fıkıh alanında meşhur âlimlerdendir. el-Hâdî, dönemin Diyarbekir fukahâsının reisi olup kendisinden birçok kişi faydalanmak için yanına uğradı. Özellikle ondan fıkıh meselelerini öğrenmek için kadınların kendisine çokça başvurduğu kişi olarak bilinmektedir.⁶³ Bunlar gibi Muhammed b. Yahya b. Suraka Ebü'l-Hasan el-Âmirî de (öl. 410/1019) ünlü bir fakih olup fıkıh alanında birçok telifi olan biridir. Zehebî'nin kendisi hakkında, doğru sözlü, çokça eser yazan, çabuk anlayan ve ferâiz ilminde iyi olan biri olarak bahsettiği⁶⁴ Ebü'l-Kasım Hasan b. Hasan b. Ali b. Münzir el-Bağdadî (öl. 411/1020), Maliki mezhebinin fukahâsından olan Ebû Muhammed Abdulvahhab b. Ali Nasr el-Malikî (öl. 422/1031), Ebu Hatım Mahmud b. el-Hasan el-Kazvinî (öl. 440/1049), Hüseyin b. Osman b. el-Hüseyin Ebû Abdillâh el-Berdânî el-Hanbelî (öl. 448/1057), Muhammed b. Beyan b. Muhammed el-Amidî el-Kazrûnî (öl. 455/1058), Ebü'l-Hasan Ali b. Abdurrahman el-Hanbelî el-Bağdadî el-Amidî (öl. 468/1076), 'Ubeydullah b. Muhammed b. el-Hüseyin Ebî Ya'la el-Ferrâ' (öl. 469/1077), Muhammed b. Ferac Ebî'l-Ğâim el-Farikî (öl. 492/1099), Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. el-Ğâzî el-Bedlisî (öl. hicri V. asrın sonları), Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin b. Ömer eş-Şâş el-Farikî (öl. 507/1113), Ebû Abdillâh Hüseyin b. Nasr b. Merhef en-Nihavendî el-Eydebenî (öl. 509/1115), Ebü'l-Hasan el-Cehnî el-Mûsılî es-Sirâc (öl. 529/1128), Abdülmün'im b. Sa'd b. Abdulvahhab el-Amidî (öl. 538/1142), el-Hasan b. Said b. Ahmed b. Amr el-Cezerî (öl. 544/1149), Yahya b. Selâme b. el-Hüseyin b. Muhammed et-Tanzî el-Haskifî (öl. 553/1158), Yahya b. Abdillâh b. Kasım Tacüddin eş-Şehrezorî (öl. 556/1161), Ebü'l-Kasım Ömer b. Muhammed b. 'Ikrima b. el-Bezrî el-Cezerî (öl. 560/1164), İbrahim b.

⁶³ Ako, *Hayâtü's-sekâfiyye*, 133, 134.

⁶⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Beyrut: y.y., 1986), 17/281.

Muhammed b. İbrahim el-Cezerî (öl. 577/1181), Diyaüddin İsa b. Muhammed b. İsa el-Hekkarî (öl. 585/1190), Mevhûb b. Ömer b. Mevhûb b. İbrahim el-Cezerî (öl. 660/1266), Ebû Süleyman el-Hâlidî el-Erbilî el-Haskifî (öl. 573/1177), Ebü'l-Kasım Abdulkahir b. Şeyh Ebî Tahir İbrahim b. Mihrân eş-Şafî (öl. 609/1213), Fahrünnisâ Şehde bt. Ebî Nasr (öl. ?) adlı kadın âlimeden fıkıh alan Necd Ebü'l-Mecd Yahya b. Ebi'l-Vefâ' Said b. Ebî Nasr b. Ebî Temam (öl. 620/1224), Ebû İshak b. Nasr b. İbrahim b. Selâme el-Humûsî (öl. 630/1232), Diyaüddin Abdulhalik b. el-Enceb en-Nüşteberî el-Mardinî (öl. 649/1251), Musa b. Zekeriyya b. İbrahim b. Muhammed b. Said el-Haskifî (öl. 651/1253),⁶⁵ Şiblî b. Cüneyd b. İbrahim b. Ebîbekr b. Halikân el-Kürdî el-Erbilî eş-Şafî (öl. 653/1255), Şeyh Ebû Ali b. İbrahim b. Hoşnam Ebü'l-Hasan el-Kürdî el-Hamidî el-Haneffî (öl. 658/1260), Sadrüddin Mevhûb b. Ömer el-Cezerî (öl. 665/1267), Kemalüddin Sâlâr b. Hasan el-Erbilî (öl. 670/1271), Şeyh Süleyman b. İbrahim b. Ebi'r-Rabî' el-Hezbânî el-Erbilî (öl. 673/1274), Muhammed b. Ali Ebü'l-Fadl el-Halâtî el-Bitlisî (öl. 675/1276),⁶⁶ Muhammed b. Abdilkerim b. Osman el-Mardinî el-Haneffî (öl. 676/1277).⁶⁷ Mecdüddin Abdullah b. Hüseyin el-Kürdî (öl. 677/1278), Necmüddin Hasan b. Harun el-Hezbânî (öl. 699/1299), Şihabüddin Ahmed b. İbrahim el-Cezerî (öl. 700/1300), Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Behrâm el-Gevrânî ed-Dımaşkî (öl. 705/1305), İlmüddin Ali b. Muhammed el-Halâtî (öl. 708/1308), fıkıhçılığı yanında kırâat âlimi de olan Şemsüddin Muhammed b. Yusuf el-Cezerî İbnü'l-Avam el-Mıhoci (öl. 711/1311), Şemsüddin Muhammed b. Yusuf İbnü'l-Haşşas el-Cezerî (öl. 711/1311), İbn Hatib el-İşmûnin İzzüddin Abdulaziz b. Ahmed el-Hekkarî (öl. 727/1327), Şemsüddin Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (öl. 733/1333), Şeyh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. el-Lebbân el-Is'irdî (öl. 749/1348), Kavâmüddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed es-Sincârî el-Kâkî (öl. 749/1348), Kâdî Takiyüddin el-Ahnâî el-Kürdî (öl. 750/1349), Halil b. İshak el-Cündî el-Kürdî el-Malikî (öl. 767/1366), Kâdî Bürhanüddin b. Muhammed el-Hezbânî el-Ahnaî el-Malikî (öl. 777/1376),⁶⁸ Bedrüddin Muhammed b. İsmail el-Erbilî İbnü'l-Kehhâl (öl. 790/1388), Muhammed b. Muhammed Ebi'l-'Izz el-Haneffî el-Harrânî (öl. 799/1396), Abdullah b. Ali b. Ömer

⁶⁵ Ako, *Hayâtü's-sekâfiyye*, 133-136.

⁶⁶ Hasan, *İshâmâtü'l-Kurd*, 242-245.

⁶⁷ Ako, *Hayâtü's-sekâfiyye*, 147.

⁶⁸ Hasan, *İshâmâtü'l-Kurd*, 245-252.

Tacüddin b. Abdillâh es-Sincârî (öl. 800/1397), Abdurrahim b. Hüseyin b. Abdurrahim b. Ebîbekir b. İbrahim b. Zeyn Ebü'l-Fadl el-Kurdî (öl. 806/1403)⁶⁹ vb. âlimler bunlardan birkaçıdır.

Yukarıda verdiğimiz isimlerin sonlarında bulunan “eş-Şafî”, “el-Malikî”, “el-Hanbelî” ve “el-Hanefî” gibi Ehl-i Sünnet’in dört mezhebinin de isminin bulunması, Kürt âlimlerinin toptan bir mezhebe bağlı olmadığı, dolayısıyla da âlimlerin mezheb taassubu yapmadıkları ve gerektiğinde bulunduğu bölge halkının çoğunun intisap ettiği mezhepten farklı bir mezhebi benimsedikleri ortaya çıkmaktadır.

1.2.5. Tasavvuf İlmî

Tasavvufun mânevî bir hayat tarzı olarak özelliklerini, Kitap ve Sünnet’le irtibatını, kulun Allah’la ve mâsivâ ile ilişkilerini, kalp temizliği, nefis terbiyesi, güzel ahlâk gibi işlevlerini, sûfinin niteliklerini ve görevlerini belirten birçok tanımı yapılmıştır.⁷⁰ Tasavvuf ilmi de Kürtler arasında çok rağbet görmüş ilimlerden biri olup gerek halk arasında gerekse ilim ehli arasında yaygın bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Bundan dolayı bu ilimde meşhur olmuş birçok Kürt âlimin ismine rastlamaktayız. Bu âlimler de tasavvuf ilmine dair eserler yazarak bu ilme katkı vermişlerdir. Ancak biz burada da diğer başlıklarda yaptığımız gibi bu âlimlerden sadece birkaçının ismini vermekle yetineceğiz.

Ebû Ali el-Bennâ’ el-Mukrî’ el-Hanbelî (öl. 471/1079), Ali b. Ahmed b. Yusuf b. ‘Arefe el-Hekkârî (öl. 486/1093), Muhammed b. Tahir b. Ali b. Ahmed b. Ebi’l-Hüseyin el-Kayserânî el-Makdisî es-Sûfî (öl. 507/1113), Mervân b. Ali b. Selâme b. Mervân et-Tanzî (Diyarbakır’da bulunan bir yer) (öl. 540/1145), Ebü'l-Feth Abdulvahid Muhammed b. Abdilvahid el-Âmidî (öl. 550/1155), Muhammed b. Abdilmelik b. Abdilhamid el-Fârikî (öl. 563/1168), Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Bestî es-Sûfî el-Muhaddis (öl. 570/1174), İbn Ömer Muhammed b. Muncih b. Abdillâh (öl. 581/1186),⁷¹ Ebü'l-Abbâs Hıdır b. Ali b. Muhammed es-Sirâc Fahrüddin

⁶⁹ Berzencî, *’Ulemâü’l-Ekrâd*, 221, 222.

⁷⁰ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/119.

⁷¹ Berzencî, *’Ulemâü’l-Ekrâd*, 242.

el-Erbilî (öl. 608/1211),⁷² Musa b. Mahîn el-Mardinî (Hicri VI. yy.), Muhammed b. Ebi'l-Kasım b. Muhammed b. Ahmed b. Sa'd el-Âmidî (öl. 617/1220),⁷³ Ebü'l-Hasan b. İsmail b. Müslim b. Selmân el-Erbilî (öl. 618/1221), Şeyh Beyram el-Mardinî (öl. 628/1230), Muhammed b. İbrahim b. Müslim b. Süleyman el-Fahr Ebû Abdillâh el-Erbilî (öl. 633/1235),⁷⁴ Ebû Hamid Muhammed b. Ebi'l-Fahr b. Ahmed el-Kirmânî (öl. 635/1238), Ebû Muhammed Abdillâh b. Mes'ûd b. Metar el-Erzenî (öl. 635/1238), Ebû Mansûr Said b. Muhammed el-Hazrecî el-Cezerî (öl. 638/1240),⁷⁵ el-Hasan b. Adiy b. Ebi'l-Berekât b. Sahr b. Musafir Tacü'l-Arifin Şemsüddin Ebî Muhammed (öl. 644/1246), Hüseyin b. İbrahim b. Hüseyin b. Yusuf Ebû Abdillâh Şerefüddin el-Hezbânî el-Gevrânî el-Erbilî (öl. 656/1258), İsmail el-Gevrânî (öl. 665/1266), Şeyh Mecdüddin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ebî Ğalib el-Erbilî (öl. 670/1271), Şeyh Salih Hasan el-Kürdî (öl. 700/1300),⁷⁶ Şemsüddin b. Ebi'l-'Ala' el-Buhârî el-Kelâbaâzî (öl. 700/1301).⁷⁷ Cemalüddin Ebü'l-Mehâsin Yusuf b. Abdilkerim b. Ömer b. Ali b. Hıdır el-Gevrânî (öl. 768/1366), Şeyh Zekeriyya b. Şeyh Abdirrahman el-Ehdel b. Şeyh Süleyman b. Hasan b. Kutbu's-Şazeli (öl. 775/1373), Hıdır b. Abdillâh el-Kürdî (öl. 781/1379).⁷⁸

Tasavvuf ilmine katkı veren yukarıdaki isimler dışında şüphesiz hepsinin ismini buraya alamayacağımız çok sayıda Kürt âlimi vardır. Yine yukarıda verdiğimiz İslâmî ilimler dışında da Kürt âlimlerinin katkı sağladığı birçok ilim vardır. Bunlardan Kelam, Felsefe-Mantık, Dil ilimleri (Sarf-Nahiv, Şiir-Edebiyat vb.), Tarih vb. ilimlerde kendini kanıtlamış birçok Kürt âlimi mevcuttur.⁷⁹ Bu âlimler arasında örneğin Eyyubiler devrinde yönetici konumunda olan âlimler dikkatleri çekmektedir. Yine dikkatleri çeken bir husus da Kürtler arasında birçok kadın âlimenin varlığıdır. Tüm bunlara baktığımızda İslâm medeniyetinin oluşmasında Kürtlerin ne kadar büyük

⁷² Cozelî, *el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Erbil*, 146, 147.

⁷³ Ako, *Hayâtü's-sekâfiyye*, 147, 148.

⁷⁴ Berzencî, *'Ulemâü'l-Ekrâd*, 242, 243.

⁷⁵ Ako, *Hayâtü's-sekâfiyye*, 148, 149.

⁷⁶ Berzencî, *'Ulemâü'l-Ekrâd*, 243-245.

⁷⁷ Ako, *Hayâtü's-sekâfiyye*, 148-150.

⁷⁸ Berzencî, *'Ulemâü'l-Ekrâd*, 245, 246.

⁷⁹ Daha geniş bilgi için bk. Cozelî, *el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Erbil*, 153-264; Ako, *Hayâtü's-sekâfiyye*, 107-201; Berzencî, *'Ulemâü'l-Ekrâd*, 182-222; Hasan, *İshâmâtü'l-Kurd*, 211-286; Baclorî, *el-Kürdü'l-Hemidiyye*, 120-152; Muhammed, *'Ulemâü'l-Kurd*; Yûsuf, *ed-Devletü'd-Dostkiyye*, 2/253-290; Yıldırım, *Kürt Medreseleri*, 1/204-238. Ayrıca Kürt âlime kadınlar için bk. Yusuf, *Kürt Kadını*; Kadri Yıldırım, *Kürt Kadını* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2021).

bir öneme sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz İslâm medeniyetinin oluşmasında sadece bir milletin veya grubun katkısından bahsetmek, diğer milletlere haksızlık olacaktır. Böyle muazzam bir medeniyetin oluşmasında ümmetin her bir ferdinin üstüne düşeni yaptığına inanıyoruz. Amacımız, bir milleti öne çıkarıp diğer milletleri gölgede bırakmak değil, aksine Araplar, Farslar ve Türkler gibi Kürtlerin de bu medeniyetin oluşmasında katkılarının olduğunu belirtmektir. Ancak biz burada bu kadarla yetinip asıl konumuz olan Kürt âlimlerinin Kırâat ilmine verdiği katkıya geçmek istiyoruz. Asıl konumuza geçmeden önce konumuzla doğrudan bağlantılı olan bazı kavramları kısa ve öz bir şekilde açıklamaya çalışacağız.

1.3. Kırâat İlminde Bazı Kavramlar

Aşağıda kırâat ilmi ve âlimlerinden söz edildiğinde sık sık *Kur'an*, *Kırâat*, *Ahruf-i seb'a*, *Kırâât-ı Seb'a*, *Kırâât-ı 'Aşere*, *Kırâat-ı erba'a* 'aşere, *İmam*, *Râvî*, *Rivâyet*, *Tarik*, *Vech*, *İhtiyâr*, *Kârî*, *Mukrî*, *İnfirâd* ve *İndirâc/Cem'* gibi kavramlar kullanılmaktadır. Bunun için bu kavramlara kısaca değinmekte yarar görüyoruz.

1.3.1. Kur'an

Alimler, *Kur'an*/القرآن kelimesinin masdar olduğu hakkında görüş birliğindedirler. Ancak *hemzeli* mi yoksa *hemzesiz* mi olduğu hakkında ihtilaf etmişlerdir. Buna göre şu iki görüş ortaya çıkmaktadır:

Hemzesiz olduğu görüş:

İmam Şâfi'î (öl. 204/820) ve onun gibi düşünenler [Ferrâ' (öl. 297/822, Eş'arî (öl. 324/935) vd.], *Kur'an* kelimesinin *hemzesiz* olduğu ve *el-Kuran*/القرآن şeklinde olduğunu söylemişlerdir. İmam Şâfi'î, *Kuran*/القرآن lafzının *hemzeli* ve müştak bir lafız olmadığı ancak Hz. Peygamber'e (s.a.v) inen vahyin özel adı olduğu görüşündedir. Ona göre *el-Kuran*/القرآن, *Kara'tu*/قرأت kelimesinden türememiştir, şayet öyle olsaydı okunan her şeyin Kur'an olması gerekecekti. Dolayısıyla Kuran ismi Tevrat ve İncil gibi bir isimdir. Ferrâ ise, onun *Karîne*/قرينة'nin çoğulu olan *Karâin*/قرائن kelimesinden türediği görüşündedir. Ona göre, Kur'an ayetlerinin birbirine benzemesi, onların birbirinin karinesi olduğu içindir. Dolayısıyla *Karâin*/قرائن kelimesindeki *nûn*/ن harfi kelimenin aslındandır. İmam Eş'arî (öl. 324/936-937) ve onun gibi düşünenler de

Kuran'ın, bir şeyin bir şeye eklenmesi anlamındaki *Karane*/قَرَن'den türediği görüşündedir.⁸⁰

Hemzeli olduğu görüş:

Lehyânî (öl. 215/830), Zeccâc (öl. 311/923) vd. ise Kur'an'ın hemzeli olduğu görüşündedirler. Ancak onlar da kendi aralarında hangi kelimeden müştak olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Zeccâc'a göre Kur'an lafzı, *Fu'lan*/فُعْلَان vezninde olup toplama ve birleştirme anlamındaki *Kar'*/قَر' den türemiştir. Ona göre Arapların قَرء الماء فى الحوض (Havuzda su toplandı) sözünde geçen قَرء kelimesinin anlamındaki gibi Kur'an da önceki kitapların semeresini kendisinde toplamıştır. Öte taraftan Lehyânî, *el-Kur'an*'ın العُقْرَان vezninde olduğunu ve okuma ve tilâvet etme anlamındaki *Karae*/قَرء' den türediğini söylemiştir. Ona göre *Kur'an*'dan kasıt, okunan anlamındaki ism-i mef'ûl olan *el-Makrû*/المَقْرُوء'dur.⁸¹

Yukarıdaki görüşlere baktığımızda Türkçede *Kur'an* ismini “*Kur'an*” şeklinde (“R” harfinden sonra kesme işaretiyle) yazdığımız takdirde *Kur'an*'ın aslının hemzeli olduğunu, “*Kuran*” şeklinde (kesme işareti olmadan) yazdığımız takdirde ise hemzesiz olduğunu kabul etmiş sayılırız.

1.3.2. Kırâat

el-Kırâat/القِرَاءَةُ kelimesi lügatte, okuyuşta harfleri ve kelimeleri yan yana getirip birleştirmek ve tilâvet etmek, anlamına gelmekte olup *Karae*/قَرء kökünden türemiş semâ'î bir masdardır.⁸² Istilahta ise, birçok tanımı yapılmıştır ancak biz burada Zurkânî'nin (öl. 1367/1948) tanımını vermekle yetineceğiz. Zurkânî'ye göre kırâat, rivâyetleri ve tarikleri aynı olmakla birlikte Kur'ân-ı Kerim'i telaffuz etmede kurrâ imamlarından bir imamın diğerlerine harflerin veya durumlarının telaffuzunda

⁸⁰ Menna' el-Kattân, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Müessesetü'r-Risalet, 2015), 19-21; Yûsuf Maraşlı, *'Ulûmü'l-Kur'ani'l-Kerîm* (Beyrut: Darü'l-Marife, 2010), 11, 12.

⁸¹ Kattân, *'Ulûmü'l-Kur'an*, 19-21; Maraşlı, *'Ulûmü'l-Kur'an*, 11, 12; Ali el-Caferî, *el-Esâs fî 'ilmi'l-kırâât* (Ammân: Erûka li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, 2015), 13-16.

⁸² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Yûsuf el-Bikâ'î vd. (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2015), “Karae”, 3/3164; er-Râğib el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimaşk: Darü'l-Kalem, 2011), 668; Nebîl Muhammed İbrahim Âlu İsmail, *'İlmü'l-kırâât neş'etuhu etvâruhu eseruhu fî l-'ulûmi's-şer'iyye* (Riyâd: Mektebetü't-Tevbe, 2000), 26.

muhalefet etme konusunda takip ettiği mezhep, şeklindedir.⁸³ *el-Kırâât*/القرئات ise *el-kırâat*/القرائة kelimesinin çoğuludur.⁸⁴

1.3.3. Ahruf-i Seb‘a

el-Ahrûf/الأحرف kelimesi حرف kelimesinin çoğulu olup “ح ر ف” maddesinden türemiştir. Sözlükte, yön ve yol anlamına gelmektedir.⁸⁵ *es-Seb‘a*/السبعة kelimesi ise “س ب ع” maddesinden türemiş bir kelime olup sözlükte iki farklı anlama gelmektedir. Birinci anlamı, sayı olup altıdan sonra gelen yediyi ifade etmektedir. İkinci anlamı ise, çokluk ifade eden bir kelimedir. Örneğin Tevbe 9/80. ayetinde “إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ” “Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir.”⁸⁶ geçen “سَبْعِينَ” kelimesi, gerçek anlamı olan ve belli bir sayıyı ifade eden “Yetmiş” anlamında olmayıp çokluğu ifade eden bir anlamdadır.⁸⁷ İstilahta ise her ne kadar Kur’an-ı Kerim’in *ahruf-i seb‘a* üzerine indirildiği hakkında ittifak varsa da bunun ne anlama geldiği hakkında ihtilaf söz konusudur. Bu ihtilaflardan birçok görüş çıkmıştır. *Ahruf-i seb‘a* konusunun, tarihî süreç içerisinde Müslümanların üzerinde ittifak etmediği konulardan biri olarak kalmaya devam etmekte olduğu için biz buraya o görüşleri almaya gerek duymadık. Zira kırâat ilmiyle ilgili hemen hemen yapılan tüm çalışmalarda bu konuya ya değinilmiş veya söz konusu konu detaylı bir şekilde ele alınıp yazılmıştır. Bizim o görüşleri onlardan alıp buraya aktarmamızın tekrardan başka bir şey olmayacağı kanaatindeyiz.⁸⁸

⁸³ Muhammed Abdulazîm ez-Zurkânî, *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006), 286.

⁸⁴ Ömer Halife eş-Şâyecî, *el-Mü'cemü't-tecvîdî li eşheri elfâzi 'ilmi't-tecvîd* (Küveyt: Ğerâs li'n-Neşri ve't-Tevzî'i ve'd-Du'âtî ve'l-İ'lân, 1429), 200.

⁸⁵ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Yûsuf el-Bikâ'î vd. (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2015), “H-r-f”, 1/798-801.

⁸⁶ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), et-Tevbe 9/80.

⁸⁷ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Yûsuf el-Bikâ'î vd. (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2015), “Seb'a”, 2/1743-1746.

⁸⁸ Daha geniş bilgi için bk. Âlu İsmail, *İlmü'l-kırâât*, 17-24; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlî ve Kırâatî* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 143-234; Abdurrahman Çetin - Hüseyin Kader, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar: - Oryantalistlerin Görüşleri-* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 41-120.

1.3.4. Kırâât-ı Seb‘a

Yukarıda da değindiğimiz gibi Kur‘an-ı Kerim’in ilk hocası Hz. Peygamber (s.a.v), ilk öğrencileri de sahabe-i kiramdir (r. ahm). Hz. Peygamber (s.a.v), sahabe-i kirama Kur‘an-ı Kerim’i öğretirken ayetlerde bulunan farklı okuyuşları da öğretmekteydi. Sahabe-i kiram, Rasulullah’tan (s.a.v) aldıkları farklı okuyuşları tabiîne de öğretmişler. Tabiîn de kendilerinden sonraki nesle sahabeden aldıkları gibi aktarmışlardır. Böylece bu farklı okuyuşlar günümüze kadar gelmiştir. Ancak İslâm’ın geniş coğrafyalara yayılmasıyla bu farklı okuyuşlar hakkında çeşitli ihtilaflar baş göstermiştir. Bundan dolayı bazı kırâât âlimleri bu farklı okuyuşların senedini tespit edip kayıt altına almaya çalışmışlardır. Bu çerçevede kırâât ilmine dair kaleme alınan ilk eserlere ve kırâât tedris çalışmalarına bakıldığında bunların kendi sistematığı içerisinde bir tutarlılığa sahip olduğu ve kırâatlerin sayısının otuza kadar çıktığı görülmektedir. Örneğin Ebû ‘Ubeyde Kâsım b. Sellâm’ın (öl. 224/838) telif ettiği ***Kitâbü’l-kırâat*** adlı eserinde otuz iki farklı kırâât yer almaktadır. Daha sonra gelen Ebû Bekir b. Mücâhid (öl. 324/935) ise yedi kırâât imamının okuyuşlarını ***Kitâbü’s-seb‘a*** adlı çalışmasında bir araya getirdi. İbn Mücâhid’in yaptığı bu tasnif, kırâât erbabınca kabul görmüş ve böylece “kırâât-ı seb‘a” (Yedi Kırâât) ifadesi yaygınlık kazanmıştır. Bu yedili tasnif her ne kadar İbn Mücâhid tarafından ortaya konulmuş olsa da onu kırâât öğretiminde eğitimin bir parçası haline getirenin ve onun tüm dünyaya yayılmasına öncülük edenin Ebû ‘Amr ed-Dânî (öl. 444/1052) ve İmâm Şâtıbî (öl. 590/1193) gibi âlimler olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁹

Yıkarda bahsettiğimiz kırâât-ı seb‘a imamları şunlardır:

1. Nâfi‘ b. Abdurrahman el-Leysî (öl. 169/785)
2. Ebû Ma‘bed Abdullah b. Kesîr (öl. 120/738)
3. Ebû Amr b. Alâ el-Basrî (öl. 154/771)
4. Abdullah b. Âmir el-Yahsubî (öl. 118/736)

⁸⁹ Nebîl Muhammed İbrahim Âlu İsmail, *Kırâât İlmi Doğuşu Gelişmesi ve İslâmî İlimlere Etkisi*, çev. Yavuz Fırat (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2021), 130-132; Mehmet Ünal, *Kur‘an’ın anlaşılmasında Kırâât Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 32-34; Hacı Önen, *Kırâât Tarihi ve Kırâât Farklılıklarının Kur‘an Tefsirine Etkisi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 50, 51; Recep Koyuncu, *Aşere Kâideleri* (İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2023), 20-22.

5. Âsım b. Behdele (öl. 127/745)

6. Hamza b. Habîb ez-Zeyyât (öl. 156/773)

7. Ali b. Hamza el-Kisâî (öl. 189/805).⁹⁰

1.3.5. Kırâat-ı ‘Aşere

On kırâat demek olan kırâat-ı ‘aşere, ilk defa İbn Mihrân en-Neysâbûrî (öl. 381/992) tarafından telif edilen *el-Ğâye fi’l-kırâati’l-‘aşr* adlı eserle gündeme gelmiş ve İbnü’l-Cezerî tarafından tasnif edilip eğitim sistemi içerisinde yer almıştır. İbnü’l-Cezerî, yukarıda isimlerini verdiğimiz yedi kırâat imamına şu üç ismi ekleyerek kırâat-ı ‘aşere tasnifini oluşturmuştur:

1. Ebû Ca‘fer Yezîd b. Ka‘kâ‘ el-Kârî (öl. 130/747-48)

2. Ya‘kûb el-Hadramî (öl. 205/821)

3. Halef b. Hişâm el-Bezzâr (öl. 229/844).⁹¹

1.3.6. Kırâat-ı Erba‘a ‘Aşere

On dört kırâat demek olan kırâat-ı erba‘a ‘aşere ise ilk defa Kastallânî (öl. 923/1517) tarafından tasnif edilip ortaya konulmuştur. Kastallânî, on kırâate ek olarak şâz kabul edilen şu dört kırâat imamının kırâatını da ekleyerek tasnifini oluşturmuştur:

1. Hasan-ı Basrî (öl. 110/728)

2. İbn Muhaysın (öl. 123/741)

3. A‘meş (öl. 148/765)

4. Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî (öl. 202/817).⁹²

⁹⁰ el-İmâm Ebî ‘Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *Kitâbü’t-teysîr fi’l-kırâati’s-seb’* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1996), 17-21; Abdulhamit Birişik, “Kırâat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Kasım 2023); Lokman Şan, *Kırâat Farklılıklarının Kur’an Yorumuna Etkisi Tevbe Sûresi Örneği* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2020), 22-44.

⁹¹ Kâdî, *Târîhü’l-kurrâi’l-‘aşere*, 22-92; Birişik, “Kırâat”; Koyuncu, *Aşere Kâideleri*, 22, 23.

⁹² Birişik, “Kırâat”; Koyuncu, *Aşere Kâideleri*, 23; Abdulhekim Ağırbaş, *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022), 88, 89.

1.3.7. İmam

Kırâat ilminde otorite ve güvenilir olan kimse olup yedi veya on kırâatin kendilerine isnad edildiği kimseler, demektir. Her bir imamın çok sayıda râvisi olmakla beraber kırâat kitaplarında her imamın genelde râvilerinden en meşhurlarından olan iki râvinin ismi verilmektedir. Bu iki râvinin ittifak ettiği okuyuş, imama nisbet edilir ve bu okuyuşa “kırâat” denilir.⁹³

1.3.8. Râvî

Yukarıda söylediğimiz gibi okuyuşunu imamdan alıp rivâyet edene “râvî” denilir. Örneğin ‘Asım kırâat imamıdır. Onun kırâatını rivâyet eden Ebû Bekr Şu‘be (öl. 193/809) ve Hafs onun râvîleridir.⁹⁴

1.3.9. Rivâyet

Bir imamın râvilerinin imamından rivâyet ettiği farklı kırâatlerdir. Başka bir ifadeyle, bir imamın iki râvisinden birinin diğerine muhalif olan kırâatine rivâyet denilir. Örneğin, iki sûre arasındaki besmelenin ispatı, rivâyettir. Zira kırâat imamı olan Nafi‘’in (öl. 169/785) iki râvisinden olan Kâlûn (öl. 220/835), iki sûre arasındaki besmelenin sabit olduğu, dolayısıyla her sûrenin başında okunması gerektiğini imamından rivâyet ettiği halde Nafi‘’in diğer râvisi olan Verş (öl. 197/812), bunu rivâyet etmemiştir.⁹⁵

1.3.10. Tarîk

Yedi veya On Kırâat imamının râvîsi olmayıp herhangi bir âlimin imamdan değil de onun râvîlerinden herhangi birisinden veya birisinin râvilerden alan kişiden aldığı okuyuş şeklidir.⁹⁶ Buna göre imamın okuyuşu, *kırâat*; râvînin ondan rivayet ettiği ancak diğer râviye muhalefet ettiği okuyuş, *rivâyet*; herhangi bir âlimin de bu râvîden aldığı okuyuş da *tarîktir*.

⁹³ Şâycî, *el-Mü‘cem*, 19, 20.

⁹⁴ Şâycî, *el-Mü‘cem*, 143.

⁹⁵ Caferî, *el-Esâs*, 31.

⁹⁶ Âlu İsmail, *‘İlmü’l-kırâât*, 29.

1.3.11. Vech

Kırâat, rivâyet ve tarik dışında kalan ve tedris sistemiği içinde dikkate alınması kişinin seçimine bırakılmış olan okuyuş farklılıklarına *vech* denir.⁹⁷

1.3.12. İhtiyar

İhtiyar; kârî'in rivâyetleri, râvînin işittikleri veya râvîden alan kişinin hıfz ettikleri arasında ihtiyâr ettiği (seçimde bulunduğu) okuyuşlardır. Başka bir ifadeyle kârî'in, râvînin veya râvîden alan kişinin rivâyet ettikleri okuyuşlar arasından herhangi bir okuyuşu tercih ettiği okuyuş şeklidir.⁹⁸ Örneğin, İbnü'l-Cezerî'nin naklettiğine göre İbn Abbas, (öl. 68/687) on sekiz harf dışında [İbn Mes'ûd'un (öl. 32/652-53) kırâatine göre] Kur'an-ı Kerim'i Zeyd b. Sabit'in (öl. 45/665 [?]) kırâatine göre okuyordu. İbn Abbas'ın o on sekiz yerdeki İbn Mes'ûd'un kırâatini Zeyd b. Sabit'in kırâatine tercihi *ihtiyar* oluyor.

1.3.13. Kârî

Kur'an-ı Kerim'i ezbere bilene "kârî" denilir. Ancak buradaki "kârî"den kasıt, kırâatı rivâyetleriyle bilendir. Kârî de üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar *Mübtedî*, *Mütevassıt* ve *Müntehid*. Kur'an-ı Kerim'in kırâatini üç rivâyete göre okuyana *mübtedî*, dört veya beş rivâyete göre okuyana *mütevassıt* ve beşten fazla kırâati bilene de *müntehî* denilir.⁹⁹

1.3.14. Mukrî

Kırâatleri bilip eda eden ve onu muşafehe yoluyla rivâyet edebilen kişiye "*Mukrî*" denilir. Örneğin, bir kimse kırâat âlimi Ebû Amr ed-Dânî'nin (öl. 444/1052) *et-Teysîr* adlı eserini ezbere bilse bile onu bir başkasına muşafehe yoluyla nakletmedikçe ona "*Mukrî*" denilmez. Zira kırâat ilminde muşafehe ve işitme olmadan tam olarak bilinemeyecek konular vardır.¹⁰⁰

⁹⁷ Âlu İsmail, *İlmü'l-kırâât*, 30; Caferî, *el-Esâs*, 32; Abdülhamit Birışık, "Kırâat", *DİA* (Ankara: TDV, 2002).

⁹⁸ Âlu İsmail, *İlmü'l-kırâât*, 31.

⁹⁹ Cezerî, *Müncid*, 3.

¹⁰⁰ Cezerî, *Müncid*, 3.

1.3.15. İnfirâd Üsûlü

Tekli sistem diyebileceğimiz infirâd üsûlü, her bir râvînin birçok rivâyetinden her biri için ayrı ayrı hatim yaparak kırâat ilminde uygulanan metotlardan biridir. Söz konusu metot, hicri V. asra kadar uygulanmış bir metottur. Ancak bu metot, çok zaman aldığından kırâat ilmine olan rağbet azalmıştır. Bundan dolayı daha az zaman alan ve aşağıda açıklayacağımız indirâc üsûlü denilen metot geliştirilmiştir.¹⁰¹

1.3.16. İndirâc (Cem') Üsûlü

Etimolojik olarak indirâc kavramı, “D-r-c/درج” kökünden türemiş “İnfî‘âl/انفعال” babından masdar olup bir araya getirme, iç içe geçirme ve toplama anlamındadır.¹⁰² Hicri V. asırdan sonra kırâat ilmiyle ilgilenenlere zor gelip çok zaman alan infirâd üsûlü yerine geliştirilmiş bir metottur. Bu metodun amacı, kırâat ilmine olan rağbeti tekrar arttırmak ve zamandan tasarruf etmektir. Söz konusu metotta, birbirine yakın kırâatler birleştirilerek tek hatimde okunmaktadır. Bu metoda ayrıca Dâni’nin *et-Teysîr fi’l-kırâati’s-seb’* adlı eserine atfen, Teysîr üsûlü da denilmektedir.¹⁰³

¹⁰¹ Mustafa Atilla Akdemir, *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 100, 101; Koyuncu, *Aşere Kâideleri*, 19; Mustafa Acar, *Kırâat İlmi ve Kırâat Farklılıkları Furkân Sûresi Örneği* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020), 57.

¹⁰² el-İmâm Ebî Bekir Muhammed b. Şemsüddîn er-Râzî, *Muhtârü’s-sıhâh* (Dımaşk: Dârü’l-Feyhâ’, 2010), “D-r-c”, 150.

¹⁰³ Akdemir, *Kırâat İlmi*, 101-104; Koyuncu, *Aşere Kâideleri*, 19; Acar, *Kırâat İlmi*, 57, 58.

2. KÜRT ÂLİMLERİN KİRÂAT İLMİNE KATKILARI

Yukarıda Kürt âlimlerin diğer İslâmî ilimlere verdikleri katkıdan bahsettik. Bu bölümde ise Kürt âlimlerin kırâat ilmine verdikleri katkıyı ele alacağız. Kürt âlimlerini tespit ederken belli kriterlere bağlı kalacağız. Buna göre kişileri ele alırken kendisinden Kürt olarak bahsedildiği bazı tabakât, terâcim, antoloji, biyografi ve ansiklopedilerden yararlanacağız. Öte yandan nisbesi “el-Kürdî” olan veya Kürt aşiretlerinden herhangi birisine nispet edilenlerin Kürt olduğu hakkında ihtilaf olmaması gerekir. Konuyu işlerken kronolojiye uygun olması için hicri takvimi esas alacağız. Bunun için ilk önce hangi âlimin hangi dönemde yetiştiğini tespit etmeye çalışacağız. Bu kişilerin hayatını, yetiştikleri bölgeyi ve okudukları yerleri ele alacağız. Ayrıca kırâat senedinde yerleri varsa öğrencilerinin, hocalarının ve yazdıkları eserlerin isimlerini vereceğiz. Ayrıca Kürt âlimlerin kırâat ilmiyle ilgili telif ettikleri tüm eserleri değerlendirdiğimiz takdirde konumuzun uzayacağını düşündüğümüz için sadece kendisinden sonraki kırâat ilmi telifatında ve eğitim öğretim sisteminde etkisi olduğunu düşündüğümüz bazı eserleri değerlendirmeye çalışmakla yetinmeyi uygun bulduk.

Aşağıda da görüleceği gibi daha ilk asırdan itibaren genelde Kürt milleti, özelde ise Kürt âlimleri, Kur'an-ı Kerim'e ve dolayısıyla kırâat ilmine büyük önem vermişler ve bu ilmin gelişimine büyük katkı sağlamışlardır. Kürt şahsiyetleri arasında gerek Mushaf yazımı, gerek Kur'an-ı Kerim dersi verme, gerek Kur'an-ı Kerim ilimlerinin okutulduğu Darü'l-Kur'anları inşa etme, gerek Kur'an-ı Kerim'in ezberlendiği Darü'l-Hüffazların kurulması, gerekse de kırâat ilminin tahsil edildiği Darü'l-Kurrâları inşa etme olsun birçok Kürt şahsiyet çaba sarf etmiş ve Kur'an-ı Kerim'e hizmet amacıyla hiçbir fedakarlıktan kaçınmamışlardır. Şüphesiz bu hizmetlere birçok örnek verilebilir ancak biz detaya girmeden sadece Selahaddin-i Eyyûbî (1171-1193) ailesinin Kur'an-ı Kerim'e verdikleri değeri kısaca anlatmakla yetineceğiz. Kendisi de hafız olan Selahaddin-i Eyyûbî, Kur'an-ı Kerim'i dinlemeyi çok seven bir şahsiyetti. Güzel sesli birinin Kur'an-ı Kerim okuyuşunu dinlerken gözleri dolardı. Umumî toplantılarında Kur'an'dan en az yirmi ayet okutmayı isterdi.¹⁰⁴ Camilerde imamlık yapanlara sürekli Kur'an ilimlerini öğrenmelerini

¹⁰⁴ Osman Gürbüz, *Selahaddin Eyyûbî Hayatı ve Şahsiyeti* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 215.

tavsiye ederdi. Kendisi, hükümdar olmasına rağmen Hadis ve Kur'an ilimlerini öğrenmek için İskenderiye'ye âlimlerin ayağına gidip burada ilim öğrenen biridir.¹⁰⁵ Bir defasında babasının yanında Kur'an-ı Kerim okuyan bir çocuğun tilavetini çok beğendiği için çocuğu takdir etmiş, onu ve babasını sofrasına davet etmiş ve kendi çiftliğinden bir bölümü onlara vakfetmişti.¹⁰⁶ Öte yandan Eyyûbî ailesinden olan Dayfe bt. Seyyüddin Ebû Bekir Muhammed (öl. 640/1243) adındaki kadının Halep'te inşa ettirdiği Firdevs medresesinden birçok kurrânın yararlandığı ve bu medresede barındığı kaynaklarda geçmektedir.¹⁰⁷ Buna göre söz konusu medresede kırâat ilminin okutulduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu medrese aynı adı taşıyarak hala ayakta olup 1990 yılında restore edildi ve günümüzde de çocukların Kur'an-ı Kerim eğitimi gördükleri bir okul olma özelliğini korumaktadır.¹⁰⁸

Aşağıda görüleceği gibi, ismi sıkça zikredilecek olan Fadiliyye Medresesi, Kırâat ilminde Eyyûbî medreselerinin en önemlilerinden sadece bir tanesidir. Fadiliyye Medresesinin kırâat ilmine ilgi duyanlarca bir cazibe merkezi olduğu, dönemin kırâat âlimlerinin kırâat ilmi için yaptıkları seferlerden anlaşılmaktadır.¹⁰⁹ Zira birçok ünlü kırâat âlimi buraya uğramış, birçok âlim buradan aldıkları eğitim sayesinde meşhur olmuş ve önemli birçok âlim de bu medresede kırâat dersleri vermiştir.¹¹⁰ Kürtler, bu medrese gibi hem hüküm sürdükleri yerlerde hem de bağlı bulundukları devletlerde tarih boyunca birçok Darü'l-Kurrâ kurmuşlardır. Örneğin, Evliya Çelebi (öl. 1095/1684 [?]), uğradığı Diyarbakır'da gördüğü camilerden bahsederken, camilerin her birinde şeyhü'l-kurrâ vardır, demektedir.¹¹¹ Kaynaklarda o dönemde Diyarbakır'ın en az 15 camisinde kırâat ilmi dersi verildiği geçmektedir.¹¹² Ayrıca M. Şefik Korkusuz, Diyarbakır'da bulunan iki (Dilaver Paşa ve Köprülü

¹⁰⁵ Cemal Toksoy - Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyûbî* (İstanbul: Şule Yayınları, 2016), 307.

¹⁰⁶ Ali Muhammed Sallâbî, *Eyyûbîler Devleti Selahaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2021), 244; Berzencî, *'Ulemâü'l-Ekrâd*, 188; Gürbüz, *Selahaddin Eyyûbî*, 216.

¹⁰⁷ Yusuf, *Kürt Kadını*, 43.

¹⁰⁸ Yıldırım, *Kürt Kadını*, 1/81.

¹⁰⁹ Mahmut Dünder, *Mısır Eyyûbilerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri* (İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2017), 223.

¹¹⁰ Dünder, *Mısır Eyyûbileri*, 220-226.

¹¹¹ Evliya Çelebi, *Seyahaynâme* (İstanbul: Yenişafak Yay., 2006), 389.

¹¹² Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kurrâları* (İstanbul: Rabbani Yayınları, 2021), 29, 30.

Abdullah Paşa¹¹³ Dârü'l-Kurrâları) darü'l-kurâ ismini vermekte olup bunlardan birinin vakfiyesine ulaşmıştır.¹¹⁴ Öte yandan Ergani'de bulunan Halebiye Medresesi'nin müderrisleri arasında “Şeyhü'l-Kurrâ” ünvanını taşıyanların bulunması,¹¹⁵ söz konusu medresede kırâat ilminin okutulduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları Van, Siirt ve Erzurum gibi şehirlerde kırâat ilminin öğretildiği bilinmektedir.¹¹⁶ Bunun gibi, çalışmamızın ileriki safhalarında görüleceği gibi, Hasankef'te kırâat okuyanların olduğunu bilmekteyiz. Kendisi bir Türkmen olan İbn İlalmış (öl. 640/1243), Düneysir (Kızıltepe) tarihini ele aldığı eserinde kırâat ilmi için Kızıltepe'ye uğrayan birçok kişinin ismini zikretmesi ayrıca dikkate değerdir.¹¹⁷ Darü'l-kurrâların olmadığı yerlerde ise ya açılan medreselerde diğer dini ilimlerle birlikte kırâat ilmi okutulmuş veya bu ilme merak salan bazı zatlar bireysel çabalarıyla bu ilmi öğrenmiş ve başkalarına öğretmişlerdir.

2.1. Hicri I. Yüzyıl

Hicri I. asır; Kur'an'ın yazılması, Mushaf haline getirilmesi ve kurrâ sahabîler aracılığıyla çeşitli beldelere gönderilmesiyle ön plandadır. Ama Kur'an-ı Kerim'in öğretimi ve sonraki nesillere aktarımı asıl olarak hıfz ve muşafehe yoluyla olmuştur.¹¹⁸ Hz. Peygamber (s.a.v), sahabeye Kur'an-ı Kerim'i bu yöntemle öğretmiştir. O (s.a.v), yedi farklı okunuş anlamına gelen yedi harf üzerine indirilen Kur'an'ı sahabelerine öğretirken bazısına bir harf, bazısına iki harf, bazısına ise daha fazla harfle öğretmiştir. Yedi harf konusunu işleyen hemen hemen tüm kaynaklarda geçen Hz. Ömer (r.a) ile Hz. Hişâm b. Hakîm (r.a) arasındaki farklı okuyuşlar hakkında cereyan eden olaydan

¹¹³ Körülü Abdullah Paşa'nın kırâat ilmiyle ilişkisi hakkında geniş bilgi için bk. Rıfat Ablay, “Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın (ö. 1148/1735) İrşâdü'l-Mürîd Adlı Risâlesinden Dönemin Kırâat Birikimine Bir Bakış”, *Cumhuriyetin 100. Yılında Ergani Din-Eğitim-Kültür*, ed. Oktay Bozan vd. (Bursa: Ekin Yayınevi, 2023), 79-97.

¹¹⁴ M. Şefik Korkusuz, *Cumhuriyet Öncesi Diyarbakir'de Maârif* (İstanbul: Kent Işıkları Yayınları, 2009), 94-139.

¹¹⁵ Yasin Taş, “Osmanlı Döneminde Eski Ergani'de Klasik Bir Eğitim Kurumu: Halebiye Medresesi”, *Cumhuriyetin 100. Yılında Ergani Din-Eğitim-Kültür*, ed. Oktay Bozan vd. (Bursa: Ekin Yayınevi, 2023), 99-120.

¹¹⁶ Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 22, 29.

¹¹⁷ Ebû Hafs Kemâlüddîn Ömer b. el-Hızır b. İlalmış ed-Düneysirî et-Türkî eş-Şâfiî İbnü İlalmış, *Tarîxa Dinêserê*, çev. Mela Birhân Tarînî (İstanbul: Peywend Yayınları, 2017), 37, 45.

¹¹⁸ İbnü'l-Cezerî, Kur'an'ın Allah (c.c) tarafından korunduğundan bahsederken, hıfzın onun korunmasındaki rolü, kitabesindeki rolden daha büyük olduğunu söylemektedir. bk. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2014), 1/19.

bunu öğrenmekteyiz.¹¹⁹ Söz konusu asırda Kur'an-ı Kerim, Mushaf haline getirilip çeşitli beldelere gönderilirken bir yandan da sahabe-i kirâm, hem onu ezberlemiş hem de okuttukları kişilere ezberletmiştir. Nitekim sahabîlerin bazıları Kur'an'ın bir bölümünü ezberlerken bazıları ise hepsini ezberlemiştir. Kurrâ sahabe dediğimiz Kur'an muallimi olan sahabe, başkalarına Kur'an'ı öğretirken Hz. Rasulullah'ın (s.a.v) kendilerine okuduğu harf veya harfler üzere öğretmiştir. Kendilerinden farklı okunuşların nakledildiği sahabîlerden bazıları şunlardır: Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Talha, Hz. Sa'd, Hz. İbn Mes'ud, Hz. Huzeyfe, Hz. Salim, Hz. Ebû Hüreyre, Hz. İbn Ömer, Hz. İbn Abbas, Hz. Amr b. As, Hz. Abdullah b. Amr b. As, Hz. Muaviye, Hz. İbnü'z-Zübeyr, Hz. Abdullah b. es-Saib, Hz. Aişe, Hz. Hafsa, Hz. Ümmü Seleme, Hz. Übey b. Ka'b, Hz. Muaz b. Cebel, Hz. Ebü'd-Derdâ ve Hz. Enes b. Malik (r.ahm).¹²⁰

Kur'an kırâatinin bize kadar gelmesinde söz konusu sahabîlerin rolü büyüktür. Zira bunlar; tabiîne, onlar da bir sonraki nesle kırâatı nakletmişlerdir. Sahabeler dışında bu asırda kırâatıyla ön plana çıkmış birçok tabiî vardır. Biz bunlardan vefat tarihi belli olanların birkaçının ismini zikretmekle yetineceğiz. Muaz b. Haris (öl. 63/683), Saîd b. Museyyeb (öl. 94/713), Urve b. ez-Zübeyr (öl. 94/713), Ubeyd b. Umeyr (öl. 74/693-694), Mesrûk b. Ecda' (öl. 63/682-68/697-698), Abdullah b. 'Ayyâş (öl. 78/697-698), Ebü'l-Esved ed-Düelî (öl. 69/687-688), Ebü'l-'Âliye er-Riyâhî (öl. 90/708-709) vb. kişiler bu asırda kırâatıyla meşhur olan tabiîndendir.¹²¹ Ayrıca yine bu asırda yaşayan el-Kasım b. Abdirrahman (öl. 75/694-695) vb. kişiler de kırâatıyla ön plana çıkanlardandır.¹²² Sahabeye yetişenler arasında bulunan ve tabiî olan Meymûn b. Caâbân el-Kürdî, yukarıda isimlerini verdiğimiz Hz. İbn Abbas (r.a) vd. sahabelerle buluşan önemli Kürt âlimlerinden biridir.

¹¹⁹ Konu hakkında detaylı için bk. Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, 1/9.

¹²⁰ Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, 1/19.

¹²¹ Caferî, *el-Esâs*, 50-53.

¹²² el-Hâfız Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ala't-tabakâti ve'l-a'sâr*, thk. Ebî Abdullah Muhammed Hasan İsmail eş-Şafi'î (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 27-35.

2.1.1. Ebü'l-Hakem Meymûn b. Câbân el-Kürdî el-Basrî

Tabiîn neslinden olan Meymûn el-Kürdî, daha önce de bahsettiğimiz gibi sahabî Hz. Câbân el-Kürdî'nin (r.a) oğludur. Sahabîlere ve tabiîne yetişmiştir. Babası Hz. Câbân el-Kürdî (r.a), Hz. Abdullah b. Abbas (öl. 68/687-688) (r.a), hocası Ebû Osmân Abdurrahmân b. Mil (Mül, Mel) b. Amr en-Nehdî (öl. 100/718-719) ve başkaları kanalıyla Hz. Peygamber'den hadis rivayet etti. Kendisinden de Mâlik b. Dînâr (öl. 131/748'den önce), Hammâd b. Zeyd b (ö. 179/795), Deylem b. Gazvân ve Fadl b. 'Âmîra gibi zatlar hadis rivayet etti.¹²³ İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449); Ebû Dâvûd (öl. 275/889), İbn Hibbân (öl. 354/965), Yahyâ b. Ma'în (öl. 233/848), Dârimî (öl. 255/869), Hammâd b. Zeyd ve Mâlik b. Dînâr'ın kendisinin sıkâ biri olduğunu söylediklerini aktarır.¹²⁴

Ebû Abdillâh, Ebü'l-Hakem, Ebû Basîr ve Ebû Nusayr gibi künyeleri vardır. Nerede doğup yaşadığı ve vefat ettiği bilinmeyen Meymûn el-Kürdî'nin Basra'ya yerleştiği hakkında bilgiler vardır.¹²⁵ Daha önce de belirttiğimiz gibi, kendisinin Mushaf katibi oluşundan ve Mushaf hattı ile kırâat ilminin birbiriyle ilişkisinden dolayı kendisinin kırâatları da bildiği muhtemel olduğu için kendisine burada yer vermeyi uygun bulduk.

2.2. Hicri II. Yüzyıl

Tabiîn ve tebe-i tabiîn asrı diyebileceğimiz bu asır, daha çok sonraları kırâat-ı aşere imamları ve râvîleri olarak meşhur olacak olan kırâat âlimleri ön plana çıkmaktadır. Kırâat imamlarından olan Nafi' (öl. 169/785-786), onun râvîlerinden Verş (öl. 197/812-813), İbn Kesîr (öl. 120/737-738); Ebû Amr (öl. 154/770-771), İbn 'Amir (öl. 118/736-737), 'Âsım (öl. 127/744-745), onun râvîleri Şu'be (öl. 193/808-809) ve Hafs (öl. 180/796-797); Hamza (öl. 156/772-773), Kisâî (öl. 189/804-805), Ebû Cafer (öl. 130/747-748), onun râvîleri İbn Verdân (öl. 160/776-777) ve İbn Cemmâz (öl. 170/786-787) gibi kırâat imamları ve râvîleri bu asrın ön plana çıkan

¹²³ Hesinyânî, *Sîretü es-sahabî Caban*, 191.

¹²⁴ el-Hâfız Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, thk. Ebü'l-Eşbâl Sağır Ahmed Şâgîf el-Pâkistânî (y.y.: Dârü'l-'Asime, 1421), 989.

¹²⁵ Hesinyânî, *Sîretü es-sahabî Caban*, 192.

kırâatçılardır.¹²⁶ Ayrıca yine bu asırda yaşayan ünlü halife Ömer b. Abdilaziz (öl. 101/720), ‘Atâ b. Yesâr (öl. 104/723), Suleyman b. Yesâr (öl. 107/726), Sâlim b. Abdillâh (öl. 106/725), Abdurrahman b. Hürmüz (öl. 117/735-736), Tâvus b. Keysân (öl. 106/724-725), Abdullâh b. Ebî Müleyke (öl. 117/736), Nasr b. ‘Âsım (öl. 100/718-719) vb. kişiler de bu asırda kırâatiyle ön plana çıkmış tabîîlerdendir.¹²⁷ Aşağıda kendisinden bahsedeceğimiz Mehdî b. Meymûn el-Kürdî’nin bu asırda yaşayan kırâatçılardan olması, çalışmamız açısından önemlidir. Ayrıca yine aşağıda kendisine yer vereceğimiz kadın âlime Hafsa da bu asrın dikkat çeken şahıslarındandır.

2.2.1. Hafsa bt. Sîrîn (öl. 101/720)

Kendisi, Kur’an-ı Kerim hafizesi, fıkıh ve hadis ilimlerinde bilgin bir hanım olup Hz. Osman (r.a.) zamanında yaşamış bir tabîiydi. Zâtü Selâsil Savaşı’ndan sonra Müslümanlarca Irak şehirleri fethedilince esir alınanlar arasında babası da vardı. Esirler, savaşa katılanlar arasında paylaşılınca babası, Hz. Peygamber’in (s.a.v) sahâbîlerinden Hz. Enes b. Malik’in (r.a) payına düştü. Hz. Enes (r.a), kendisini Hz. Ebubekir’in (r.a) azatlılarından olan Safiye ile evlendirdi. Bu evlilik merasiminde Hz. Peygamber’in (s.a.v) üç hanımı, 18 Bedir gazisi ve birçok kişi hazır bulundu. Bu evlilikten ilk doğan çocuk Hafsa olup (31/651) diğer çocuklar; Yahya, Kerîme, Ümmü Selîm ve Muhammed’tir.

Henüz küçük yaşta Kur’an-ı Kerim’i okuyan Hafsa, 12 yaşında Kur’an-ı Kerim’in tamamını ezberleyip hafize oldu. Anlatıldığına göre kendisi, her gece Kur’an-ı Kerim’in yarısını okumadan uyumazdı. Yine anlatıldığına göre, Kardeşi İbn Sîrîn’e Kur’an kırâatiyle ilgili bir şey sorulduğunda, gidin Hafsa’ya sorun, o nasıl okuyorsa doğrusu odur, derdi. Aralarında Hz. Enes b. Malik’in (r.a) de bulunduğu birçok kişiden hadis dersleri aldı.

Hafsa, kendine mahsus bir mescitte ibadetini icra ederdi. Gençlerin eğitim-öğretimine önem veren bir hanımefendiydi. Gençlere hitaben bize şu sözü kalmıştır: “Gençler! Daha gençken elinizden geldiği kadar salih amelde bulunun! Zira asıl

¹²⁶ Kâdî, *Târîhü’l-kurrâi’l-’aşere*, 25-80.

¹²⁷ Caferî, *el-Esâs*, 51-53; Rifat Ablay, *Endülü’s Tefsir Geleneğinde Kırâat İbn Atiyye Örneği* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 154, 155.

değerli amelin, sadece gençlikte yapılan amel olduğunu gördüm.” Yetmiş yıl gibi bir süre yaşayan Hafsa, ömrünü ilim ve ibadetle geçirdi. 101/720’de vefat etti. Cenazesine başta Hasan Basrî (r.a) olmak üzere birçok kişi katıldı.¹²⁸

2.2.2. Ebû Yahya Mehdî b. Meymûn el-Kürdî el-Basrî (öl. 171/787-788)

Bu zat da tabiîn neslindendir ancak el-Hesinyânî’nin de belirttiği gibi birçok kaynakta bu zat, yukarıda bahsettiğimiz Meymûn el-Kürdî ile karıştırılsa da ikisi farklı kişilerdir. Tam adı, Ebû Yahyâ Mehdî b. Meymûn el-Kürdî el-Ezdî el-Mi‘velî Ebü'l-Eşbâl Sağîr Ahmed-Basrî’dir. Kendisi hadisçi olup uzun süre yaşamış, hadis rivâyet etmiş, ezberi güçlü ve hassasiyet sahibi,¹²⁹ kendi döneminde kırâat ilminde önde gelen hocalardan biridir. Kırâat hocaları arasında Rafi‘ b. Mihrân Ebû ‘Âliye er-Reyâhî (öl. 90/708-709 veya 96/714-715), Ebû Sâlih Şu‘ayb İbn Habhâb el-Ezdî el-Basrî (öl. 130/747-748 veya 131/748-749)¹³⁰ vd. gibi âlimler vardır. Kırâat-ı aşere imamlarından olan Yakub el-Hadramî’nin (öl. 205/821) hocalarından¹³¹ olması ve yukarıda ismini verdiğimiz iki kırâat hocasından biri olan Reyâhî’nin Hicri ilk asırda vefat ettiği bilgisi, Meymûn el-Kürdî gibi bir Kürt âlimin daha ilk asırda kırâatle ilgilendiğini göstermektedir. Bu da ilk asırdan beri Kürt âlimlerin kırâat ilmine katkı sağladıkları anlamına gelmektedir ve aşağıda da görüleceği gibi hicri III. asır dışında her asırda bu katkıları devam ederek günümüze kadar gelmiştir.

2.3. Hicri IV. Yüzyıl

Bu asırda, kırâatlerin farklı İslâm coğrafyalarına yayılmasıyla belli başlı bazı şehirlerde kırâatiyle ön plana çıkmış kırâat imamları kırâat faaliyetlerine devam ettiler. Bu imamların etrafında toplananlar, zamanla ekolleştiler. Neticede her şehrin kendi ismiyle anılan bir kırâat ekolü teşekkül etmeye başladı. Medine’de Ebû Cafer Yezîd b. el-Ka‘kâ‘, Şeybe b. Nisâh, Nafi‘ b. Ebî Nu‘aym vd.; Mekke’de Abdullah b. Kesîr, Humeyd b. Kays, Muhammed b. Muhaysin vd.; Kufe’de Yahya b. Vessâb, Asım b. Ebi’n-Necûd, Suleyman b. Mihrân el-A‘meş, Hamza b. Habîb ez-Zeyyât, Ali b.

¹²⁸ Yıldırım, *Kürt Kadını*, 63, 64.

¹²⁹ Hesinyânî, *Sîretü es-sahabî Caban*, 196.

¹³⁰ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 1/296.

¹³¹ Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrâ*, 1997, 94; Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 2/276; Hesinyânî, *Sîretü es-sahabî Caban*, 196.

Hamza el-Kissâî vd.; Basra'da Abdullah b. Ebî İshak, Ebû Amr b. el-'Alâ', Âsım el-Cühderî, Yakub el-Hadramî vd. ön plana çıkan kırâat imamlarındandır.

Kendilerinden öncekilerden kırâat alanların ve aldıkları kırâatlerin -dolayısıyla rivâyetlerin- sayısı artıp çeşitlenince kırâat imamları, insanlara kolaylık olsun diye naklettikleri ve rivâyet ettikleri kırâat ve rivâyetler arasında bir tercihte bulunmaya başladılar. Bu çerçevede her imam, kendisine bir veya iki rivâyet seçip bunu başkalarına öğretmeye başladı. Ancak bu imamların her birisinden sadece bir veya iki râvî değil, birçok râvî kırâat rivâyet etti. Kırâatlerin sınırlandırıldığı sonraki süreçlerde her imam, iki râvisiyle meşhur oldu. Bu da rastgele yapılan bir sınırlama olmayıp belli kriterler çerçevesinde yapılan bir sınırlamaydı. İbnü'l-Cezerî, konu hakkında özetle şöyle demektedir: Kurrâ sayısı çok olunca ve farklı şehirlere yayılınca arkalarından gelen büyük topluluklar, onların kırâatini aldılar. Bunlardan bazıları kırâatte yetkin olurken bazıları ise bu vasıftan uzaktı. Bundan dolayı aralarında ihtilaflar çoğalmaya başladı. Zira kırâatlerin çoğalmasıyla batıl ile hak, meşhur ile şâz, sahih ile fâz (herhangi bir topluluğa karışmayıp kendi başına kalan kurranın kırâatleri, kendisi dışında hiç kimsenin rivâyet etmediği râvînin kırâati) birbirine karıştı. Bunun için âlimler, birçok kırâat arasında tercihte bulunmayı bir zorunluluk olarak gördü. Bu çerçevede; bir vecihle de olsa Arap dili kaidelerine, ihtimalen de olsa Osman Mushaflarından herhangi birisine ve senedi sahih olan her kırâat, reddedilmesi caiz ve inkar edilmesi helal olmayan Kur'an'ın kendisiyle indirilen ahrûf-i seb'adan olan sahih kırâat olarak kabul edilmesi gerekti. İnsanlara da bunu kabul etmeleri vacip oldu. Söz konusu kırâat, ister yedi veya on imamdan gelsin ister başkalarından gelsin fark yoktur.¹³² Örneğin İmam Nafi'in râvileri arasında seçim yapılırken Kâlûn'a bakıp, bu zat kırâatin erbabıdır, Verş de Nafi'den rivâyet edenlerin en meşhurdur, dolayısıyla onun kırâatini en güzel şekilde rivâyet edenlerin bunlar olması gerekir, denilerek Nafi' kırâatinin Kâlûn ve Verş rivâyetleri seçildi.¹³³ Böylece Nafi', bu iki râvisiyle meşhur oldu.

Çalışmamızda başlık olarak yer almayan hicri III. asır, kırâatlar için tedvîn ve sınırlandırma asrı olarak ön plana çıkmaktadır. Zira bu asırda, kırâat ilminde bazı

¹³² Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, 1/21.

¹³³ Caferî, *el-Esâs*, 57.

eserler telif edildi. Buna paralel olarak yukarıda bahsettiğimiz şehirlerde okunan kırâatler sınırlandırıldı. Kırâat ilminde ilk eser veren kişinin kim olduğu hakkında ihtilaflar varsa da genel kabule göre kırâatleri bir kitapta tedvin edip toplayan ilk kişi, Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm'dır (öl. 224/838).¹³⁴ Hicri IV. asra gelindiğinde birçok kırâat eseri telif edilmişse de bu asırda ilk önemli telif, Ebûbekir b. Mücahid (öl. 324/935) tarafından yazılan *Kitâbü's-seb'a* adlı eserdir. Bu eserle birlikte kırâatlerin yediyle sınırlanması kabul görmeye başladı ve ondan sonra birçok eser daha kaleme alındı. Aşağıda da görüleceği gibi bu asırda kırâat ilmiyle ilgilenen bazı Kürt âlimleri de kırâatle ilgili yazdıkları eserlerle kırâat ilmine katkı sağlarken kırâatin yayılması için de birçok öğrenciyi kırâat ilmini okuttular.

2.3.1. Hüseyin b. Muhammed b. Habeş b. Hamdân ed-Dineverî (öl. 373/983-984)

Kendisine, İbn Hamdân b. Habeş Ebû Bekr ed-Dineverî de deniliyor. İbnü'l-Cezerî, onun hakkında, çok iyi bir kırâat âlimidir, demektedir. Ondan kırâat rivâyet edenler arasında Muhammed b. İbrahim b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekr ed-Darîr el-Bekkâr (en-Nekkar?) el-İsbehânî (öl. 423/1031-32),¹³⁵ Hüseyin b. Muhammed b. Hüseyin b. Zenceveyh (öl. ?),¹³⁶ Abdullah b. Efşebîn (öl. ?) vb. âlimler vardır. İbnü'l-Cezerî, onun her surenin başından tekbir getirdiği ve bunu da bütün kurrâdan aldığını, kendisinin de bu tekbirli kırâatini onun tarikinden Sûsî'den (öl. ?) okuduğunu ayrıca onun *ra-i mutatarrife* imâlesinde vakf halinde fetha ile okuduğunu söylemektedir.¹³⁷

Hocaları

Ebî 'İmrân Mûsâ b. Cerîr er-Rakkî (öl. 310/922-923 civarı)¹³⁸

İbrahim b. Harb Ebû İshak el-Harbî el-Harrânî (öl. ?)¹³⁹

¹³⁴ Caferî, *el-Esâs*, 58; Âlu İsmail, *Kırâat İlmi*, 124; Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 5.

¹³⁵ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/241.

¹³⁶ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/226.

¹³⁷ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/226.

¹³⁸ Bu tarih, ez-Zehebî'nin verdiği tarihtir. ed-Dânî ve Ebû Hayyan ise onun vefat tarihini 316/928-29 olarak vermektedirler. bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/277.

¹³⁹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/16.

Abbas b. Fadl b. Şâzân b. İsa Ebü'l-Kasım er-Râzî (vefat tarihi bilinmemekle beraber 316/928-29'a kadar yaşadığı bilinmektedir)¹⁴⁰

Ebûbekir b. Mücâhid

İbrâhim b. Abdîrrazzak b. Hasan b. Abdîrrazzak el-‘Aclî el-Entâkî Şeyh Ebû İshak (öl. 339/950-51)¹⁴¹

Hasan b. Bedr el-Bağdâdî (öl. ?).¹⁴²

Muhammed b. Ahmed Hasan Ebû Cafer eş-Şe‘îrî (öl. ?).¹⁴³

Öğrencileri

Muhammed b. Muzaffer ed-Dineverî (öl. 415/1024-25)

Rüknü'l-İslâm Ebü'l-Fadl Muhammed b. Cafer b. Abdilkerim b. Bedîl el-Hüzzâ‘î (öl. 408/1017-18)¹⁴⁴

Muhammed b. İbrahim el-Besîr (öl. ?)

Ebü'l-‘Alâ’ Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Yakub el-Vâsitî (öl. 431/1039-40)¹⁴⁵

Ahmed b. Abdilvasî‘ (öl. ?)¹⁴⁶

Ebû Ğanim el-Kercî (el-Kerhî) (öl. ?)¹⁴⁷

Ebü'l-Hüseyn Ali b. Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. Ebi'l-Hasan el-Hübbâzî (öl. 398/1007-08)¹⁴⁸

Said b. Ebî Ğanim Ebû Said el-Bağdâdî (öl. ?)¹⁴⁹

Ebû Nasr Selâme b. Hüseyin b. Ali b. Nasr b. ‘Asım b. Abdillâh b. İbrahim el-Hülvânî el-Mûsılî (öl. 282/992-93)¹⁵⁰

¹⁴⁰ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/320.

¹⁴¹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/20-22.

¹⁴² Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/191.

¹⁴³ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/57.

¹⁴⁴ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/98, 99.

¹⁴⁵ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/175, 176.

¹⁴⁶ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/74.

¹⁴⁷ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/5.

¹⁴⁸ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/510.

¹⁴⁹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/79.

¹⁵⁰ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/281.

İsmail b. Muhammed el-Berde‘î (el-Berze‘î) (öl. ?)¹⁵¹

Hüseyin b. Muhammed Ebû Muhammed es-Selmâsî (es-Selmânî, es-Selmâkî) (öl. ?)¹⁵²

2.3.2. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Mihrân ed-Dineverî el-Mısırî el-Malikî (öl. 381/991-992)

Bağdatlı İsmâil Paşa (öl. 1339/1920), *Hedyyetü'l-‘ârifîn* adlı eserinde onun ismini ve nisbesini yukarıda verdiğimiz gibi vermektedir ancak İbnü'l-Cezerî *Ğayetü'n-nihâye*'de onun tam ismini, Ahmed b. Hüseyin b. Mihrân el-Üstaz Ebû Bekir el-İsbehânî en-Nisâbûrî, olarak vermektedir. İbn Mihrân künyesiyle meşhur olup zahid ve takva sahibi biridir. Dımaşk'ta ilim tahsil etti. Kendisi kırâat âlimi ve üstadıdır. İbnü'l-Cezerî onun hakkında, iyi bir kırâat âlimi, salih ve davetlere icabet eden biri olarak bahsetmektedir. 86 yaşında vefat etti.¹⁵³

Hocaları

İbnü'l-Erhâm (öl. 341/952-953)¹⁵⁴

Ali Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Buyan (öl. 344/955-956)¹⁵⁵

Hammâd b. Ahmed (öl. ?)¹⁵⁶

Ebîbekir en-Nakkâş (öl. 351/962-963)¹⁵⁷

Ebî İsa Bekkâr (öl. ?)

Ali b. Muhammed b. Halî‘ (öl. 356/956-967)¹⁵⁸

Vehbetullah b. Cafer (öl. ?)

Hasan b. Davud en-Nakkâr (öl. 350/961-962'den önce)¹⁵⁹

¹⁵¹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/153.

¹⁵² Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/228.

¹⁵³ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/49; Baba Merdûx Rûhanî, *Kürt Meşhurları Tarihi*, çev. Hatice Yılmaz Aslan - Kenan Subaşı (İstanbul: Hivda İletişim, 2017), 1/64, 65.

¹⁵⁴ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/237.

¹⁵⁵ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/76.

¹⁵⁶ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/233.

¹⁵⁷ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/107, 108.

¹⁵⁸ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/500, 501.

¹⁵⁹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/193, 194.

Muhammed b. Hasan b. Muksim (öl. 354/965)¹⁶⁰

İsmail b. Şuayb (öl. 350/961-962)¹⁶¹

Ebî Ali Muhammed b. Ahmed b. Hamıd es-Saffar (öl. ?)¹⁶²

Ebü'l-Kasım Zeyd b. Ali (öl. 358/968-969)¹⁶³

Ebü Cafer Abdullah b. Abdissamed b. Mühtedibillah (öl. ?)¹⁶⁴

Yahya b. Ahmed el-Kadbânî (öl. ?)

Muhammed b. İbrahim el-İsbehânî (öl. ?)¹⁶⁵

Muhammed b. Cafer b. ed-Dûrkî (öl. ?)¹⁶⁶

Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Mursid el-Buhârî (öl. ?)¹⁶⁷

Ayrıca, Kur'an'ı Kerim'i lafzından İbn-i Kesir , Ahmed b. Kamil b. Halef (öl. 355/965-966)¹⁶⁸ ve Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Mürre (öl. 352/963-964)¹⁶⁹ kırâatını okudu.

Öğrencileri

Mehdî b. Tarârâ Şeyhü'l-Hüzelî (öl. 436/1044-1045)¹⁷⁰

Ali b. Ahmed el-Bestî Şeyhü'l-Vahidî (öl. ?)

Mansur b. Ahmed el-Irakî (öl. ?)¹⁷¹

Said b. Muhammed el-Hîrî (el-Cîrî) (öl. ?)

¹⁶⁰ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/110, 111.

¹⁶¹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/149.

¹⁶² Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/56.

¹⁶³ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/270, 271.

¹⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, İbnu Mühtedibillah isminde sadece birisinden bahsetmektedir. Onun tam adını, Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Mühtedibillah eş-Şerif Ebü'l-Fadl el-Haşimî el-Abbasî el-Bağdadî el-Hatib, olarak vermektedir. Bu kırâatçının ölüm tarihi 537/948-949 olarak geçmektedir. İbn Mihrân'ın vefatı ve bu alimin vefatı arasında 156 yıl gibi uzun bir süre olduğu için söz konusu İbn Mühtedibillah'ın bu olmadığı kanaatindeyiz. Ayrıca isimleri de uyuşmamaktadır. bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/155, 156.

¹⁶⁵ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/46.

¹⁶⁶ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/100.

¹⁶⁷ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/209.

¹⁶⁸ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/92.

¹⁶⁹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/164.

¹⁷⁰ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/275.

¹⁷¹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/272.

Beğavî'nin (öl. 516/1122) şeyhinin şeyhi olan Tahir b. Ali es-Sayrafi (es-Sadeffi) (öl. ?)¹⁷²

Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Haddâdi (öl. 500/1106-1107)¹⁷³

Ali b. Abdillâh el-Fârisî (öl. ?)

Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Kerâbîsî el-İsbehânî (öl. 355/1106-1107)¹⁷⁴

Ali b. Muhammed el-Farisî (öl. ?)

Bunlar dışında kendisinden bazı harfleri (kırâat şekillerini) işiterek rivayet edenler şunlardır: **el-Ğâyet** adlı kitabından Ahmed b. İbrahim el-Mukrî' (öl. 454/1062-1063),¹⁷⁵ **eş-Şâmil** adlı kitabından da 'Ubeydullah b. Muhammed et-Tûsî (öl. ?), 'Ubeydullah b. el-Hüseyin en-Nisâbü'rî (öl. 394/1003-1004)¹⁷⁶ ve Hakim Ebû Abdullah el-Hafız (öl. 485/1092-1093).¹⁷⁷

Eserleri

1. **el-Mebsût fî'l-kırâât**

İbn Mihrân'ın bu eseri, kırâat ilmi hakkında yazılmış ilk eserlerden olması hasebiyle büyük öneme sahiptir. Söz konusu eser, matbu olup 481 sayfadan oluşmaktadır. Eseri tahkik eden, Sabî' Hamza Hakîmî'dir. Eser, Şam'da 1981 yılında Mecma'ü'l-luğati'l-'Arabiyye adlı yayınevinden çıkmıştır. İbn Mihrân'ın bu eserini bölümlere ayırırsak iki ana bölümden oluştuğunu söyleyebiliriz. İlk bölümde, kırâat ilminin senedlerini anlatmaktadır. Bu senedlerden birçok kırâat imamının ismi geçmekle birlikte konu başlıkları olarak şu kişiler yer almaktadır: Ebû Amr b. 'Alâ, Ebû Amr ed-Dûrî, Ebû Şuayb es-Sûsî, Abdullah b. Amr, İmam 'Âsım, Ebûbekir b. 'Ayyâş, el-'Uleymî, Hafs, el-Kavvâs, Hübeyra b. Hafs, Hamza b. Habîb ez-Zeyyât, Halef, ed-Dûrî, Kuteybe b. Mihrân el-Ezâzânî, Nusayr, Hamdûn b. Meymûn, Yakub,

¹⁷² Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/309.

¹⁷³ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/95.

¹⁷⁴ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/64.

¹⁷⁵ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/38.

¹⁷⁶ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/73.

¹⁷⁷ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/163.

Ravh, Rûveys ve Halef. İkinci bölümde ise İbn Mihrân, Fatiha'dan başlayıp İhlas suresine kadar kırâat farklılıklarını ferş usulüne göre işlemektedir. Eserin dikkat çekici özelliğinden biri, Felak ve Nas surelerinin eserde yer almamasıdır. Eserin sonunda yer alan “تم الكتاب بحمد الله وعونه منه. والصلاة والسلام على رسوله محمد وآله. وكتب ذلك في العشر الأول من صفر سنة أربع وعشرين وثمانمائة وكتب الفقير إلى الله تعالى علي بن محمد بن أحمد الماسح عفا الله عنه وعن والديه” ifadesinden anlaşıldığı gibi, eser; Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Mâsih adlı zat tarafından 824/1422'de intinsah edilmiştir.¹⁷⁸

2. *el-Ğâye fi'l-kırâât*¹⁷⁹

İbn Mihrân'ın bu eseri, Nebîl Muhammed İbrâhim Âlu İsmail'in de dediği gibi en önemli eserlerindendir. Söz konusu eser, on kırâatı ihtiva etmekte olup müellifin mukaddimede belirttiği gibi müşafehe yoluyla okuduğu kırâatleri senetleriyle birlikte naklen aldığı tüm rivâyetleri toplaması bazı dostları tarafından kendisinden istendiği için o da söz konusu kırâat ve rivâyetleri kısa ve öz bir şekilde senetleriyle birlikte tanıtmaya çalıştıktan sonra on kırâat imamının kırâatlerinin senetlerini zikretmektedir. Daha sonra Fatiha'dan başlayıp Kur'an'ın her suresindeki ferşlere en son da *yâ*'nın *hazfı* veya *ispatı* hakkında kırâat imamlarının ihtilaflarına değinerek kitabına son vermektedir. Söz konusu eserin iki önemli şerhi mevcuttur. Birinci şerh, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Kuhendzî tarafından kaleme alınmış iki cilttir. Birinci cildi, mahtut olup Teymuriyye Kütüphanesinde 1/282 numarada kayıtlıdır. İkinci cildi ise yine mahtut olup Beyrut'ta bulunan Bârûdî Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eserin ikinci şerhi de mahtut olup Muhammed b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî (öl. 500/1106) tarafından kaleme alınmış olup hicri 607 yılında intinsah edilmiştir. Eser, Tahran'da bulunan Ali Asğar Hikmet adlı kütüphanede bulunmaktadır.¹⁸⁰

3. *Kitâbü'ş-şamil fi'l-kırâât*

4. *Kitâbu tabakâtü'l-kurrâ'*

5. *Kitâbü'l-meddât*

6. *Kitâbü'l-isti'âze bi hücecihâ*

¹⁷⁸ bk. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn en-Nisâbü'rî İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââtü'l-'aşr*, thk. Sabî Hamza Hâkîmî (Dımaşk: Mecma'ü'l-luğati'l-Arabiyye, 1981), 1-481.

¹⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, bu kitabın ismini, *Kitâbü'l-ğâye fi'l-'aşr ve mezhebu Hamza fi'l-hemzi fi'l-vakfi*, şeklinde vermektedir. bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/49.

¹⁸⁰ bk. Âlu İsmail, *Kırâat ilmi*, 133, 134.

7. *Kitâbu sucûdi'l-Kur'an*¹⁸¹

2.4. Hicri V. Yüzyıl

Hicri V. asırda kırâatle ilgili yapılan çalışmaların çoğaldığını görmekteyiz. Bu çalışmalardan en önemlisi Ebu 'Amr Osman b. Said ed-Dânî (öl. 444/1052) tarafından kaleme alınan **et-Teysîr** adlı eserdir. Önceki asırlarda İslâm beldelerinin hemen hepsine ulaşan kırâat, henüz Mağrib ve Endülüs'e ulaşmamıştı. Bu asrın özelliği, kırâatların Ebû Ömer Ahmed b. Abdillâh et-Talemnekî (öl. 429/1038) sayesinde Endülüs'te yayılmasıdır. Zira et-Talemnekî, Endülüs'e kırâatı ilk yayan kişi olarak bilinmektedir. Yukarıda adı geçen Dânî ve Muhammed Mekî b. Ebî Talib el-Kaysî (öl. 437/1045-1046) sayesinde Kayravan ve Endülüs, kırâat ilminin seçkin merkezlerinden oldular. Ebû'l-Kasım Yûsuf b. Ali b. Cebbâre el-Hüzelî (öl. 465/1073) Mağrip'ten çıkıp çeşitli yerlerde kırâat ilmini aldıktan sonra Maverâünnehr'e giderek Gazne'de birçok kişiye kırâat öğretmiştir.¹⁸² el-Hüzelî, söz konusu bölgede kırâat ilminin yayılmasına hizmet etmiştir. Bu asrın bir diğer özelliği ise daha önce bahsettiğimiz gibi kırâat eğitim-öğretiminde yapılan metot değişikliğidir. Zira bu asra kadar kırâat, infirâd usulüyle okutulurken bu asırdan sonra artık indirâc usulüyle okutulmaya başlanmıştır. Bu asırda yetişen Kürt kırâat âlimleri daha çok Dinever şehrine mensup âlimlerdir. Nitekim aşağıda kendilerinden bahsedeceğimiz üç âlim de Dineverlidir. Bu da söz konusu dönemde Diver'de kırâat ilminin yaygın olduğunu ve bu şehirde kırâat ilminin okutulduğunu göstermektedir.

2.4.1. Muhammed b. Muzaffer b. Ali b. Harb Ebû Bekir ed-Dineverî

Muhammed b. Muzaffer, Dinever şehrinin kırâat şeyhlerinden olup buranın meşhur camisinde imamlık yaptı. Belli bir dönemde Bağdat'ta kaldı. Hatib el-Bağdâdî (öl. 463/1071) kendisi hakkında; salih, faziletli ve doğru sözlü birisiydi, derken¹⁸³ İbnü'l-Cezerî; onun çok iyi bir *mukrî*' olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁴ Onun

¹⁸¹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/49, 50; İsmail Bâşâ b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-müsannifin min keşfi'z-zünûn*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2018), 1/61; Rûhanî, *Kürt Meşhurları*, 1/64, 65.

¹⁸² Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 5, 6.

¹⁸³ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatib el-Bağdâdî, *Târihu medinetü's-selâm ve ahbaru muhaddisiha ve zikru kuttâniha*-*'ulemâ min ğayri ehlihâ ve vâridiha*, thk. Beşşar 'Avvad Ma'rûf (Beyrut: Darü'l-Mağribî'l-İslâmî, 2001), 4/430.

¹⁸⁴ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/231.

kırâattaki yetkinliği yanında tefsir ve hadis ilminde de iyi biri olduğu kaynaklarda geçmektedir.¹⁸⁵ Hocası Dineverî'nin (öl. 373/983-984) ile aşağıda isimlerini vereceğimiz öğrencilerinin vefat tarihlerine (en erken vefat edenin vefat tarihi 438/1046-1047, en geç vefat edenin vefat tarihi ise 490/1096-1097'dir) baktığımızda Muhammed b. Muzaffer'in Hicri V. asırda vefat ettiğini söyleyebiliriz.

Hocaları

Hüseyin b. Muhammed b. Habeş b. Hamdan ed-Dineverî (Yukarıda kendisinden bahsettik)

Öğrencileri

Hasan b. Kasım b. Ali Ebû Ali Ğulâm el-Hirâs el-Vasitî (öl. 468/1075-1076),¹⁸⁶

Ali b. Muhammed b. Ali b. Faris Ebü'l-Hasan el-Hayyat el-Bağdâdî (vefat tarihi bilinmiyor ancak Zehebî, onun 450/1058-1059'a kadar yaşadığını tahmin ettiğini söylemektedir),¹⁸⁷

Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Malikî Ebû Ali el-Bağdadî (öl. 438/1046-1047)¹⁸⁸

Yahya b. Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. Ali Ebü'l-Kasım el-Musîbî¹⁸⁹ el-Kasrî (öl. 490/1096-1097)¹⁹⁰

Nasr b. Abdulaziz b. Ahmed b. Nûh Ebü'l-Hüseyin el-Fârisî eş-Şîrâzî (öl. 461/1068-1069)¹⁹¹

Hasan b. Ali b. Abdillâh b. Ebû Ali el-'Attâr (el-'Allâf?) el-Bağdâdî el-Mueddib el-Akra' (öl. 447/1055-1056)¹⁹²

¹⁸⁵ Bağdâdî, *Târihu medineti's-selâm*, 4/430; Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/231; Rûhanî, *Kürt Meşhurları*, 1/68.

¹⁸⁶ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/207, 208.

¹⁸⁷ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/506.

¹⁸⁸ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/208, 209.

¹⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, başka yerde "el-Musîbî" şeklinde vermektedir. bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/37 ile 2/318.

¹⁹⁰ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/318, 319.

¹⁹¹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/293, 294.

¹⁹² Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/204.

2.4.2. Ahmed b. el-Hüseyin el-Kessâr Ebû Nasr ed-Dineverî el-Mukrî (öl. 433/1041-1042)

“Kessârî” ve “Mukrî” gibi nisbeleriyle meşhur olan Şeyh Ebû Nasr, Dineverli olup dönemin ünlü kırâat ve tefsir âlimlerindendir. Baba Merdûx (öl. 1989) onun yazma eserlerinin olduğunu söylemektedir ancak herhangi birisine rastlayamadık. Basılmış tek eseri *el-Muniyye fi'l-krâât* adlı kitabıdır. Baba Merdûx, bu kitabın ismini *el-Munebbih fi'l-kırâât* olarak verse de alıntı yaptığı *Keşfü'z-zünûn'da (Hediyyetü'l-ârifin)* kitabın ismi verdiğimiz gibi geçmektedir.¹⁹³

2.4.3. Ebû Bekir Muhammed b. Ali b. İbrahim el-Kârî ed-Dineverî (öl. 449/1057-1058)

Kendisi Dineverli olup Bağdat'ta meskun biridir. Kırâat âlimi olmakla beraber aynı zamanda hadis âlimi olmakla da meşhur biridir. Hadis ilmini Bağdat'ta Muzaffer b. Ahmed Hatîb ed-Dineverî (öl. ?), Ebû Bekir İbn Lâl el-Hemezânî (öl. ?) ve başka kişilerden aldı. Hatîb el-Bağdâdî, kendisinden az bir şey hadis yazdığını belirterek onun için, muttaki ve salih bir kişiliğe sahip olduğunu söylemektedir. Ayrıca kendisiyle beraber Übey b. Ömer b. Mehdî ve ondan sonra gelenlerden Hadis yazdığını, onun da kendisinden önce İbnü's-Salt el-Muceyyiz'den hadis yazdığını nakletmektedir. Yine el-Hatîb, kendisine doğum tarihini sorduğunu, kendisinin de ona doğum tarihinin 373/983-984 olduğunu söylediğini belirtip ölüm tarihini 449/1057-1058 olarak vermekte ve Babü'l-Harb kabristanında şehitlerin kabirleri yanında defnedildiğini eklemektedir.¹⁹⁴

2.5. Hicri VI. Yüzyıl

Tabakat kitaplarına baktığımızda hicri VI. asırda kırâatle ilgilenenlerin sayısının bir hayli fazla olduğunu görmekteyiz.¹⁹⁵ Bu da söz konusu asırda kırâat ilminin yayıldığını göstermektedir. Bu asırda kırâat ilminde yapılan çalışmalardan en

¹⁹³ Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/69; Ömer Rıdâ Kuhnâle, *Mü'cemü'l-müellifin* (Beyrut: Müessesetü'r-Risalet, 2015), 1/128; Rûhanî, *Kürt Meşhurları*, 1/67; Tahir Molla Abdullah el-Bahrî, *Hayatü'l-emcâd mine'l-ulemâi'l-Ekrâd* (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2015), 1/70.

¹⁹⁴ Bağdâdî, *Târihu medinetü's-selâm*, 4/178; Rûhanî, *Kürt Meşhurları*, 1/70.

¹⁹⁵ bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*; Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*.

dikkat çekici ve sonraki tüm asırlarda kırâatta eğitim-öğretim sistemini etkileyen ve eş-Şâtibiyye olarak bilinen *Hirzü'l-emânî ve vechü't-teânî fi'l-kırââtî's-seb'* adlı eserin¹⁹⁶ yazılmasıdır. Eser, Ebû Muhammed (Ebü'l-Kâsım) Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtıbî er-Ru'aynî (ö. 590/1194) tarafından manzum olarak kaleme alınmıştır. Şâtibiyye Tarîki olarak bilinen kırâat eğitim-öğretim metodu, bu eser baz alınarak verilmektedir. Şâtıbî'nin Endülüslü olması ayrıca dikkat çekmektedir. Bir önceki bölümde dediğimiz gibi kırâatin birkaç asır sonra geldiği Endülüs, kısa bir sürede kırâat ilminde ön plana çıkmış ve Şâtıbî gibi âlimler yetiştirmiştir. Zira kendisi, 538/1144 yılında Endülüs'ün doğusundaki Belensiye (şimdiki adıyla Valencia) eyaletine bağlı Şâtibe (şimdiki adı Xàtiva) şehrinde doğmuş bir âlimdir.¹⁹⁷ Aşağıda kendisine yer vereceklerimiz arasında bulunan el-Mübârek b. Ebi'l-Kerem eş-Şehrezorî, bu asırda yetişmiş en önemli Kürt âlimlerinden biridir. Zira kendisinin telif ettiği kırâate dair eseri, günümüze kadar gelmiş ve Şeyh Abdurrahim et-Tarhûnî tarafından tahkik edilerek iki cilt halinde 2008'de Beyrut'ta Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye yayınları arasından çıkmıştır.¹⁹⁸

2.5.1. Ebü'l-Hasan Ali b. Abdilvâhid ed-Dineverî (öl. 521/1127)

Ebü'l-Hasan ed-Dineverî'nin hayatıyla ilgili pek bilgiye ulaşamadık ancak hem hocaları hem de öğrencileri arasında önemli âlimler olduğu için çalışmamızda kendisine yer vermeyi uygun bulduk. Zira hocaları arasında Muhammed b. Ahmed b. Ali Ebû Abdillâh b. Ebî Saîd el-Kazvînî (öl. 452/1060)¹⁹⁹ gibi bir kırâat âlimi ve öğrencileri arasında neredeyse tüm islâmî ilimlerde yetkin bir âlim olan Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201)²⁰⁰ gibi âlimler vardır.²⁰¹

¹⁹⁶ bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn el-Mûsılî Şu'le, *Şerhu Şu'le 'ala's-Şâtibiyyeti el-musemmâ Kenzü'l-me'ânî şerhu hirzü'l-emânî*, thk. eş-Şeyh Zekerîyya 'Umeyrât (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 4 (Muhakkîkin Önsözü).

¹⁹⁷ Abdurrahman Çetin, "Şâtıbî, Kâsım b. Fîrruh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Kasım 2023).

¹⁹⁸ bk. el-İmâm Ebî'l-Kerem el-Mubârek b. el-Hasan eş-Şehrezorî, *el-Mısbâhü'z-zâhir fi'l-kırââtî'l-'aşri'l-bevâhir*, thk. eş-Şeyh Abdurrahim et-Tarhûnî (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008).

¹⁹⁹ Cezerî, *Gayetü'n-nihâye*, 2/68.

²⁰⁰ İbrahim Hatipoğlu vd., "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Kasım 2023).

²⁰¹ Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb* (Beyrut: Daru İbn i Kesîr, 1986), 1/105; Kuhhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn*, 2/471;

2.5.2. Muhammed b. İbrahim b. Cafer Ebû Abdillâh el-Kürdî en-Neşâî (öl. 535/1140)

Muhammed b. İbrahim el-Kürdî, kırâat âlimi olup kırâat ilmini Ebü'l-Kasım b. Ebi'l-'Alâ, Sehl b. Beşer, Ebû Muhammed b. Fudayl, Ebü'l-Fadl b. el-Fürât ve Ebü'l-Hüseyn b. el-Hinnâî gibi âlimlerden aldı. Ayrıca Mukatil b. Matkûd es-Sûsî gibi kurrâdan da istifade etti. Kendisi de bir müddet kırâat okuttu. 14 Safer (29 Eylül) pazar günü 535/1140'ta Şam'da vefat etti. Bâbü's-Sağîr'de bulunan Bilal-i Habeşî (r.a.) kabri yanında defnedildi.²⁰²

2.5.3. Mubârek b. el-Hasan b. Ahmed b. Ali b. Fethân Ebü'l-Kerem eş-Şehrezorî (öl. 550/1156)

İbnü'l-Cezerî onun tam adını, Mubarek b. Hasan b. Ahmed b. Ali b. Fethân²⁰³ b. Mansûr Ebü'l-Kerem eş-Şehrezorî, olarak vermekte ve onun için bizim şeyhimiz olarak bahsetmektedir. Kendisi Şeyhü'l-Kurrâ olarak ünlüdür. 462/1069-1070 yılında doğdu. Kendisi hakkında güzel düşünceli ve dindar biri olarak bahsedilir. Tecvid, kırâat ve hadis âlimi olup hadis hocası Ebû Fadl Ahmed b. Hasan b. Ceyrûn, kırâat hocası ise Ebû Ahmed Cafer b. Muhammed Sirâc'tır. Tahsili döneminde hocası Muhammed Sirâc'tan darılıp Bağdat'ı terk etti. Ancak hocası, kendisine çok bağlı olduğu ve onu çok sevdiği için onun yokluğunu hazmedememiş ve kendisinin gıyabında; “Şehrezorî beni terketti ve şehir düşmanlardan hali kaldı. Artık sevgiliyi görmek zaruridir. Ne olur sevgili güzel bir şekilde ortaya çıkıp yüzünü gösterse ve varlığındaki yalnızlığın tozlarını varlığıyla temizlese!” mealinde birkaç beyit yazar. Daha sonra bu şiirin bir kopyasını Mubârek'e gönderir. Mubârek, bu beyitleri aldığı gibi tekrar Bağdat'a hocasının yanına dönüp tahsilinin sonuna kadar onun yanında kaldı.²⁰⁴ *el-Misbâhü'z-zâhir fî'l-kırââtî'l-'aşri'l-bevâhir, el-Misbâh fî'l-kırââtî'l-'aşr, ez-Zehâir fî'l-kırâât, el-Misbâh fî'l-kırââtî's-sihâh* gibi eserlerinden bahsedilse

Muhammed Ali es-Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd fî't-tarihi'l-İslâmî ve'l-asri'l-hadis fî Kürdistan ve hariciha* (Süleymaniye: Binkey-i Jîn, 2005), 490.

²⁰² Bahrî, *Hayatü'l-emcâd*, 3/12, 13.

²⁰³ ez-Zehabî ile İbnü'l-Cezerî, el-Mubarek'in dedesi olan “Fethan”ı tâ ile verirken İsmail Paşa yâ ile “Feyhan” şeklinde vermektedir. bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1997, 281; Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/37; Bâbânî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 2/4.

²⁰⁴ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1997, 281, 282; Bâbânî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 2/4; Rûhanî, *Kürt Meşhurları*, 1/84.

de aslında bunların hepsinin tek bir eser olduğunu düşünmekteyiz. Zira eş-Şehrezorî'nin eserini tahkik eden et-Tarhûnî, *el-Misbâh fi'l-kırâati'l-'aşri'l-bevâhir* adıyla bastırmış ve bu kitabı dışında başka kitabına rastlamadık, kaydını düşmüştür.²⁰⁵

eş-Şehrezorî'nin sözkonusu eseri iki cild olup tahkik edenin mukaddimesi, müellifin hayatına dair bilgiler, bazı ekler ve fihristiyle beraber toplam 941 sayfadan oluşmaktadır. Eser, müellifin mukaddimesi ile başlamakta olup ferşü'l-hurûf kısmına geçmeden önce “fezâilü'l-Kur'an”, “fezâilu hameletü'l-Kur'an”, “Kırâat imamlarının isimleri ve tertibi”, “kırâatların senedleri” gibi konuları ihtiva etmektedir. Ayrıca eserde, Nafi', Ebû Cafer Yezîd el-Ka'kâ' el-Medenî, Abdullah b. Kesîr el-Mekkî, Ebû 'Îmrân Abdullah b. 'Âmir el-Yahsûbî, Kûfe ehli, Ebû 'Amâra Hamza b. Habîb ez-Zeyyât, Ebû'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdillâh b. Behmen b. Fîrûz el-Kissâî, Halef b. Hişam el-Bezzâz, Ebû 'Amr Zebbân b. el-'Alâ el-Basrî ve Yakub b. İshak b. Zeyd b. Abdillâh b. Ebî İshak el-Hadramî gibi imam ve râvîlerin kırâat ve rivâyetlerinden ayrı ayrı başlıklar altında bahsettikten sonra *idğam*, *izhâr*, *imâle*, *tefhîm*, *hemze*, ayetlerin başında ve sonunda Hamza ve ona tabi olanlara göre sakinde *vakf*, harekenin nakli, *mîm* harfinin zammesi, *med*, *kasr* ve tecvîd gibi konuları işlemektedir. Eserin ferşü'l-hurûf kısmı, müellifin bir başlıkta “Hamd” bir başlıkta da “Ümmü'l-kitâb Suresi” dediği Fatiha'dan başlayıp Nas suresine kadar tüm Kur'an'ı ihtiva etmektedir.²⁰⁶

Hocaları

Ahmed b. Hasan b. Hayrûn Ebû'l-Fadl el-Bağdadî (öl. ?)²⁰⁷

Ahmed b. Abdulkadir b. Muhammed (öl. ?)²⁰⁸

Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Yahya b. Ferec Şeyh Ebû Nasr el-Haşimî el-Hebârî el-Basrî el-Bağdâdî (el-'Âcî veya el-'Âsî) (öl. 496/1102-1103)²⁰⁹

²⁰⁵ Krş. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1997, 281; Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/38; İbnü'l-'Îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1986, 6/259 (1 no'lu dipnot); Bâbânî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 2/4; Şehrezorî, *el-Misbâhü'z-zâhir*, 1/10, 12, 13.

²⁰⁶ bk. Şehrezorî, *el-Misbâhü'z-zâhir*, 1, 2/1-941.

²⁰⁷ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/46.

²⁰⁸ İbnü'l-Cezerî hocalarından bahsederken ismini yukarıda verdiğimiz gibi vermektedir. bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/46 Ancak başka yerde ondan, Ahmed b. Abdulkadir b. Yusuf Ebû'l-Hüseyn el-Mukrî, olarak bahsetmektedir. bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/68.

²⁰⁹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/83, 84.

Ahmed b. Ali b. Bedran Şeyh Ebû Bekir el-Hülvânî (öl. 507/1113-1114)²¹⁰

Ahmed b. Mübarek Ebû Sa'd el-Muhrimî el-Ekfânî el-Bağdâdî (öl. 491/1097-1098)²¹¹

Ahmed b. Ali b. 'Ubeydillah b. Ömer b. Süvar Ebû Tahir el-Bağdâdî el-Hanefî (öl. 490/1096-1097)²¹²

Sabit b. Bindâr Ebü'l-Me'âlî el-Bakkâl ed-Dineverî el-Bağdâdî (öl. 498/1104-1105)²¹³

Hasan b. Muhammed b. Fadl Ebû Ali el-Kirmânî (öl. ?)²¹⁴

Ebû Nasr Hasan b. Ahmed b. Ali b. Fethan b. Mansûr eş-Şehrezorî (öl. ?)²¹⁵

Rizkullah b. Abdilvahhab b. Abdilaziz b. Haris b. Esed b. Haris b. Suleyman el-Esved Ebû Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî el-Hanbelî (öl. 488/1095)²¹⁶

Abdüsseyyid b. 'Attab b. Muhammed b. Cafer b. Abdillâh el-Hattab Ebü'l-Kasım el-Bağdâdî ed-Darîr (öl. 487/1094-1095)²¹⁷

Şerîf Ebi'l-Fadl Abdulkahir b. Abdisselam b. Ali el-Abbâsî el-Mekkî (öl. 493/1099-1100)²¹⁸

Ali b. Hasan²¹⁹ b. Eyyub Ebü'l-Hasan el-Bezzaz (el-Bezzar) el-Bağdâdî (öl. ?)²²⁰

Ali b. Ferec Ebü'l-Hasan İbnü'l-Haris ed-Dineverî (öl. ?)²²¹

²¹⁰ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/80.

²¹¹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/92.

²¹² Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/81, 82.

²¹³ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/180.

²¹⁴ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/211.

²¹⁵ Kendisi el-Mübarek'in babası olup kırâat ilminde kendi babasının hocasıdır. bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/189.

²¹⁶ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/258.

²¹⁷ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/349.

²¹⁸ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/358, 359.

²¹⁹ İbnü'l-Cezerî, başya yerde Hasan ismi yerine Hüseyin ismi vermektedir. bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/472.

²²⁰ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/472.

²²¹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/496.

Ali b. Abdirrahman b. Harun b. İsa b. Harun b. Abdirrahman b. İsa b. Davud b. Cerrah Ebü'l-Hattâb b. Cerrah el-Bağdâdî (öl. 497/1103-1104)²²²

Ebü'l-Berekât Muhammed b. Abdillâh b. Yahya el-Vekil el-Habbâz ed-Debbâs el-Bağdâdî (öl. 499/1105-1106)²²³

Muhammed b. Ali b. Meymûn en-Nersî (el-Karşî) (öl. ?)

Muhammed b. 'Âtîk b. Muhammed b. Ebî Nasr b. Ebî Küdye Ebû Abdillâh b. Ebî Bekir et-Temîmî el-Kayravânî (öl. 512/1118-1119)²²⁴

Yahya b. Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. Ali Ebü'l-Kasım el-Musîbî²²⁵ el-Kasrî (öl. ?)²²⁶

Öğrencileri

Muhammed b. Muhammed b. Harun Muhammed b. Kevkeb Ebû Abdillâh b. el-Kemâl el-Halebî²²⁷ (öl. 597/1200-1201)²²⁸

Ömer b. Bekrûn (öl. ?)

Abdolvahid b. Abdisselam b. Sultan b. Bahtiyar Ebü'l-Fadl el-Bağdâdî el-Ezcî el-Bî' (öl. 604/1207-1298)²²⁹

İbnü'l-Hirâs Hibetullah b. Yahya b. Muhammed b. Yahya Ebû Talib eş-Şirâzî (öl. 560/1164-1165'den sonra)²³⁰

Abdolvahhab b. Sükeyne (öl. 607/1210-1211)²³¹

²²² Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/485.

²²³ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/165, 166.

²²⁴ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/172, 173.

²²⁵ İbnü'l-Cezerî, başka yerde bu nisbeyi "es-Sîbî" şeklinde vermektedir. Krş. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/37 ile 2/318.

²²⁶ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/318, 319.

²²⁷ İbnü'l-Cezerî, başka yerde bu nisbeyi "el-Helî" şeklinde vermektedir. Krş. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/37 ile 2/225.

²²⁸ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/225.

²²⁹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/423.

²³⁰ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/307.

²³¹ İbnü'l-Cezerî, onun tam adını Abdolvahhab b. Ali b. Ali b. 'Ubeydullah Ebû Ahmed b. es-Sükeyne el-Bağdâdî es-Sûfî eş-Şâfi'î olarak vermektedir ancak ondan bahsederken hocaları arasında el-Mübârek'i saymamaktadır. 'Ubeydullah b. es-Sükeyne adında da başka kimseden bahsetmediği için söz konusu 'Ubeydullah'ın bu şahıs olduğu hakkında kuşkularımız vardır. bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/427.

Yahya b. Hüseyin b. Ahmed Ebû Zekeriyya el-‘Irâkî el-Evânî ed-Darîr (öl. 616/1219-1220)²³²

Salih b. es-Sarsarî (öl. ?)

İbnü’l-Kubeytî Hamza b. Ali b. Hamza b. Farıs el-İmam Ebû Ya‘lâ el-Harrânî el-Bağdâdî (öl. 524/1129-1130)²³³

Ahmed b. el-Hasan b. Ebi’l-Bekâ Ebü’l-‘Abbas el-Bağdâdî el-‘Akûlî (öl. 688/1289-1290)²³⁴

Muhammed b. Yusuf b. Ali Ebü’l-Fadl el-Gaznevî el-Hanefî (öl. 599/1202-1203)²³⁵

Abdulaziz b. Ahmed b. Mes‘ûd b. Sa‘d b. Ali b. en-Nâkıd Ebû Muhammed el-Bağdâdî el-Cassas (öl. 616/1228-1229)²³⁶

Zahir b. Rüstem Ebû Şuccâ‘ el-Isbehânî el-Bağdâdî eş-Şâfi‘î (öl. 696/1296-1297)²³⁷

Müşerref b. Ali b. Ebî Cafer b. Kamil Ebü’l-‘Izz el-Hâlîsî el-Bağdâdî ed-Darîr (öl. 618/1221-1222)²³⁸

Ali b. Ahmed b. Said Ebü’l-Hasan ed-Debbâs el-Vâsıtî (öl. 307/919-920)²³⁹

Es‘ad b. el-Hüseyin el-Yezdî (öl. ?)

Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed Ebü’l-Abbas er-Reşîdî ed-Darîr (öl. 618/1221-1222)²⁴⁰

Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim ez-Zencânî (öl. ?)²⁴¹

²³² İbnü’l-Cezerî bir yerde Yahya b. el-Hasan bir yerde de Yahya b. el-Hüseyin olarak kendisinden bahsetmektedir. Krş. Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 2/37 ile 2/321.

²³³ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 1/238.

²³⁴ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 1/36.

²³⁵ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 2/250.

²³⁶ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 1/353.

²³⁷ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 1/262.

²³⁸ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 2/261.

²³⁹ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 1/460.

²⁴⁰ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 2/156.

²⁴¹ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 2/45.

Davud b. Ahmed b. Muhammed b. Mansur b. Sabit b. el-Haris b. Mula'ib Ebü'l-Berekât el-Bağdadî el-Vekîl (öl. 616/1219-1220)²⁴²

İbnü'l-Hasrî Nasr b. Muhammed b. Ali b. Ebü'l-Fütûh b. Ebi'l-Ferec el-Bağdâdî el-Hanbelî (öl. 619/1222-1223)²⁴³

Ebû Şücca' Muhammed b. Ebî Muhammed b. Ebi'l-Me'âlî İbnü'l-Makrûn el-Bağdâdî (öl. 597/1200-1201)²⁴⁴

2.5.4. Abdurrahim b. Rüstem Ebü'l-Fedâil ez-Zencânî (öl. 563/1167-1168)

Kırâat ve tecvid âlimi olmakla beraber aynı zamanda fıkıh âlimi olmakla da bilinmektedir. Bağdat'ta Ebû Mansûr er-Rezzaz'dan fıkıh ilmini aldıktan sonra Dımaşk'a gidip önce Mücahidîyye medresesinde sonra da Gazzaliyye medresesinde ders verdi. Ba'lebek kadısı olduktan sonra şehid edildi.²⁴⁵

2.5.5. Fetyân b. Mubah b. Hamd b. Hamd b. Suleyman b. el-Mubârek b. Hüseyin es-Selmî el-Harrânî (öl. 566/1170-1171)

Fetyân b. Muhammed; "ed-Darîr", "el-Fakîh", "el-Hanbelî" ve "Ebü'l-Kerem" gibi lakap ve künyelere sahiptir. Kendisi kırâat, tecvid, hadis, fıkıh, lügat, ve nahiv âlimidir. Bağdat'a gidip burada birçok kişiden çeşitli ilimler aldıktan sonra memleketi Harran'a döndü. Harran'da vefat edene kadar fetva ve ders verdi. Tecvid ilmine dair bir eser telif etti. *Mü'cemü'l-müellifîn* yazarı Ömer Rıdâ Kuhnâle, onun vefat tarihini 563/1168, *Mü'cemu a'lâmi'l-Kürd* yazarı es-Siverekî ise 630/1168 olarak vermektedir. Ancak ikisinin de kaynak gösterdiği *Şezerâtü'z-zeheb*'te vefat tarihi, 566/1170-1171 olarak verilmektedir. İbnü'l-İmâd'ın, Harran'a dönüp burada vefat edene kadar fetva ve ders verdi, demesinden, Fetyân b. Muhammed'in Harran'da vefat ettiği anlaşılmaktadır.²⁴⁶

²⁴² Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/252.

²⁴³ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/295.

²⁴⁴ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/227.

²⁴⁵ Ebû Mansûr Abdulvahhab b. Ali b. Abdu'l-Kâfi Tacüddin es-Sübkî, *Tabakâtü's-şafi'îyyetü'l-kübrâ*, thk. Abdulkâdir el-Arnâutî (Kahire: Daru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1966), 7/158; Rûhanî, *Kürt Meşhurları*, 1/88.

²⁴⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1986, 6/361; Kuhnâle, *Mü'cemü'l-müellifîn*, 2/615; Siverekî, *Mü'cemu e'lâmi'l-Kürd*, 537; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 2/371.

2.5.6. Ebü'l-Abbas Ahmed b. Osman b. Ebî Ali b. Mehdî el-Kürdî ez-Zirzârî el-Erbilî (öl. 591/1194-1195)

Ebü'l-Abbas Ahmed, aslen (Erbil'e bağlı bulunan) Rüstaklıdır. Hadis ilmini almak için Bağdat'ta Ahmed b. Tahir ve Mübârek eş-Şehrezôrî; İsfahân'da Hibetullah b. Muhammed ve Herât'ta da Abdülevvel b. İsa gibi âlimlerden hadis ve kırâat ilimlerini okuduktan sonra tekrar Irak'a döndü. Erbil'de kırâat ve hadis dersleri verdi. Erbil'deyken ara-sıra Musul'a da uğradı. Ulûmü'l-Kur'an'da -özellikle de kırâat ilminde- yetkin biriydi. **el-Kâmil** adlı eserin müellifi 'İzzüddîn Ali el-Cezerî ve İbnü'l-Müstevfî Ebü'l-Berekât Şerefüddîn el-Mübârek b. Ahmed b. el-Mübârek el-Lahmî el-Erbilî (öl. 637/1239) gibi âlimler onun yanında okudular.

İbnü'l-Müstevfî, onun hakkında; "Kendisi âlim bir imam, Allahtan çokça korkan, din yolunda zorlu bir hayat sürdürerek tabiîn mesleğini seçen biri olup hadis ilmi için geniş bir coğrafyayı gezerek birçok kişi ve kitaptan hadis okudu. Erbil'de ikamet ederek Kur'an-ı Kerim'i hıfzından el yazısıyla yazardı. Bundan, (aşağıda isimlerini vereceğimiz kırâate dair) iki kitabını da Erbil'de telif ettiği anlaşılmaktadır", demektedir. Ebü'l-Abbas; müttaki, zahid, abid, naif bir cisme sahip, insanları münkerlerden nehyeden, dünya metâna ve ehline meyli olmayan ve az yiyen bir mizaca sahip biriydi. Vefat edene kadar Erbil'de kaldı ve burada vefat etti. Erbil'de bulunan Şeyh Abdullah mezarlığında defnedildi.²⁴⁷

Ebü'l-Abbas'ın mensubu bulunduğu Zirzârî ailesinin Erbil'deki ilim hayatına büyük katkıları olan bir ailedir. Nitekim bu aileden birçok fakih, muhaddis, kadı vb. niteliklere sahip kişi çıkmıştır. Bunun yanı sıra bu aileden birçok kırâat âlimi de yetişmiştir. Aşağıda da görüleceği gibi kırâat ilminde meşhur olan Ebu Abdullah (öl. 688/1289) da bu ailedendir.²⁴⁸ Ayrıca aşağıda kendilerinden bahsedeceğimiz birçok Erbilli kırâat âlimi, bu aile sayesinde yetişen âlimlerdir.

²⁴⁷ Ebü'l-Berekât Şerefüddîn el-Mübârek b. Ahmed b. el-Mübârek el-Lahmî el-Erbilî İbnü'l-Müstevfî, *Nebehâtü'l-beledü'l-hâmil bi men veradehu mine'l-emâsil (Tarihu Erbil)*, thk. Samî b. es-Seyyid Hümas es-Sakâr (Bağdat: Darü'r-Raşid, 1980), 2/19, 20; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 57; Cozelî, *el-Hayâtü'l-ilmiyye fi Erbil*, 143; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 98, 99; Mustafa Acar, "Muhammed Ali es-Siwerekî el-Kürdî'nin 'Mü'cemu E'lâmi'l-Kürd' Adlı Eserinde Geçen Kürt Kırâat Âlimleri", *Medeniyetler Kavşağında Bir Kent Siverek Din-Dil-Edebiyat*, ed. İbrahim Özcoşar vd. (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2022), 460.

²⁴⁸ Cozelî, *el-Hayâtü'l-ilmiyye fi Erbil*, 143.

Eserleri

1. *el-Müntehib*

2. *el-Mü'nis*

2.5.7. Ahmed b. Hibetullah b. Ahmed b. el-Karâye eş-Şeyh Ebü'l-'Abbas el-Cezerî

Kendisinin doğum ve vefat tarihi bilinmemekle beraber 507/1113-1114 tarihinde Bağdat'a gidip burada Ebû Sa'd Muhammed b. Abdulcebbâr b. Muhammed el-Fârisî el-Cüveymî'den kırâat-ı aşereyi ve başka ilimleri okuduğu bilinmektedir. Bu da onun hicri VI. asırda yaşadığını ve büyük ihtimalle yine bu asırda vefat ettiğini göstermektedir. İbnü'l-Cezerî, onun Hasan-ı Basrî kırâatı üzerine yazdığı bir eserini gördüğünü, söz konusu eserde Hasan-ı Basrî'den gelen on rivâyetten bahsettiğini ve kendisinin güzel üsluba sahip olduğunu gördüğünü söylemektedir.²⁴⁹

2.6. Hicri VII. Yüzyıl

Hicri VII. asra gelindiğinde neredeyse artık Müslümanların yaşadıkları tüm büyük şehirlerde kırâat ilminin okutulduğunu ve buralardan birçok kişinin kırâat ilmiyle ön plana çıktığını görmekteyiz. Bu asırda; Şam, Musul, Harrân, Bağdat, Kahire, Vâsıt vb. yerlerin birer kırâat merkezi olduğu göze çarpmaktadır. Aşağıda kendilerinden bahsedeceğimiz birçok kişinin ya Harranlı olmasından veya ilim için Harran'a uğramasından, bu dönemde kırâat ilminde Kürt şehirlerinden Harran'ın daha ön planda olduğu görülmektedir. Ayrıca Kürt şehirlerinden Musul, Erbil, Diyarbakır vb. yerlerde de kırâat ilminin okutulduğu medreselerin olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁵⁰ Bu dönemde yetişen birçok âlimin kırâate dair çeşitli eserler telif etmelerine paralel olarak Kürt âlimlerinin de birçoğu bu alanda çeşitli eserler telif etmişlerdir.

²⁴⁹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/133; Kuhhâle, *Mü'cemü'l-müellifin*, 1/321; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 68; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 1/133.

²⁵⁰ bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*; Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*.

2.6.1. Ebû Zekeriyya Yahya b. Ebi'l-Feth b. Ömer b. et-Tabbâh el-Harrânî (öl. 607/1211)

Ebû Zekeriyya, Harrân'da doğdu. “ed-Darîr” ismiyle tanınmaktadır. Kendisi, mukrî, fakih ve muhaddis'tir. İlim tahsili için gittiği Vasıt'ta kırâat ilmini Hibetullah el-Vâsîtî'den, hadis ilmini ise İbnü'l-Kittânî'den okudu. Bağdat'ta da fıkıh ilmini okuduktan sonra Harrân'a döndü. Şevval (Mart veya Nisan) 607/1211'de Harrân'da vefat etti.²⁵¹

2.6.2. Ebû Bekir Abdullah b. Nasr b. Muhammed b. Ebûbekir el-Hanefî el-Harrânî (öl. 624/1227)

Ebû Bekir Abdullah, 549/1154 yılında doğdu. İlim tahsili için Bağdat'a gitti. Burada fıkıh ve hadis ilimlerini okudu. Vasıt'ta kırâat ilmini okudu. Harran'a kadı olarak atandı. Kendisi, dindarlığıyla ve kırâat gibi Kur'an ilimleri bilmekle meşhur oldu. *et-Tezkira fi'l-kırâati's-seb'a* ile *Müfredât fi'l-kırâati'l-eimme* adlı iki eser telif etti. 624/1227 yılında Harran'da vefat etti.²⁵²

2.6.3. Muhammed Zeynüddîn b. Ömer el-Kürdî (öl. 628/1123)

Muhammed Zeynüddîn, “ez-Zeynü'l-Kürdî” ismiyle tanınmaktadır. Kendisi hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak ünlü kırâat âlimi Şâtıbî'nin öğrencilerinden olduğu kaynaklarda geçmektedir. Kendisi, Sehâvî'yle beraber Şam'da ders veren biridir.²⁵³

2.6.4. Osman b. Ömer b. Ebûbekr b. Yûnus Ebû 'Amr b. el-Hâcib el-Kürdî ed-Devnî el-Esnâî (öl. 646/1249)

İbnü'l-Cezerî'nin dediğine göre aslen Kürt olduğu için kendisine “el-Kürdî”, Esnâ'da doğduğu için de “el-Esnâî” denilmektedir. Ayrıca kırâat âlimi olduğu için “el-Mukrî”, nahiv ilmini iyi bildiği için “en-Nahvî”, Malikî fikhî âlimlerinden olduğu için

²⁵¹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1986, 7/57; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 3/302.

²⁵² Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb* (Beyrut: Daru İbn i Kesîr, 1986), 7/199; el-Behrî, *Hayatü'l-emcâd*, 2/156.

²⁵³ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1986, 7/224; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 621; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 3/151.

“el-Fakîh”, üsûl ilmindeki yetkinliğinden dolayı da kendisine “el-Üsûlî” denilmiştir. 570/1174 civarı Esnâ’da dünyaya geldi. Babası emir Mûsik, Salâhî’nin arakadaşı ve korumasıydı. Babasıyla Kahire’ye gitti. Burada Kur’an-ı Kerim’i ezberledikten sonra Şatıbî ve Ebü’l-Fadl el-Gaznevî, Ebül-Cûd, el-Buveysırî ve İbn Yâsîn’in yanında kırâat ilmini okudu. Daha sonra 617/1220-1221’de Şam’a gidip burada ilimle iştigal edip Emevî camisinin müstemilatında bulunan el-Mâlikiyye zaviyesinde ders verdi. Birçok faziletli kişi kendisini ziyaret edip kendisinden faydalandı. Dönemin Şam yöneticisi Sâlih b. Ebi’l-Ceyş ile aralarında çıkan anlaşmazlık sonucunda 638/1240-1241’de Şam’dan çıkmak zorunda kalıp Kahire’ye gitti. Kahire’de Fâdiliyye medresesinde Şâtıbî’nin yerine geçerek buranın şeyhü’l-kurrâsı oldu. Burada da birçok talebe kendisinden yararlandıktan sonra İskenderiye’ye gitti. İskenderiye’ye yerleştikten kısa bir süre sonra 16 Şevval (1 Şubat) 646/1249’da vefat etti. İskenderiye’de Babü’l-Bahr’da defnedildi. İbnü’l-Cezerî, onun birçok eser yazdığından bahsederek eserlerini değerlendirip onların çok iyi olduğunu söyler ancak söz konusu eserleri genelde fıkıh, sarf, nahiv ve üsûl gibi ilimlerde olduğu için burada isimlerini yazmayı uygun bulmadık.²⁵⁴

Hocaları

Ebü Muhammed (Ebü’l-Kâsım) Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtıbî er-Ruaynî (öl. 590/1194)²⁵⁵

Muhammed b. Yûsuf b. Ali Ebü’l-Fadl el-Gaznevî el-Hanefî (öl. 599/1202)²⁵⁶

Ğiyâs b. Fâris b. Mekkî b. Abdillâh Ebü’l-Cûd el-Lahmî el-Munzirî el-Mısırî ed-Darîr (öl. 605/1209)²⁵⁷

el-Bûsîrî²⁵⁸

²⁵⁴ Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrâ*, 1995, 3/1287, 1288; Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 1/451, 452; Muhammed Emin Zekî Beg, *Meşâhirü’l-Kürd ve Kürdistân*, çev. Saniha Zekî Beg (Dımaşk: Darü’z-Zeman li’t-Tebâ’ati ve’n-Neşri ve’t-Tevzî’, 2006), 319, 320; Kuhhâle, *Mü’cemü’l-müellifîn*, 2/357; Siverekî, *Mü’cemu e’lami’l-Kürd*, 457, 458.

²⁵⁵ Çetin, “Şâtıbî, Kâsım b. Fîrruh”.

²⁵⁶ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 2/250.

²⁵⁷ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 2/5.

²⁵⁸ Bu zat hakkında bilgiye ulaşamadık ancak İbnü’l-Cezerî bu isimden iki defa bahsetmektedir. Biri, yukarıda bahsettiğimiz Osman b. Ömer’in hocasıdır, diğeri ise Abdülmuhsin b. Abdülkerim b. ‘İlvân Ebü Muhammed el-Mahzûmî es-Sa’idî’nin (öl. 440/1049) hocasıdır. Bu ikincisinin vefat tarihi ile Osman b. Ömer’in yaşadığı yıllar birbirini tutmadığı için “el-Bûsîrî” adında iki farklı kişinin olduğu ortaya çıkmaktadır. bk. Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 1/416, 451.

İbn Bilân Ali b. Abdillâh b. Yâsîn b. Necm Ebü'l-Hasan el-Kenânî (veya el-Kittânî) et-Tüneysî el-Mısırî (öl. 636/1239)²⁵⁹

Öğrencileri

Muhammed b. Muhammed b. Ali b. el-Mubârek el-Muvaffak Ebû Abdillâh b. Ebi'l-A'la (veya 'Alâ) en-Nisîbî el-Ensârî el-Ba'lebekkî (öl. 695/1296)²⁶⁰

Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî (öl. 656/1258)²⁶¹

Ebû Muhammed Şerefüddîn Abdülmü'min b. Halef b. Ebi'l-Hasan ed-Dimyâtî (öl. 705/1306)²⁶²

2.6.5. Abdulkerim b. Mansur b. Ebîbekr b. Ali b. İbrahim b. Câbir Bâveşnâyâ (öl. 651/1253)

“Abdulkerim Mansûr Bâveşnâyâ” ismiyle bilinir. 583/1187 yılında Musul ile Nusaybin arasında bulunan Bâveşnâyâ köyünde dünyaya geldi. Kur'an-ı Kerim'i ezberledikten sonra fıkıh, hadis ve nahiv gibi ilimleri okudu. Hadis almak için Erbil'de bulunan Darü'l-Hadîsü'l-Muzafferîye medresesinde bir hafta kaldıysa da hastalığından dolayı buradan pek faydalanamadı. Bağdat ve Şam gibi yerlerde kırâat ve fıkıh ilimlerini okudu. 651/1253 yılında vefat etti.²⁶³

2.6.6. Abdusselam b. Abdillâh b. Ebi'l-Kâsım Hıdır b. Muhammed Ali b. Teymiye Mecdüddîn el-Hanbelî el-Harrânî (öl. 652/1254-1255)

Mecdüddîn Abdusselam, İbn Teymiyye olarak bilinen ünlü selefi âlim ve müctehid Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî'nin (ö. 728/1328) dedesidir.²⁶⁴ Kendisinin, Mecdüddîn, Şeyhü'l-İslâm ve Ebü'l-Berekât gibi ünvanları vardır. 590/1194 yılında Harran'da doğdu. Harran'da

²⁵⁹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/490.

²⁶⁰ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/215.

²⁶¹ M. Yaşar Kandemir, “Münzirî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Kasım 2023).

²⁶² Ali Osman Ateş, “Dimyâtî, Abdülmü'min b. Halef”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Kasım 2023).

²⁶³ Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 2/226.

²⁶⁴ Celal Kırcı, “İbn Teymiyye, Mecdüddîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Ekim 2023); Ferhat Koca, “İbn Teymiyye, Takıyyüddîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Ekim 2023).

Kur'an-ı Kerim'i okuyup hıfzettikten sonra amcası Fahreddin el-Hatîb ve Abdülkâdir er-Ruhâvî'nin yanında fıkıh okudu. 603/1206 yılında 12-13 yaşlarında amcasının oğlu Molla Seyfüddîn Abdulganî ile ilim tahsili için Bağdat'a gitti. Burada altı yıl gibi bir süre kalıp fıkıh, matematik, cebir, geometri, nahiv ve ferâiz gibi ilimler öğrendikten sonra Şam'a gidip burada müderris oldu. 651/1253 yılında hac ziyaretinde bulundu. Sonra önce Bağdat'a daha sonra da Harran'a dönüp burada amcasının oğlu Seyfüddîn'in derslerine devam etti. Seyfüddîn'in ölümü üzerine yerine geçerek ders vermeye başladı. Harran'da özellikle tefsir, kırâat, fıkıh okuttu. Özellikle hadis ve fıkıh alanları olmak üzere çeşitli ilimlere dair birçok eser telif etti. Kırâat ilmi ile ilgili, *Ercûze fi'l-Kırâât* adlı bir eser de telif ettiği kaynaklarda geçmektedir. Amcasının kızı olan Bedret bt. Fahrüddîn b. Teymiye ile evli olan Mecdüddîn, 652/1254 yılında Ramazan Bayramı'ndan bir gün önce (13 Kasım) Cuma namazından sonra vefat etti. Vefatı, eşinin vefatından bir gün sonraya tevâfuk etti. Eşi de hadis ilminde âlime biri olup hadis icazetine sahiptir.²⁶⁵

2.6.7. Ebû Bekir İbn Nasihüddîn İbn Yûsuf İbn Ebî Bekir İbn Ebi'l-Ferac İbn Yûsuf el-Harrânî el-Erbilî (öl. 653/1255-1256)

Ebû Bekir İbn Nasihüddîn, 614/1217-1218 yılında Harrân'da doğdu. "Nasihüddîn" lakabı ve "İbnü'z-Zerâd" künyesiyle tanınır. Hem kırâat âlimi hem de hadis âlimidir. Nisbeleri arasında geçen "el-Erbilî"den yola çıkarak onun -her ne kadar Harran'da doğmuş olsa da- Erbil'e gittiğini ve burada yaşadığını söyleyebiliriz. Henüz 39 yaşında genç bir âlimken vefat ettiğinden olacak ki kendisi hakkında fazla bilgiye sahip değiliz.²⁶⁶

2.6.8. İlyas b. 'İlvân b. Memdûd Rükneddin el-Erbilî el-Mulekkın (öl. 673/1274)

Irak, Diyarbakır ve Şam gibi yerlere ilim tahsili için uğrayıp burada birçok hocadan ders aldı. Ebü'l-Hasan Alemüddîn Ali b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî (ö. 643/1245) ve İbrahim b. Muzaffer el-Harbî'den kırâat-ı aşere okudu. Ebû

²⁶⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1986, 7/443-446; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 428; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 2/88, 89; Kırca, "İbn Teymiyye, Mecdüddin".

²⁶⁶ Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 33.

Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî es-Sühreverdî'den (ö. 632/1234) hadis işitti. Emevî Camisi'nde Kur'an-ı Kerim hocası olarak görev yaptı. Anlatıldığına göre, binden fazla kişi kendisinin yanında Kur'an-ı Kerim'i hatmetti. el-Cozelî'nin de dediği gibi bu da onun bu ilimde ne kadar katkısının olduğunu yansıtmaktadır. Füskar'da Doğan Mescidi'nde imamlik yaptı. 673/1274 yılında Rabiülahir (Ekim/Kasım) ayında vefat etti.²⁶⁷

2.6.9. Mecdüddin Ebû Muhammed Abdullah b. Hüseyin b. Ali el-Kürdî el-Erbilî eş-Şafî (öl. 677/1278-1279)

Kendisi, Dımaşk kadısı olan Şihabüddin b. el-Mecd'in babasıdır. Şâfi'î mezhebinde yetkin biri olup kırâat ilmini iyi bilirdi. Güzel huy ve ahlaka sahip, dindar ve ibadet etmeyi severdi. Kellaset'de ders verdi. 677/1279 Zilkade (Ekim/Kasım) ayında vefat etti.²⁶⁸ Kendisi hakkında daha fazla bilgiye ulaşamadık.

2.6.10. Ebû Muhammed Abdullah b. İbrahim b. Mahmud b. Raff'â el-Cezerî (öl. 679/1280)

Ebû Muhammed Abdullah, "el-Mukrî" ve "ed-Darî" ile tanınıp Musul'un Şeyhü'l-Kurrâsıdır. İbnü'l-Müflih el-Bağdadî'nin yanında kırâat-ı seb'ayı okudu. Ayrıca Ebû 'Amr b. el-Hâcib, es-Sedîd İsa b. Mekkî ve Ebû Abdillâh el-Fâsî gibi âlimlerden de kırâat ilmini aldı. Hadis ilminde de kendini yetiştirdi. İbnü'l-Cezerî'nin hocalarından olan Ebû Abdillâh b. Harûf'un hem arkadaşı hem de hocasıdır. 6 Cemazeyilahir (3 Ekim) 679/1280'da Musul'da vefat etti.²⁶⁹

2.6.11. Ahmed b. Yûsuf b. Hasan b. Râfi' b. Hüseyin b. Süveydân Muvaffiküddin Ebü'l-Abbâs el-Kevvâşî el-Mûsilî eş-Şâfi'î (öl. 680/1281)

Kevvâşî, Musul'un doğusundaki dağda bulunan sarp bir kale olup yolu sadece bir kişinin geçebileceği genişliktedir. Eskiden buraya "Erdemeşt" denilirdi. Kevvâşî

²⁶⁷ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/155; Cozelî, *el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Erbil*, 144; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 1/165.

²⁶⁸ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'iyye*, 1/55; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1986, 7/624; Zekî Beg, *Meşahirü'l-Kürd*, 315; Rûhanî, *Kürt Meşhurları*, 1/131; Cozelî, *el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Erbil*, 144.

²⁶⁹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1995, 3/1420; Berzencî, *Ulemâü'l-Ekrâd*, 189; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 2/92, 93.

buranın yeni ismidir. Ahmed b. Yûsuf, 591/1195 yılında bu kalede doğdu. İlk tahsiline babasının yanında başlayıp tefsir ve ülmü'l-Kur'an'da mahir olduktan sonra Şam'a geçti. Bir müddet Sehâvî'den ders aldıktan sonra hac vazifesini ifâ etmek için Beytullah'ı ziyaret etti. Oradan Kudüs'e geçti. Daha sonra Musul'a döndü. İbnü'l-Cezerî'nin hocalarının hocası olan Muhammed b. Ali b. Harûf el-Mûsılî ile Ebû Bekr el-Mikassâfî Ahmed b. Yûsuf'un öğrencilerindendir.

Ahmed b. Yûsuf; salih, doğru sözlü, çalışkan ve zahid biriydi. Döneminde çok sevilip sayılırdı. Bundan dolayı dönemin sultanı dahil birçok kişi sık sık kendisini ziyaret ederlerdi. Ziyaretine gelen sultanın önünde ayağa kalkmaz, halktan gelen hediyeleri kabul etmezdi. Kırâat ilmi yanında tefsir ilminde de yetkin biri olup birçok eser telif etti. Kırâat-tecvid alanında *Kitâbü'l-vakf* adında bir eseri vardır. *Tebsiratü'l-mütezakkir ve tezkiratü'l-mütebessır, Telhîsü't-tefsîr mâ yete'alleku bi'r-rivâyâti ve't-te'vîl, Ravzâ, Cünnetü'l-menâzir, Keşfü'l-hakâik fi't-tefsîr, el-Metâlî' fi'l-mebâdi' ve'l-mekâtî'* ve *el-Mevâküt fi'l-Kur'an* adında birçok eseri vardır. 17 Cemâzeyilâhir (3 Ekim) 680/1281 yılında cuma günü vefat etti.²⁷⁰

2.6.12. Emînüddîn el-Kasım b. Ebîbekir b. Ganîme el-Erbilî (öl. 680/1281)

Emînüddîn el-Kasım, 594/1197-1198 yılında Erbil'de doğdu. Dönemin belli başlı ticaret adamlarındandı. Mısır ve İran'a seferler yaptı. Havârzim'e uğradı. Nisâbûr'da el-Müeyyed b. Muhammed b. Ali et-Tûsî'den Sahih Müslim'i işitti. Ticaretle uğraşmasına rağmen kırâat ilmini de iyi bildiği için "el-Mukrî" sıfatıyla tanındı. Şam'da Medresetü'l-Adiliyyetü'l-Kebîra'da 680/1281 yılında 2 Cemazeyilevvel (19 Ağustos) salı günü vefat etti. Şam'ın dış semtlerinde bulunan es-Sûfiyye mezarlığında defnedildi. Vefat ettiğinde maddi durumu çok düşük olup az bir varlığa sahipti.²⁷¹

²⁷⁰ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/137; Bahrî, *Hayatü'l-emcâd*, 1/136, 137.

²⁷¹ Kutbeddin Ebü'l-Feth Musa b. Muhammed el-Yûnînî, *Zeylu Mir'âtü'z-Zamân* (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1992), 4/121; el-İmam Şemsüddîn Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, thk. Hasan İsmail Merva (Beyrut: Dâru Sâdır, 1999), 2/204; Cozelî, *el-Hayatü'l-ilmiyye fi Erbil*, 145.

2.6.13. Muhammed b. Osman b. Süleyman b. Ali b. Süleyman Ebû Abdullah b. Ebî Ömer el-Kürdî ez-Zirzârî el-Erbilî er-Rehâvî (öl. 688/1289)

İbnü'l-Cezerî, bu zat hakkında; hafız, sıkâ, mukrî ve iyi biriydi, demektedir. Babası ve amcasının yanında fıkıh ilmini okudu. Ayrıca üsulü'l-fıkıh ve hadis ilmini de okudu. İlim tahsili için birçok yere uğradı. Şam'da Sehâvî ve Ali b. el-Mübârek b. el-Hasan b. Ahmed Takiyüddin Ebü'l-Hasan b. Bâseveyh el-Vâsıtî el-Bercûnî (öl. 632/1235), Kahire'de Ali Ebi'l-Hasan b. er-Rummâh, İskenderiye'de es-Safrâvî ve Cafer el-Hemedânî'nin yanında kırâat-ı seb'ayı okudu. el-Hafız İbnü's-Salâh, İbn Ravâc, İbnü'l-Cümeyzî ve es-Sebt gibi kişilerden de hadis işitti. Hafız Abdulazim el-Münzirî ile arkadaş oldu. Kırâat alanında olduğu gibi fıkıh ve hadis ilimlerinde de yetkin biriydi. 688/1289 yılında Şevval (Ekim/Kasım) ayında Kahire'de vefat etti.²⁷²

2.6.14. Takiyüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Abdilaziz b. Muhammed en-Nisîbî el-Erbilî (öl. 688/1289)

Takiyüddin, 610/1213-1214 yılında dünyaya geldi. 630/1232-1234 yılından sonra birçok kişiden kırâat ilmini okudu. 650/1252-1253 yılından sonra Bağdat Şeyhü'l-kurrâlarından oldu. 683/1271-1275 yılından sonra yine birçok kişiden hadis aldı. 688/1289 yılında Recep ayında vefat etti. Zehebî, onun kırâat senedini bilmediğini, aktarır. Ancak birkaç öğrencisini zikreder.²⁷³

Öğrencileri

Ebû Abdullah Şü'le Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn el-Mûsılî el-Hanbelî (öl. 656/1258)²⁷⁴

Ahmed b. Ebî Bedir el-Kalânsî (öl. ?)

Celdek er-Rûmî el-Mukrî (öl. ?)

²⁷² Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/173; Cozelî, *el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Erbil*, 143, 144.

²⁷³ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâ*, 1995, 3/1399, 1400; Berzencî, *'Ulemâü'l-Ekrâd*, 190; Bahrkî, *Hayâtü'l-emcâd*, 2/298, 299.

²⁷⁴ Bu zatın vefat tarihinin hocasının vefat tarihinden çok önce olması, henüz 33 yaşında genç bir yaşta vefat ettiğinden dolayıdır. bk. Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâ*, 1995, 3/1340, 1341.

Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Musa b. Muhammed el-Cezerî el-Yeşnevî (öl. 693/1293 civarı)

Takî el-Mıkassâtî²⁷⁵

Bürhanüddin İbrahim b. Ömer b. İbrahim b. Halil b. Ebi'l-Abbas Ebû Muhammed er-Rabi'î el-Ca'berî es-Selefi (öl. 732/1332)²⁷⁶

Ebü'l-'Alâ el-Fardî (öl. ?)

2.6.15. Şihabüddin Ahmed b. Abdillâh b. Zübeyr eş-Şâfi'î el-Hâbüri el-Halebî (öl. 690/1291)

Şihabüddin Ahmed, 600/1203 yılında Habur'da doğdu. Harran'da Fahrüddin b. Teymiyye'nin, Halep'te Ebû Muhammed b. el-Üstâz ve İbn Ravzebeh'in, Bağdat'ta Abdusselam İbnü'd-Dâhiri'nin ve Şam'da Ebû Sâdık b. Sabâh'ın yanında okudu. Sehâvî'den de kırâat ilmini aldı. Harran'da bir müddet ders verdikten sonra Haleb'e imam-hatip olarak görevlendirildi. Fıkıh ve Arapçada yetkin biriydi. Kendi şehrinde kırâat ilminde önde gelen biri olup kırâat âlimleri arasında tanınan biriydi. Birçok kişi kendisinden kırâat ilmini aldı. Kendisi, ömrünü din hizmetinde geçirdi. Doksan yaşlarında Halep'te vefat etti. *ed-Dürrü'n-nedîd fî 'ilmi't-tecvîd*²⁷⁷ adlı eseri yanında *en-Nevâdir* ve *ez-Zarf* adında iki eseri daha vardır.²⁷⁸

2.6.16. Yûsuf b. Fadlullah (veya Vaslullah) b. Yahya es-Sekâkinî el-Harrânî el-Hanbelî (öl. 621/1224-1225 sonrası)

Yûsuf b. Fadlullah/Vaslullah; kırâat, hadis, sarf, nahiv ve lûgat âlimidir. Şair ve sûfî yanı da vardır. Evini medreseye çevirip burada hadiste ve diğer ilimlerde ders verdi. Değerli kitapların bulunduğu zengin bir kütüphaneye sahipti. Sahip olduğu tüm kitaplarını Allah rızası için vakfetti. Vefat ettiği Harrân'daki kendi evinde defnedildi. 600/1203-1204 yılında Harrân'da bulunup burada ilimle iştigal ettiği ve 621/1224-1225 yılında bazı kasideler nazmettiği bilgisi, onun Hicri VII. asırda yaşadığını

²⁷⁵ Aşağıda kendisinden bahsedeceğiz.

²⁷⁶ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1995, 3/1463-1465; Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/25, 26.

²⁷⁷ İbnü'l-Cezerî bu kitap hakkında, alanında yazılmış en güzel eserdir, demektedir. bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/70.

²⁷⁸ Kuhhâle, *Mü'cemü'l-müellifin*, 4/188; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 3/333-337.

göstermektedir. el-Bahrkî'nin, bazı kaynaklarda geçen Fadlullah, bazısında ise geçen Vaslullah isminden dolayı bu zatı iki farklı kişi olarak göstermesi, bizce yanlıştır. Zira el-Bahrkî'nin kendisinin de verdiği, 621/1224-1225 yılında yaşadıkları bilgisi; “şair”, “mukrî” ve “lugâvî” gibi sıfatlar, “Yahya” olan babalarının ismi ile “el-Harrânî” nisbeleri ikisinde de ortaktır.²⁷⁹ Dolayısıyla bunların farklı birer kişi değil, aynı kişi olduğunu düşünüyoruz.

2.7. Hicri VIII. Yüzyıl

Bu asırda, kırâatın tüm İslâm beldelerine yayılmasıyla kırâatle ilgilenenlerin sayısının arttığını görüyoruz. Hicri VIII. asırda ön plana çıkan kırâat merkezleri; Şam, Kahire, Makdıs (Filistin) vb. yerlerdir. Bu asırda yönetici konumunda olan Müslüman devlet adamlarının İslâmî ilimlere önem verdiklerini ve bunun için de ülkesine ilimde ön plana çıkmış âlimleri davet etiklerini, gerektiğinde kendilerine her türlü desteği verdiklerini aşağıda anlatacağımız İbnü'l-Cezerî vb. âlimlerin hayatlarından öğrenmekteyiz. Erbil, Cizre, Harran, Hakkari ve Hasankeyf gibi yerler, bu dönemin en dikkat çekici Kürt şehirlerindendir. Henüz İbnü'l-Cezerî'nin gelmediği Osmanlı ülkesinde de kırâat ilminin yavaş yavaş yaygınlık kazandığını bu dönemde yetişen şeyhü'l-kurrâlardan biliyoruz. Osmanlı'nın dönemin başkenti olan Bursa'da kırâat medresesinin olduğunu buranın şeyhü'l-kurrâsı olan Kırımlı Receb b. İbrahim'den (öl. 795/1393) biliyoruz. Recep b. İbrahim'in Sivas'ta Muhammed Habbâzî'den kırâat ilmini okuduğu bilinmektedir. Yine bu dönemde Şam'a gidip İbnü'l-Cezerî'den kırâat okuyan ve Mü'min Efendi ismiyle meşhur olan Mü'min b. Ali b. Muhammed b. Ecma'în b. Muhammed er-Rûmî el-Felekâbâzî²⁸⁰ (öl. 799/1396) de dönemin Osmanlı kurrâsı olarak dikkat çekenlerdendir. Mü'min Efendi, Şam'da kırâat okuduktan sonra Anadolu'ya dönüp Manisa'da hatiplik yapmaya başladı. Manisa 792/1390 yılında Yıldırım Bayezid tarafından alınınca Yıldırım, Mü'min Efendi'yi Bursa'ya davet etti. Bursa'ya gelen Mü'min Efendi, burada birçok kişiye kırâat dersi verdi ve çok sayıda

²⁷⁹ Kuhhâle, *Mü'cemü'l-müellifin*, 4/188; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 3/333, 337.

²⁸⁰ Burası, Isparta İlçesi Eğirdir'in eski adı olan Felekâbâd'tır. Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılmasından sonra Feleküddin Dündar Bey tarafından 1301'de Hamitoğulları Beyliği kuruldu. Bu beyliğin Uluborlu'dan sonra 1310'da ikinci merkezi Eğirdir oldu. Beyliğin kurucusu bu şehirde imar hareketlerine girdi ve kendi adına izafeten buraya “Felekabad” adını verdi. “Eğirdir'in Tarihi”, T.C. Eğirdir Kaymakamlığı (Erişim 16 Kasım 2023).

öğrenciye kırâat icazeti verdi.²⁸¹ Dönemin Kürt ilim camiası ve kırâat tarihi açısından en önemli kişisi hiç şüphesiz İbnü'l-Cezerî'nin babasıdır. Aşağıda kendisinden bahsedeceğiz. Ayrıca kırâat tarihi için önemli olan bir olayın bu asırda cereyan ettiği görülmektedir. Söz konusu olay, kırâat âlimi olan İsmail b. Saîd el-Kürdî el-Mısrî'nin (öl. 720/1320) zındıkla ve açıktan günah işlemekle itham edilip idam edilmesidir.²⁸² el-Kürdî'nin Kürt olduğu bilinse de kırâat ilmine bir katkısının olup olmadığını tespit edemediğimiz için başlık olarak kendisine yer vermedik.

2.7.1. Muhammed Ebû Abdillâh b. Hasan el-Erbilî (öl. 700/1301)

Muhammed Ebû Abdillâh, “ed-Darî” ve “el-Mukrî” gibi sıfatlarla tanınmaktadır. Erbil’de doğdu. Kendisi amâ olduğu halde birçok ilimde yetkin biriydi. Kahire’ye gidip burada Nasr b. Süleyman el-Müncî’nin yanında 21 hatimde ifrâd ve cem’ usulüyle kırâat-ı seb’âyı okudu. Kendisinden ise Râfî‘ b. Ebî Ahmed es-Selâmî gibi zatlar kırâat okudu. Zehebî, kendisiyle görüşüğünü ve kırâat ilmini çok iyi bildiğini, ayrıca tecvidte ve edâda muhakkik olduğunu, söylemektedir. İbnü'l-Cezerî ise muhakkik, mucevvid ve arif biri olduğunu aktarmaktadır. Kahire’de vefat edene kadar el-Fâdiliyye’de ve başka yerlerde kurrâya reislik yaptı. İbnü'l-Cezerî'nin dediğine göre 700/1301’de Ramazan ayının ortalarında (Mayıs’ın sonlarında) Kahire’de vefat etti.

2.7.2. Ebûbekir b. Ömer b. el-Muşba‘ (el-Muşeyya’)²⁸³ Takiyüddîn el-Cezerî el-Mıkassâtî (öl. 713/1313-1314)²⁸⁴

Ebûbekir el-Cezerî, 631/1233 civarı dünyaya geldi. 650/1252 civarlarında - yani yaklaşık olarak 19 yaşlarındayken- kırâat ilmini okudu. Büyük kırâat hocalarına

²⁸¹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/283; Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 9, 10, 37, 38.

²⁸² Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 98-99.

²⁸³ Zehebî, bu ismi “el-Muşeyya” İbnü'l-Cezerî ise “Muşba” olarak vermektedir. Karş. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1997, 388; Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/166.

²⁸⁴ *Şezerâtü'z-zeheb*’te bu isme yakın birisinden daha bahsedilmektedir. Gerek es-Siverekî gerekse de el-Bahrkî olsun *Şezerât*’tan alıntı yaparak bu iki isimden farklı birer kişi olarak bahsetmektedir. Ancak gerek vefat tarihleri olsun, gerek ortak hocalarından olan Abdussamed ile el-Kevvâşî olsun gerekse de seksen yılı aşkın vefat ettikleri bilgisi olsun, ikisinin de bahsinde geçtiği için biz bunların farklı birer kişi değil, aynı kişi olduğu kanaatindeyiz. Krş. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1995, 388; Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/166; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1986, 8/59, 60; Abdülkerim Muhammed el-Müderriş, *Ulemauna fî hidmeti'l'îlmi ve'd-dîn* (Beyrut: Daru İhyau Turasi'l'Arabî, 2014), 28; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 169; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 1/40, 1/183.

yetişip onlardan yararlanmasına rağmen Zehebî (öl. 748/1347), adeta onun kırâat ilmindeki yetkinliğini, “şam’a gitmekle (bu alanda) kendini pek önemsemediğini gösterdi”, diyerek dile getirir.²⁸⁵ Ancak yine Zehebî’nin onun şam’da birkaç kurrâdan kırâat okuduğunu söylemesi, Ebûbekir el-Cezerî’nin kırâatı önemsemediğini göstermektedir. Zehebî onun hakkında, Hicri 650’de kırâatla uğraştı ve şayet ed-Dâ‘î er-Reşîdî veya Kemâl ed-Darîr’in yanında okumuş olsaydı zamanının şeyhü’l-Kurrâsı olurdu, demektedir. Ebûbekir el-Cezerî, şam’daki Darü’l-Hadîsü’l-Eşrefiye’de imam-hatiplik ve şeyhü’l-kurrâlık yaptı. Kırâat ilmini çok iyi bilir ve derinlemesine bu ilme hakimdi. Özellikle edâ ve mahâric-i hurûfa önem verirdi. Allah’tan (c.c) korkan, doğru sözlü, yüce bir gönüle sahip biriydi. Zehebî’nin kendisi de ondan kırâat ve tecvid okudu. Seksen yaşını aşkın 713/1313-1314²⁸⁶ yılında vefat etti.²⁸⁷

Hocaları

Ebü’l-Hasan Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî (öl. 643/1245)²⁸⁸

Abdussamed b. Ahmed b. Abdilkadir b. Ebi’l-Ceyş Ebû Ahmed el-Bağdâdî el-Hanbelî (öl. 676/1277)²⁸⁹

Ahmed b. Yûsuf b. Hasan b. Râfi‘ el-İmam Ebü’l-Abbâs Müveffiküddîn el-Kevvâşî el-Mûsilî (öl. 680/1281)²⁹⁰

Öğrencileri

şemsüddîn Muhammed b. el-Bassâl (öl. ?)

şeyh Süleyman b. Sâlim el-Gazî (öl. ?)

Ebü Abdullah Muhammed ed-Debbâğ (öl. ?)

şeyh Muhammed el-Vütâî ed-Darîr (öl. ?)

²⁸⁵ Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrâ*, 1997, 388.

²⁸⁶ Bahrkî, onun ölüm tarihini sehven Hicri 513, ancak Miladi olarak 1313 verir. bk. Bahrkî, *Hayatü’l-emcâd*, 1/40.

²⁸⁷ Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrâ*, 1997, 388; Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 1/166; el-Müderriş, *‘Ulemauna*, 28; Bahrkî, *Hayatü’l-emcâd*, 1/40.

²⁸⁸ Tayyar Altıkulaç, “Sehâvî, Alemüddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/36/311-313.

²⁸⁹ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 1/349.

²⁹⁰ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 1/137.

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (öl. 748/1348)²⁹¹

2.7.3. Ahmed b. Muhammed b. İsmail eş-Şihâb Ebü'l-Abbâs el-Harrânî el-Hanbelî (öl. 725/1325)

Ahmed b. Muhammed'in doğum tarihi 650/1252-1253 civarındır.²⁹² İbnü'l-Cezerî kendisi hakkında; iyi, salih, arif ve sıkâ biridir, demektedir.²⁹³ “el-Mücevvid” ve “Şeyhü'l-Muhaddis” olarak tanınır.²⁹⁴ Dımaşk camisinde kırâat ve hadis dersleri verdi. Bu sayede birçok kişi kendisinden yararlandı.²⁹⁵ Yetmiş kusur yaşındayken 725/1325 yılında Zilhicce ayında vefat etti.²⁹⁶

Aşağıda da görüleceği gibi bu zatın öğrencilerinden birçok kişinin İbnü'l-Cezerî'nin hocası olması onun bu ilme olan katkısını ortaya koymakta ve bu ilim için ne kadar değerli biri olduğunu göstermektedir.

Hocaları

Zeynüddîn Abdusselâm b. Alî b. Ömer ez-Zevâvî el-Mâlikî (öl. 681/1282)²⁹⁷

İbrahim b. İshak b. el-Muzaffer b. Ali el-İmam Ebû İshak el-Vezîrî el-Mısırî (öl. 684/1286)²⁹⁸

Abdurrahman b. Muhammed b. Kudâme (öl. 682/1283?)

İbnü'l-Buhârî Ali b. Ahmed b. Abdulvahid Ebü'l-Hasan el-Makdisî (öl. 690/1291)²⁹⁹

²⁹¹ Tayyar Altıkulaç, “Zehebî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Kasım 2023).

²⁹² *Dürratü'l-hicâl fî esmai'r-ricâl* adlı eserden alıntı yapan el-Bahrkî, onun doğum tarihini 965/1557 civarı olarak vermektedir. Ancak söz konusu eserde bu tarih, yukarıda verdiğimiz gibi 650/1252-1253 civarı olarak verilmektedir. Söz konusu âlimin hocaları olan ez-Zevâvî, el-Vezîrî ve İbnü'l-Buhârî'nin yukarıda verdiğimiz vefat tarihlerine bakıldığında el-Bahrkî'nin yanlış tarih verdiği anlaşılabacaktır. Krş. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Miknâsî ez-Zenâfî İbnü'l-Kâdî, *Dürratü'l-hicâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Muhammed Ahmed Ebü'n-Nûr (b.y.: y.y., ts.), 1/39; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 1/115.

²⁹³ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/99.

²⁹⁴ İbnü'l-Kâdî, *Dürratü'l-hicâl*, 1/39.

²⁹⁵ Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 1/115.

²⁹⁶ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/99.

²⁹⁷ Adem Yerinde, “Zevâvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/305.

²⁹⁸ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/15, 16.

²⁹⁹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/461.

İbrahim b. Davud b. Zafer b. Rabî'a el-İmam Ebû İshak el-Fadılî el-'Askalânî ed-Dımaşkî eş-Şafî'î (öl. 692/1293)³⁰⁰

Şeyh Ebü'l-Abbas Ahmed b. İbrahim b. Ömer b. el-Ferac b. Ahmed b. Sâbûr b. Ali b. Guneyme el-Fârûsî el-Vâsîfî el-Müstevfî eş-Şafî'î (öl. 694/1295)³⁰¹

Öğrencileri

Ahmed b. Nahle Sibtü's-Sel'ûs (öl. ?)

Şeyh Salâh Muhammed b. İsmail b. Ahmed el-Harranî ed-Dımaşkî (öl. 766/1364-1365)³⁰²

İsmail b. İbrahim b. Davud Ebü'l-Fidâ' el-Kürdî el-Bekârî eş-Şafî'î (öl. 743/1342-1343)³⁰³

Ahmed b. İbrahim b. Mahmud b. Ahmed es-Sâlihî eş-Şîrcî el-Ma'asrânî (öl. 784/1382-1383'ten sonra)³⁰⁴

Emînüddîn Ebû Muhammed Abdulvahhab b. Yusûf b. İbrahim b. Bayram b. Behrâm b. Bahtiyâr b. es-Sellâr (öl. 782/1380)³⁰⁵

Şeyh Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. Ahmed b. el-Lebbân (öl. 776/1375)³⁰⁶

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Câbir b. Muhammed el-Vâdîâşî el-Kaysî (öl. 749/1348)³⁰⁷

³⁰⁰ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâ*, 1997, 377; Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/19, 20.

³⁰¹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/37.

³⁰² Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/90.

³⁰³ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/146.

³⁰⁴ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/38.

³⁰⁵ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/429, 430.

³⁰⁶ Kendisi hakkında detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, thk. Ahmed b. Hamûd b. Hümeyyid er-Rüveysî (Beyrut: Darü'l-Me'sûr, 2015), 155-186.

³⁰⁷ Halit Özkan, "Vâdîâşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/419.

2.7.4. Şihabüddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Muhammed b. Bedr el-Cezerî ed-Dımaşkî es-Sâlihî el-Mukrî el-Fakîh el-Hanbelî (öl. 728/1327-1328)

670/1271 civarı dünyaya geldi. Şam'a gidip burada Ebû Bekir b. Muhammed b. Kasım el-Mecd et-Tûnusî ed-Dımaşkî eş-Şafi'î'den (öl. 718/1319) ve rivayetleriyle Cemalüddin el-Bedevî'den kırâat ilmini okudu. Kırâat ilminde mahir olduktan sonra fıkıh ilmine yöneldi. Anlatıldığına göre, dini yaşamada gerek akıl bakımından gerekse de hayâ, terbiye ve kişilik bakımından insanların iyilerinden olup zahid ve her zaman hakkı söyleyen biriydi. Kırâat âlimi olmakla beraber hadis ve fıkıh ilimlerinde de iyi derecede bilgi sahibiydi.³⁰⁸

2.7.5. İsmail b. İbrahim b. Davud Ebü'l-Fidâ' el-Kürdî el-Bikârî eş-Şafi'î (öl. 743/1342-1343)

Ebü'l-Fidâ' el-Kürdî yukarıda da değindiğimiz gibi Ebü'l-Abbas el-Harrânî'nin öğrencilerindendir. Kendisinin "el-Kürdî" nisbesini kullanması, çalışmamız için büyük öneme sahiptir. Ayrıca hocalarından olan el-Kefrî'nin aynı zamanda İbnü'l-Cezerî'nin de hocalarından, öğrencilerinden olan el-Lebbân ve ed-Darîr gibi âlimlerin İbnü'l-Cezerî'nin hocası ve yine öğrencilerinden el-Bâbî gibi bir âlimin İbnü'l-Cezerî'nin arkadaşı³⁰⁹ olması dikkat çekicidir. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*'de kendisine yer vererek kendisi hakkında, Mukrî ve kâmil bir imamdır, demektedir. Aşağıda tam isimlerini vereceğimiz el-Kefrî, el-Harrânî, et-Tûnusî ve el-Ca'berî gibi kırâat âlimlerinden kırâat ilmini okuduktan sonra Mısır'a gitti. Burada es-Sâyığ'dan da kırâat ilmini okuduktan sonra et-Türbetü'l-'Adiliye'de Şeyhü'l-Kurrâ görevine, daha sonra da Gazze kadısı olarak atandı.³¹⁰

Hocaları

Şihâb Ahmed b. Hüseyin b. Süleyman b. Fezâre b. Bedr b. Muhammed b. Yusuf Ebü'l-Abbas el-Kefrî el-Hanefî (öl. 770/1368)³¹¹

³⁰⁸ İbnü'l-'imâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1986, 7/151; el-Müderriş, *'Ulemâunâ*, 55, 56; Bahrî, *Hayatü'l-emcâd*, 1/133.

³⁰⁹ Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 2/296.

³¹⁰ Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/146.

³¹¹ Kendisi hakkında geniş bilgi için bk. Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/49.

Ahmed b. Muhammed b. İsmail eş-Şihâb Ebü'l-Abbas el-Harranî el-Hanbelî (Yukarıda kendisinden bahsettik)

Ebû Bekr b. Muhammed b. Kasım el-Mecd et-Tûnusî ed-Dımaşkî eş-Şafi'î (öl. 718/1319)³¹²

Muhammed b. Ali b. Asker Ebû Bekr b. Ebî Şâmme el-Ca'berî (öl. 713/1313-1314)³¹³

Muhammed b. Ahmed b. Abdilhalik b. Ali b. Sâlim b. Mekkî eş-Şeyh Takiyüddin Ebû Abdullah es-Sâyığ el-Mısırî eş-Şafi'î (öl. 725/1313)³¹⁴

Öğrencileri

Şeyh Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. Ahmed b. el-Lebbân (öl. 776/1375)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Câbir el-Hevvârî el-Meriyî (el-Mürsî) el-Endülüsî ed-Darîr (öl. 780/1378-1379)

Nasrullah b. Ebî Bekir Muhammed b. Nasrillah b. Muhammed b. Nâsiriddin b. el-Bâbî el-Cûhî ed-Dımaşkî el-Marûf bi Nasr (öl. 776/1374)³¹⁵

2.7.6. Ebû Bekr Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Ahmed b. el-Hüseyn b. Musa b. Celo (veya Çeko) el-Hekkârî (öl. 750/1349)³¹⁶

Ebû Bekir Şihâbüddîn, 676/1277-1278 yılında doğdu. Kırâat-ı hamseyi ve fıkıh ilmini Şeyh 'İzzeddîn el-Emyûtî'nin yanında, kırâat-ı seb'ayı Şeyh Nûreddîn eş-Şatnûfî ve Kâdî Mecdüddîn b. Haşşâb'ın yanında okudu. Kırâat ve fıkıh dışındaki diğer ilimleri de dönemin âlimlerinden okuduktan sonra uğradığı İskenderiye'deki ve hac ziyaretinde bulunduğu seferlerde Mekke ve Medine'deki âlimlerden de istifade etti. Kendisi hem kırâat ilminde hem de hadiste dönemin önde gelenlerindendi. Bunun için de Kahire'de bulunan Mansûriyye medresesinde Şeyhü'l-İkrâ görevini icra etti.

³¹² Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/167.

³¹³ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/183.

³¹⁴ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/60, 61.

³¹⁵ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/296.

³¹⁶ Siverekî, bu kişiyi Ahmed b. Ahmed b. Ahmed b. el-Hüseyn b. Musa el-Kürdî adındaki kişi ile karıştırmaktadır. Zira kaynakları arasında geçen Mü'cemü'l-müellifin'de bu ikinci kişinin vefat tarihi, (Cemazeyilahir) 763/1362 olarak verilmektedir. Söz konusu kişi, hadis âlimi olup hadise dair telifâta sahip biridir. bk. Kuhhâle, *Mü'cemü'l-müellifin*, 1/92; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 41.

Ayrıca Kubbetü'l-Mansûriye'de de hadis ehline ders verdi. 3 Safer (23 Nisan) 750/1349 yılında Kahire'de vefat etti.³¹⁷

2.7.7. Şihâbüddin Ahmed b. İbrahim b. Hıdır b. Said b. Sâid el-Haskifî (öl. 761/1359)

Şihâbüddin Ahmed, 682/1283 yılında Lazkiye'de dünyaya geldi. İbnü'l-Kavâs, İbn 'Asâkir ve el-Yûnûnî gibi âlimlerden ders aldı. Kırâat ve fıkıh ilimleriyle meşgul oldu. Şam'daki Emevî Camisi'nde müezzinlik yaptı. 761/1359 yılında vefat etti.³¹⁸

2.7.8. eş-Şeyh Zeynüddîn Ebû Hafs Ömer b. Hamza b. Yûnus b. Hamza el-'Adevî el-Erbilî ed-Dımaşkî es-Sâlihî (öl. 782/1380-1381)

Zeynüddîn Ebû Hafs, aslen Erbilli olup 696/1297 yılının Ramazan ayı sonlarında Şam'da Kâsyûn eteklerinde dünyaya geldi. Safed'e yerleşti. Muhammed b. Şeref'ten (veya İbnu Muşerref), el-Kâdî Suleymân ve Ebûbekir b. Abdiddaim gibi zatlardan ders aldı. Safed'te dönemin önde gelen muhaddis ve mukrîlerindendir. Burada kırâat ve hadis dersleri verdi. Kısaca İbn Hacer olarak bilinen ünlü âlim Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî'nin (ö. 852/1449)³¹⁹ hadis şeyhi olan Zeynüddîn el-'Irâkî, İbnü'l-Mulekkın ve oğlu Ali gibi âlimler, öğrencilerindendir.³²⁰

2.7.9. Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Ali b. el-Cezerî (öl. 785/1384)

Bu zat, aşağıda anlatacağımız İbnü'l-Cezerî'nin babası ve ilk hocasıdır. İbnü'l-Cezerî, lakabını babasından almaktadır. Zira hem babası hem de dedesi "el-Cezerî" olarak meşhur olmuş âlimlerdir. İbnü'l-Cezerî kendisinden Kur'an-ı Kerim'i okumuş ve kendisinin yanında kırâat ilmini rivayetleriyle birkaç defa hatmetmiştir. Kendisi, hicri 725 senesinde Rabi'ül-Evvel ayında dünyaya geldi. Hicri 740 ile 748 senesinde

³¹⁷ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/39; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 41.

³¹⁸ Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 1/53.

³¹⁹ M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Ekim 2023).

³²⁰ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/521; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *ed-Dürarü'l-kâmine* (Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 1993), 3/161; Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî"; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 512.

iki defa hac ziyaretinde bulundu. İbnü'l-Cezerî'nin aktardığına göre, kendisi ikinci hac ziyaretinde zemzem suyundan içmiş ve Allah'tan kendisine Kur'an ehli olacak bir erkek çocuk nasip etmesi için dua etmiş. Hicri 749'da Şam'a dönünce İbnü'l-Cezerî'nin validesiyle evlendi. Bu evlilikten, Hicri 751'de Ramazan ayının 25'inde cumartesi gününde İbnü'l-Cezerî dünyaya geldi. Kur'an-ı Kerim'i, İbnü'l-Cezerî'nin de hocası olan Ebû Ali el-Hasan b. Abdillâh es-Serrûcî'den (öl. 764/1363)³²¹ okudu. Kırâat ilmini ise Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Abdilgani b. Berekât er-Rakî'den (öl. 742/1341)³²² okudu. Aralarında oğlu İbnü'l-Cezerî'nin hocası ve aynı zamanda babasının dayısı olan Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Habbâz el-Ensârî ed-Dımaşkî'nin (öl. 756/1355-1356) de olduğu birçok kişiden hadis ilmini aldı. Kendisi, salih kullardan olup namaz kılan ve zekat veren biriydi. İbnü'l-Cezerî kendisi için, şehid edildi, demektir ancak şehid olma sebebini zikretmemektedir. 785 senesinde Zilhicce ayının 7'sinde çarşamba günü ikindi namazından sonra Şam yakınlarında bulunan ve Beysâne köylerinden olan el-Menîha'da şehid edildi. Perşembe günü Şam'da Cerrâh camisi yakınlarında bulunan mezarlıkta babası ve dedesinin yanında defnedildi.³²³ Bu zatın İbnü'l-Cezerî gibi bir âlimin babası olması ve onu yetiştirmesi -hatta aşağıda da görüleceği gibi İbnü'l-Cezerî'nin kırâat ilmi için gittiği Mısır'a kendisine eşlik edip onunla bu ilim için türlü meşakkatleri yüklenmesi- bu ilme olan katkısının ne kadar değerli olduğunu gözler önüne sermektedir.

2.7.10. Muhammed b. 'Amr b. Ali b. Ahmed el-İmâdî el-Hâfız (öl. 762/1361 sonrası)

Bu zat hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak Şâtibî'nin kırâat-ı seb'aya dair *Hirzû'l-emânî ve vehçü't-tehânî* adlı eserine yazdığı *Mübrizü'l-me 'ânî fî şerhi hirzû'l-emânî* adlı şerhini 762/1361 yılında bitirdiği bilgisi, kendisinin Hicri VIII. asırda yaşadığı ve en az 762/1361 yılına kadar yaşadığı bilinmektedir.³²⁴ *Mü'cemü'l-muellifîn*'de kendisi için "el-Mukrî" denildiği³²⁵ halde öyle sanıyoruz ki ""el-Hâfız"

³²¹ Kendisi hakkında detaylı bilgi için bk. Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 129, 130.

³²² Kendisi hakkında detaylı bilgi için bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/69.

³²³ Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 127, 128.

³²⁴ Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/146; Kuhhâle, *Mü'cemü'l-muellifîn*, 3/570; Siverekî, *Mü'cemü'l-lami'l-Kürd*, 622; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 3/149.

³²⁵ Kuhhâle, *Mü'cemü'l-muellifîn*, 3/570.

sıfatından dolayı *Hayatü'l-emcâd*'ta kendisine “Muhaddis” denilmiştir.³²⁶ Hadisçi olup olmadığını bilmesek de kırâatçı olduğu yazdığı söz konusu eserinden anlaşılmaktadır. Söz konusu eseriyle kırâat ilmine verdiği katkısından dolayı kendisine çalışmamızda yer vermeyi uygun bulduk.

2.8. Hicri IX. Yüzyıl

Kırâat ilmi açısından hicri IX. asrın en önemli özelliği, İbnü'l-Cezerî gibi bir âlimin bu asırda yaşamasıdır. İbnü'l-Cezerî sayesinde kırâat ilminin birçok şehirde canlılık kazandığını İbnü'l-Cezerî'nin hayat hikayesinden öğrenmekteyiz. Zira kendisi, gittiği her yerde bu ilmi başkalarına öğreterek bu ilme hizmet etmiştir. Kendisi Şam'da doğmasına rağmen kırâat ilmi elde etmek için birçok yere uğradı. Çetrefilli ve meşakkatlerle dolu olan hayatı, onu bu ilme hizmet etmesinden alıkoyamadı. Çeşitli sebeplerle veya zorunlu olarak gittiği her yerde kırâat ilmini okuttu. Bursa, Semerkant, Kaş, Herât, İsfehân, Şîrâz, Basra, Medine vb. gibi yerler, İbnü'l-Cezerî'nin gittiği ve kırâat ilmini okuttuğu yerlerdendir. Onun çeşitli sebeplerden dolayı bu yerlere gitmek zorunda kalmasında bir hikmetin olduğunu düşünüyoruz. Zira buralara uğramasaydı belki buralardan birçok yer kırâat ilmiyle ya tanışmayacaktı ya da kırâat buralarda yaygınlık kazanmayacaktı diye düşünüyoruz. Ayrıca İbnü'l-Cezerî, mutevâtir kırâat sayısını ona çıkararak kırâat tedrisatında bir çığır açtı. Hiç şüphesiz İbnü'l-Cezerî'nin bu asırda kırâatın yayılmasındaki payı yanında dönemin devlet yöneticilerinin ilme - dolayısıyla âlime- değer veren tutumlarının payı da büyüktür. Zira İbnü'l-Cezerî ve Molla Gevrânî gibi âlimler, dönemin Osmanlı padişahları tarafından davet edilmiş ve onlara hakkettikleri değer verilmiştir. Osmanlıyla savaşıyan Timur bile İbnü'l-Cezerî vb. âlimlere önem verdikleri için Ankara savaşından sonra kendisi İbnü'l-Cezerî'yi ülkesine davet ettiğini ve burada vefat edene kadar kendisinden ayrılmadığını, hatta İbnü'l-Cezerî'nin ilminden yararlanıp kendisinden ders aldığını İbnü'l-Cezerî'nin hayat hikayesinden öğrenmekteyiz. Öte yandan İbnü'l-Cezerî'nin Horasan ve Şîrâz gibi yerlere gitmesi, kırâat ilmi tarihi açısından değerlidir. Zira özellikle Şîrâz'ın ve dolayısıyla İran'ın İbnü'l-Cezerî'ye rağmen, diğer İslâm coğrafyasına oranla kırâat ilminde biraz arka planda kaldığını tabakat kitaplarında yer alan kişilerin hayatlarından öğrenmekteyiz. İbnü'l-Cezerî buraya hiç uğramasaydı kırâat ilminin buradaki

³²⁶ Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 3/149.

serüveninin daha kötü olacağı hakkında bir çıkarımda bulunmak hiç de zor olmaması gerekir. İbnü'l-Cezerî gibi bir âlimin Şîrâz'da medfun bulunması, burası için bir kazanım olsa da üzülerek ifade etmek gerekir ki bu kazanımdan yeterince yararlanılmamış gibi görünmektedir. Bunda da mezhep taassubunun rolünün azımsanmayacak derecede olduğu kanaatindeyiz.

Kırâat ilmiyle ilgilenen Kürt âlimlerinin sayısının diğer asırlara oranla bu asırda daha çok olduğunu İbnü'l-Cezerî'nin çabalarına bağlamaktayız. Ayrıca bu asırda kırâat ilminde ön plana çıkan Kürt şehirlerinden Sincâr, Halep, Hasankeyf ve Hülvân gibi yerler olurken bu asrın en önemli özelliklerinden biri de aşağıda kendilerine yer vereceğimiz İbnü'l-Cezerî'nin kızları olan Selmâ, Aişe ve Fatime gibi kadın âlimelerdir. Özellikle Selmâ hanımın babasının mirasına sahip çıktığını, babasının eserlerini tensih etmesinden anlamaktayız.

2.8.1. Abdulahad b. Muhammed b. Abdulahad b. Abdirrahman b. Abdilhâlık ez-Zeyn Ebü'l-Mehâsin el-Harrânî el-Halebî (öl. 803/1400)

Abdulahad b. Muhammed, aslen Harran'lı olduğu için “el-Harrânî”, Halep'te ikamet ettiği için de “el-Halebî” olarak tanınır. 710/1310-1311 civarı dünyaya geldi. Sehâvî; Ebü'l-Hasan Alâüddîn Ali b. Muhammed b. Sa'd et-Tâî el-Cibrînî el-Halebî en-Nâsiriyye'nin (ö. 843/1440), onun doğum tarihi 716/1316-1317 veya 715/1315-1316 olabileceğini ve annemin büyük dedesi ile büyükannemin amcası olan İbnü'l-Fahr Osman İbn Hatib Cîbrîn'den kırâat ilmini okuduğunu söylediğini aktarır. Hanefi fikhını iyi bilirdi. Halep yöneticisine vekalet yaptı. Bürhan el-Halebî kendisinden İbn Amr'ın kırâatını iki hatimde okudu. İbn Hatib en-Nasiriyye, birçok defa kendisiyle buluştu. Kırâat ilmine dair *Kâfiyetü'l-kârî fî funûni'l-mekârî* adlı bir eser telif etti. Sehâvî, Tatarların (Moğolların) kendisine yaptıkları işkenceden sonra 303/1400'de vefat ettiğini söyler.³²⁷ Bu tarihte Timur'un Haleb'i işgal ettiği ve üç gün boyunca şehri yıkıp yaktığı, ayrıca 20000 (Yirmi bin) kişiyi öldürdüğü biliniyor.³²⁸ Bu bilgilerden yola çıkarak, Abdulahad b. Muhammed'e işkence yapanın Timur veya Timur'un ordusu olduğunu söyleyebiliriz.

³²⁷ Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lami' li ehli'l-karni't-tasi'* (Beyrut: Darü'l-Ceyl, ts.), 4/21; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 382.

³²⁸ Tâlib Yâzîcî, “Halep”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Kasım 2023).

2.8.2. el-Hâfîzü'l-'Irâkî Abdurrahim b. Hüseyin b. Abdirrahman b. Ebûbekir b. İbrahim b. Zeynü'l-Kürdî eş-Şafi'î (öl. 806/1403)

21 Cemâziyelevvel (5 Mayıs) pazar günü 725/1325 yılında dünyaya geldi. Kaynaklarda doğduğu yer hakkında farklı bilgiler vardır. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî'ye (ö. 1250/1834)³²⁹ göre, babası Mısır'a gittikten sonra kendisi Mısır'da doğdu.³³⁰ Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî'ye (1893-1976)³³¹ göre ise Erbil'e bağlı bulunan Râznân'da (Râjyân) doğdu.³³²

“el-Hâfîzü'l-'Irâkî” lakabıyla meşhur olan bu zat, sekiz yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. Önceleri kırâat ilmine ve Arap dili öğrenimine ağırlık verdi. Abdurrahman b. Ahmed b. Bağdâdî'den ve daha başkalarından kırâat-ı seb'ayı okudu. Bu arada fıkıh, fıkıh üsûlü ve tefsir alanlarında da kendini yetiştirdi. Mısır'da birçok kişiden ders aldıktan sonra 754/1353-1354 yılında Şam'a gitti. 755/1354-1355 yılında hac ifası için Mekke'ye uğradı. Bir yıl sonra İskenderiye'ye gitti. 758/1356-1357 yılında tekrar Şam'a döndü. Aynı yıl içinde Halep'e de uğrayıp çocuklarıyla tekrar Şam'a geçti. Gittiği her yerde o bölgenin âlimlerinden istifade etti. Vaktinin çoğunu ilimle iştigal ederek geçirdi. Rivâyetleriyle kırâat-ı seb'ayı okudu. Özellikle hadis alanında yetkin oldu. 788/1386 yılında Medine-i Münevvere'ye kadı olarak atandı. 790/1388 yılında Kahire'ye gitti. Burada oğlu Velîyüddîn doğdu. 796/1393 yılında halka şeklinde dersler verdi. Darü'l-Hadis, Kâmilîyye ve Zâhiriyye gibi medreselerde müderrislik yaptı. Ebü'l-Hasan Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (ö. 807/1405)³³³ ve Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449)³³⁴ gibi ünlü âlimlere hocalık yaptı. Aralarında kırâat ilmine dair eserlerin

³²⁹ Eyyüb Said Kaya - Nail Okuyucu, “Şevkânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Ekim 2023).

³³⁰ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli' bi mehâsini men ba'di'l-karni's-sâbi'* (Mısır: Dârü's-Saâdet, 1348), 1/354.

³³¹ Kasım Kırbıyık, “Ziriklî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Ekim 2023).

³³² Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-A'l'am* (b.y.: Matbaatu Kostansûs, 1954), 2/164.

³³³ M. Yaşar Kandemir, “Heysemî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Ekim 2023).

³³⁴ Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”.

de bulunduğu 50'den fazla eser telif etti. Kahire'de hamam çıkışında 8 Şaban (20 Şubat) çarşamba günü 806/1403 yılında vefat etti.³³⁵

2.8.3. Ebü'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (öl. 814/1411-1412)

Kırâat ilminde otoriter sayılan İbnü'l-Cezerî'nin kırâat âlimi olan oğullarından biridir. Babasından önce vefat ettiği için kendisini babasından önce zikretmeyi uygun bulduk. "Ebü'l-Feth" künyesiyle meşhurdur. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin en büyük oğlu olduğundan kendisine Muhammed Ekber de denilmektedir.³³⁶ İbnü'l-Cezerî, onun hakkında, çarşamba günü 2 Rebiülevvel 777/1375 yılında Dımaşk'ta dünyaya geldi, demektedir. Henüz sekiz yaşındayken Kur'an-ı Kerim'i hıfzetti. Birçok kişiden kırâat ilmini aldıktan sonra Mısır'a gidip buranın ünlü kırâatçılarından ders aldı. Fıkıh ve diğer İslâmî ilimleri öğrendikten sonra Dımaşk'a döndü ve burada ders verdi. Babasının Rûm diyarına³³⁷ göç etmesinden sonra daha önce babasının ders verdiği medresede ders vermeye başlayarak babasının yerine geçti. İbnü'l-Cezerî, ben Şiraz'dayken kendisi taûn hastalığına yakalanıp 814 hicri'de vefat etti, demektedir.³³⁸

Hocaları

Abdurrahman b. Ahmed b. Ali b. el-Mübârek b. Me'âlî Ebû Muhammed el-Bağdâdî el-Vâsitî el-Mısırî eş-Şafi'î (öl. 781/1379-1380).³³⁹

el-Harrâz (öl. ?)³⁴⁰

³³⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1986, 9/87, 88; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 1/204; Muhammed Abdurreûf el-Münâvî, *el-'Ecâletü's-seniyye şerhu elfiyyeti's-sîreti'n-nebeviyye* (Riyâd: Dâru Atlâsi'l-Huderâ, 2006), 1/22; Ziriklî, *el-A'l'am*, 2/164, 4/119, 5/14, 10/120; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 2/71-75; M. Yaşar Kandemir, "İrâkî, Zeynüddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Ekim 2023).

³³⁶ Ali Osman Yüksel, *Ulûmu'l-Kur'an Kaynaklarından Cezerî ve Teyyibesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1993), 35.

³³⁷ Rum diyarından kasıt Osmanlı'dır.

³³⁸ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/220, 221; Rûhanî, *Kürt Meşhurları*, 1/155.

³³⁹ Bu zat aynı zamanda ona kırâat icazetini veren ve babası İbnü'l-Cezerî'nin kırâat hocasıdır. Bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/329, 330.

³⁴⁰ Bu zat da kendisine kırâat icazetini vermiş biridir. bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/221.

İbrahim b. Ahmed b. İbrahim b. Fellah b. Muhammed b. Hatım b. Şeddâd b. Mukallid b. Ğanâyim Ebû İshak el-İskenderî (öl. 780/1378-1379)³⁴¹

Abdolvahhab b. Yusuf b. İbrahim b. Bayram b. Behrâm b. Bahtiyâr b. es-Sellâr Eminü'd-Dîn Ebû Muhammed (öl. 782/1380-1381)³⁴²

Öğrencileri

Ebü'l-Feth Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-'Askalânî el-Mısrî (öl. 793/1390-139)³⁴³

2.8.4. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf b. el-Cezerî (öl. 833/1429)³⁴⁴

Kırâat ilminde meşhur olan İbnü'l-Cezerî, aslen (Şırnak iline bağlı) Cizrelidir. Kendisi, babasının kendisine verdiği bilgilere göre ve kendisinin de eserlerinde bu bilgilere dayanarak, 25 Ramazan (4 Ocak) Cumartesi günü teravih namazından sonra 751/1350-1351 tarihinde Şam'da iki sur arasında Hattü'l-Kasâ'ın dahilinde dünyaya geldiğini aktarmaktadır.³⁴⁵

³⁴¹ Bu zat da aynı zamanda babası İbnü'l-Cezerî'nin hocasıdır. bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/11, 12.

³⁴² Bu zat, İbnü'l-Cezerî'nin ilk hocasıdır. Bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/429, 430.

³⁴³ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/74.

³⁴⁴ İbnü'l-Cezerî'den bahsederken, çoğunlukla onun kendi eserlerinde anlattığı hayat hikayesini anlatmaya çalışacağız. Bazı detayların konumuzla alakalı olmadığı gibi görünse de bu detayların, İbnü'l-Cezerî'nin kendisi tarafından kaleme alındığı için bizim çalışmamızda bulunmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Zira, İbnü'l-Cezerî'nin hayatına baktığımızda kırâat ilmi için hangi meşakkatleri yüklendiğini görmekteyiz. Bu da onun bu ilme verdiği katkıyı daha değerli kılmaktadır.

³⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, hem Cami'ü'l-esânîd adlı eserinde hem de Ğayetü'n-nihâye adlı eserinde babasının ağzından, babasının hicri 725 yılında doğduğunu ve 740 ile 748 yıllarında hacca gittiğini, burada zemzem suyundan içip Allah'tan, kendisine Kur'an ehli olacak bir erkek çocuğu ihsan etmesini istediğini daha sonra 749 yılında memleketine dönüp 750'de annesiyle evlendiğini ve bu evlilik sonucu 751'de kendisinin doğduğunu aktarmaktadır. Bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/217; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 127; Ancak bu sahih bilgilere rağmen es-Sehâvî, babasının evlendikten sonra kırk yıl gibi bir sürede çocuğunun olmadığını, zemzem suyundan içtikten sonra İbnü'l-Cezerî'nin doğduğunu söylemektedir. Bk. Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lami*, 9/255-260. Kanaatimizce es-Sehâvî, ya bu kitaplarını görmemiş veya babasının birinci hac yılı olan 740'ı yanlış okumuştur. Zira, babasının doğum tarihi 725 olup doğum tarihleri itibariyle İbnü'l-Cezerî ile aralarında sadece 26 yıl gibi bir süre olduğuna baktığımızda bu bilgiler, es-Sehâvî'nin, kırk yıl çocuğunun olmadığını söylemesiyle çelişmektedir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin tarih verirken kullandığı üslup da es-Sehâvî'yi yanıltmış olabilir. Zira kendisi tarih verirken genellikle yüzlük bölümden sonrasını verir. Örneğin, 750 yerine, 50 demektir. Yukarıda geçen 740 tarihini de 40 olarak verdiği için es-Sehâvî tarihi, babasının yaşı olarak algılamış olabilir. Ancak doğrusu, bu 40 başka ifadeyle 740 tarihi, babasının hac ziyaretinde bulunduğu tarihtir.

Her ne kadar başta Diyanet İslâm Ansiklopedisi olmak üzere çeşitli kaynaklarda tam adı verildikten sonra “el-Cezerî” nisbesi eklense de³⁴⁶ kendisinin kaleme aldığı eserlerde kendisinden “İbnü’l-Cezerî” olarak bahsetmektedir.³⁴⁷ Zira dedesinin babası olan Ali’nin dedesi “el-Cezerî” olarak tanınan bir âlimdir. Bundan dolayı kendisinden “el-Cezerî” değil de “İbnü’l-Cezerî” olarak bahsedilmesi bizce daha isabetlidir.

İbnü’l-Cezerî’nin kaynaklarda Ebü’l-Hayr ve Ebû Abdillâh olmak üzere iki künyesi verilmektedir³⁴⁸ ancak kendisi “Ebü’l-Hayr”ı kullanmıştır.³⁴⁹ Ebû Abdillâh ise yine kendisinin kaleme aldığı *Câmi’ü’l-esânîd*’te babasının künyesi olarak geçmektedir.³⁵⁰

İbnü’l-Cezerî, ilk tahsilini doğduğu yer olan Şam’da babasının yanında yaptı. 11 yaşındayken Ebü’l-Hasan Ali b. Abdurrahman el-Küdsî’nin (öl. 764/1363) yanında³⁵¹ Kur’an-ı Kerim’i defalarca hatmetti.³⁵² 13 yaşındayken Kur’an-ı Kerim hıfzını tamamlayıp (14 yaşındayken) hatimle namaz kıldı.³⁵³ Babasının yanında birçok defa Kur’an-ı Kerim’i baştan sona kadar okudu ve yine babası birkaç kere rivâyetleri kendisinden dinledi.³⁵⁴ Kendisi, müsnid muhaddis³⁵⁵ olan Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Habbâz el-Ensârî ed-Dımaşkî’den icazet aldığını ve bu zatın aynı zamanda dedesinin dayısı³⁵⁶ ve babasının hadis hocası³⁵⁷ olduğunu söyler. Ancak aldığı bu

³⁴⁶ Altıkulaç Tayyar, “İbnü’l-Cezerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/551.

³⁴⁷ Cezerî, *Câmi’ü’l-esânîd*, 127.

³⁴⁸ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr* (İstanbul: İFAV, 2012), 148.

³⁴⁹ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 2/217.

³⁵⁰ Cezerî, *Câmi’ü’l-esânîd*, 113.

³⁵¹ İbnü’l-Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*’de bu zattan bahsetmemiş ancak *Câmi’ü’l-esânîd*’te kendi hocaları arasında ona ikinci sırada yer verir. *Câmi’ü’l-esânîd*’i tahkik eden er-Rüveysî, İbnü’l-Cezerî’nin *Ğayetü’n-nihâye*’de bu hocasından bahsetmemesini; muhtemeldir ki bu zat sadece çocukların eğitimiyle ilgilendiği için ondan bahsetmemiş olabilir, sözleriyle dile getirmektedir. Bk. Cezerî, *Câmi’ü’l-esânîd*, 128 (1. no’lu dipnot). Ayrıca İbnü’l-Cezerî, bu zat hakkında; onun ağzından Kur’an-ı Azim’in çoğunu dinledim, demektedir. Bk. Cezerî, *Câmi’ü’l-esânîd*, 128, 129. İbnü’l-Cezerî’nin bu ifadesinden yola çıkarak er-Rüveysî; bu ifadede, müellifin (İbnü’l-Cezerî’nin) Kur’an-ı Kerim’i bu zatın yanında hıfzettiği anlaşılmaktadır, demektedir. Bk. Cezerî, *Câmi’ü’l-esânîd*, 129 (1. no’lu dipnot).

³⁵² Cezerî, *Câmi’ü’l-esânîd*, 128, 129.

³⁵³ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 2/217.

³⁵⁴ Cezerî, *Câmi’ü’l-esânîd*, 127.

³⁵⁵ Cezerî, *Câmi’ü’l-esânîd*, 127 (4. no’lu dipnot).

³⁵⁶ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 2/217.

³⁵⁷ Cezerî, *Câmi’ü’l-esânîd*, 128.

icazetin kırâat veya hadis icazetinden hangisi olduğunu belirtmemiştir. Söz konusu zatın bir hadis âlimi olduğuna baktığımızda bu icazetin de hadis icazeti olduğunu söylemek mümkünse de İbnü'l-Cezerî'nin kendisi bu bilgiyi, hatimle namaz kıldığını söyledikten sonra vermesi, söz konusu icazetin Kur'an-ı Kerim hıfzından sonra verilen hafızlık icazeti olabileceği ihtimali daha güçlüdür.

İbnü'l-Cezerî, Farklı hadis âlimlerinden istifade edip onlardan hadis aldıktan sonra 15-16 yaşlarında kırâat ilmini infirâd usulüyle Ebî Muhammed Abdulvahhâb b. Sellâr'a (ö. 782/1380),³⁵⁸ Ahmed b. İbrahim b. et-Tahhân'a (öl. 782/1380)³⁵⁹ ve Şihâbüddin Ahmed b. Receb'e (öl. 775/1373)³⁶⁰ okudu. Kırâat-ı seb'ayı cem' usulüyle Ebû İshâk İbrahim b. Abdillâh el-Hamevî'nin (öl. 773/1371-1372)³⁶¹ yanında okudu. 17 yaşında yine cem' usulüyle Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. el-Lebbân'a (öl. 776/1375)³⁶² okudu.

İbnü'l-Cezerî, hacca niyet ettiğinde Taha Suresi'ne gelmiş olmasına rağmen hocası el-Lebbân'dan Ramazan ayı boyunca kendisini dinlemesini talep etti ancak hocası, buna güç yettirmeyeceğini söylediği için hatmini hac dönüşü tamamlamak üzere yarıda bıraktı.³⁶³ Kırâat ilmine olan rağbetinden dolayı bulunduğu Şam'da birçok kişiden kırâat okumuşsa da diğer İslâm beldelerindeki kurrâdan da istifade etmek istedi. Bu münasebetle, babasıyla beraber hac ziyaretinde bulundu. Burada, Medine Şeyhü'l-Kurrâsı ve İmam-Hatibi Ebî Abdillâh Muhammed b. Salih'e (öl.785/1383)³⁶⁴ cem' usulüyle okudu. Hacdan dönünce yukarıda söylediğimiz gibi yarıda bıraktığı hatmini hocasının yanında tamamlayıp³⁶⁵ bu sefer Mısır'a gitmek için hazırlıklara başladı. 18 yaşındayken Mısır'a geçti. Burada cem' usulüyle Ebû Bekr b.

³⁵⁸ Kendisi hakkında detaylı bilgi için bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/429, 430; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 130-146.

³⁵⁹ Kendisi hakkında detaylı bilgi için bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/35, 36; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 149-155.

³⁶⁰ Kendisi hakkında detaylı bilgi için bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/53; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 147-149.

³⁶¹ İbnü'l-Cezerî, kendisine bu zatın tecvid öğrettiğini söylemektedir. Detaylı bilgi için bk. Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 146-147.

³⁶² Kendisi hakkında detaylı bilgi için bk. Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 155-186.

³⁶³ Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 155-156.

³⁶⁴ Kendisi hakkında fazla bilgi için bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/137; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 110.

³⁶⁵ Öyle anlaşıyor ki, hatmi yarıda kalmış olmasaydı hacdan direk Mısır'a gidecekti. Ancak hatmi yarıda kaldığı için Şam'a dönüp hatmini tamamlamış ve aynı yıl Mısır'a doğru yola çıkmış. Bundan, İbnü'l-Cezerî'nin kırâate olan iştiağını ve onun için sarf ettiği çabayı görüyoruz. Bk. Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 156.

Aydoğdı b. Abdillâh eş-Şemsî İbnü'l-Cündî'ye (öl. 769/1368)³⁶⁶ okudu. Yine burada kırâat-ı seb'ayı Muhammed b. Abdurrahman b. Ali b. Ebi'l-Hasan Şemsüddin b. es-Sâîğ el-Hanefî'ye (öl. 776/1375)³⁶⁷ okudu. İbnü'l-Cezerî, bu şahısla olan tanışmasını şöyle anlatmaktadır:

“Ramazan ayında bazı gecelerde Ezher Üniversitesi'nde İbnü'l-Cündî'nin yanında kırâat okurdum. Bu gecelerden birinde yanımdan biri geçti. Hocam, bu geçen kişi, İbnü's-Sâîğ'dir, haydi yanına gidelim, dedi. Beni de alarak yanına gidip beni onunla tanıştırdı ve bu genç Şam'dan buraya kırâat ilmi için gelmiş, dedi. Ben de kendisinden istifade etmek için hocamdan izin istedim, hocam da izin verdi ancak kendisi, çok meşgul olduğunu ve özrünü isteyerek bana zaman ayıramayacağını söyledi. Ben ise talebimden vazgeçmeyip ısrar ettim. Kendisi benim bu ilimdeki yetkinliğimi görünce bana ders vermeyi kabul etti³⁶⁸ ve ancak gece yanıma gelebilirsin, dedi. Ben de; değil gece, gece yarısı bile gelirim, dedim. Onun yanında bir süre okuduktan sonra kendi eliyle bana icazet yazdı. Daha sonra, kendisinden hocamız Cemâlüddîn Abdurrahîm el-Esnevî'ye (Şafîî fikhî âlimi) gitmesini istedim. Beraber yanına gittik. O zamana kadar el-Esnevî, benim kırâat ilmiyle ilgilendiğimi bilmiyordu. İbnü's-Sâîğ, kendisine icazetimi gösterince, kırâat da mı? Diye sordu. O da, ve diğer ilimler de, diye karşılık verdi. Sonra benim de hazır olduğum bir zamanda; efendim, Allah'a dua et ki bu gence uzun ömürler versin, diyerek şöyle devam etti: Bu genç gibi zeki birisini görmedim, dedi ve ellerini kaldırıp ömrümün uzun olması için bana dua ettiler.”³⁶⁹

Yine İbnü'l-Cezerî Mısır'dayken Abdurrahman b. Ahmed b. Ali b. el-Mübarek b. Me'âlî Ebû Muhammed el-Bağdâdî el-Vâsıtî eş-Şâfî'î'nin (öl. 781/1379) yanında okuduktan sonra Hicri 770'in başlarında Şam'a döndü. Kendisinin ifade ettiği gibi bu son iki hocadan kırâat-ı seb'adan fazlasını almadığı için çok üzgündü. Bunun için anne-babasından tekrar Mısır'a gitmek için izin istedi fakat anne-babası, ondan

³⁶⁶ Kendisi hakkında detaylı bilgi için bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/163, 164; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 110, 111.

³⁶⁷ Hakkında detaylı bilgi için bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/145, 146; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 111, 112.

³⁶⁸ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/145; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 111.

³⁶⁹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/145.

ayrılmak istemedikleri için ona, daha önce onlardan uzak olduğu vakitlerde ne kadar hasret çektiklerini anlattılar. Ancak anne-babası, onun Mısır'a gitmediği için ne kadar acı çektiğini gördüklerinde, kendilerinin de onunla gitmeleri şartıyla kabul ettiler ve hep beraber hicri 771'de Mısır'a gittiler. Burada tekrar hem yukarıda ismi geçen iki hocasından hem de bunlar dışındaki birçok kişiden fıkıh, hadis ve kırâat okuduktan sonra tekrar Şam'a döndü. Şam'a dönerken aklında, Yemen şeyhü'l-kurrâsı Ali b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Şeddâd ez-Zebîdî'den (öl. 771/1369) de istifâde etmek için Yemen'e gitmek vardı ancak oraya gitmeye gücü yetmediği için gidemedi. Daha sonra bu zatın oğlu olan Ali b. ed-Dîwânî'nin Irak'ta Vasıt şehrinde olduğunu duyunca buraya gitmeye teşebbüs etmişse de Şam'da kendisinden kırâat ilmi almak için gelenlerin sayısı fazla olduğu için buraya da gidemedi. Bunun için o da bu şehirde ve Bağdat'ta bulunan farklı âlimlere mektuplar yazarak kendisini şehirlerine davet etme talebinde bulunmuş fakat henüz 19 yaşında olmasına rağmen kendisine gelen öğrencilerin fazlalığından dolayı buralara da gidemedi.³⁷⁰

Şam'dayken Kadi'l-Kudât olan Ahmed b. el-Hüseyin b. Süleyman b. Fezâre b. Bedr b. Muhammed b. Yusuf Ebü'l-Abbas el-Kefrî el-Hanefî'nin (öl. 770/1368)³⁷¹ yanında kırâat-ı seb'âyı bir hatimle cem' usuluya okudu ve tekrar Mısır'a gitti. Burada usulü'l-fikh, me'ânî ve beyân ilimlerini farklı âlimlerden okuyup İskenderiyye'ye de uğrayıp burada birkaç âlimin yanında kırâat okudu. Hicri 774'te Ebü'l-Fidâ' İsmail b. Kesîr, 778'de eş-Şeyh Diyâüddîn ve 785'te Şeyhü'l-İslâm el-Belkînî tarafından kendisine fetvâ verme yetkisi verildi. Hocası es-Sellâr'ın vefatından sonra kendisine Şam'da Şeyhü'l-Kurrâ ünvanı verildi.³⁷² Hicri 793'te Şam kadılığı görevini üstlendi. Ancak bu görevdeyken dönemin yöneticileriyle arası bozuldu ve hesap vermek (yargılanmak) üzere kendisi Mısır'a götürüldü. Burada hicri 798'de yargılanıp büyük meblağda para cezasına çarptırılıp tüm mal varlığına el konuldu. Kendisinin bunu ödemeye gücü yetmediği ve haksızlığa uğradığına inandığı için buradan İskenderiye, Antakya ve oradan da Bursa'ya geçti.³⁷³ Bursa'ya geçişine sebep olan kişinin, I. Murad

³⁷⁰ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/217, 218; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 112.

³⁷¹ Kendisi hakkında geniş bilgi için bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/49.

³⁷² Burada kendisinden birçok kişi kırâat ilmini aldı. Kendisinden kırâat ilmini okuyanların isimlerini daha sonra "Öğrencileri" başlığı altında vereceğiz.

³⁷³ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/218; Yüksel, *İbn Cezerî*, 159, 160.

tarafından inşa ettirilen Hüdâvendigâr Camiî hatibi olan ve kendisine “Hatîbü’r-Rûm” denilen Mü’min b. Ali b. Muhammed er-Rûmî’dir (öl. 799/1397). er-Rûmî, İbnü’l-Cezerî’nin durumunu ve başına gelenleri padişaha aktarınca padişah da kendisini Bursa’ya davet etti. Kendisi de bu davete icabet etti ve padişah tarafından kendisine “Mu’allim-i Sâni” payesi verilerek Mısır’da Memluk hükümdarı tarafından gasbedilen malî imkanları kendisine misliyle iade edildi.³⁷⁴ İbnü’l-Cezerî, Bursa’ya gelişinden bahsederken zamanın padişahı olan Yıldırım Bayezid’ten (1389-1403) “Adil melik”³⁷⁵, “Zamanın meliklerinden en adili”³⁷⁶ “Adaleti sayesinde atlı giden”³⁷⁷ olarak bahseder. Bayezid’in ona gösterdiği hürmeti eserlerinde anlatmaktadır. Bu hürmetinden olacak ki padişah, fethettiği Eflâk ülkesinden³⁷⁸ elde ettiği ganimetlerden kendisine hediyeler ve cariyeler vermiştir.³⁷⁹

Yıldırım Bayezid Bursa’da İbnü’l-Cezerî’ye; Kostantiniye (İstanbul) ve surlarını fethetmek için ordu hazırladım, ordunun başında da ben bulunacağımı, eğer sen de sabredeceksen benimle bu fethe katılmanı istiyorum, dedi. İbnü’l-Cezerî de kendisine, sizden önce gideceğim, diyerek cihada katılma azmini dile getirdi. Bunun üzerine padişah ona, en güzel şekilde hazırlanmasını emretti ve 798/1395’in Şevval ayında yola çıkıp Galata şehrine geldi. Burada birkaç gün bekledikten sonra padişah da geldi. Padişahla Galata’dayken düşman ordusunun o zamana kadar görülmemiş bir orduyla Osmanlı ülkesine saldırmak için yola çıktığı haberi geldi. Bunun üzerine padişah, erken davranıp düşman ordusunun ülkesine saldırmadan önce hareket etti. Bu arada düşman ordusu, Marmara denizi ötesinde Tuna nehrini iki bin gemiyle kesmişti. Düşman ordusu, padişahın geldiğini duyunca onu yakalamak için saldırıya geçti. Nihayet, Nîkâbûlî (Niğbolu) şehrinde düşman ordusuyla karşı karşıya geldiler. Bu arada İbnü’l-Cezerî padişaha, cihadın fazileti ve Allah’ın (c.c) mücahidler ve şehitler için hazırladıkları hakkında vaazlar verdi. Padişah burada, düşman ordusunun sayısını öğrenmek istedi. Kendisine verilen bilgiye göre; en az iki yüz bin, en fazla dört yüz

³⁷⁴ Yüksel, *Cezerî ve Teyyibesi*, 14.

³⁷⁵ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 2/218.

³⁷⁶ Cezerî, *Câmi’ü’l-esânîd*, 119.

³⁷⁷ Cezerî, *Câmi’ü’l-esânîd*, 119; Yüksel, *Cezerî ve Teyyibesi*, 15.

³⁷⁸ Burası, bu günkü Romanya’nın başkenti Bükreş’in merkezi olan ve Tuna nehri ile Transilvanya Alpleri arasında kalan kısımdır. Türkçe’de buraya Eflak, Romanca’da ise Falaşya denilmektedir. Bk. Cezerî, *Câmi’ü’l-esânîd*, 119 (3 no’lu dipnot); Yüksel, *Cezerî ve Teyyibesi*, 15 (60 no’lu dipnot).

³⁷⁹ Cezerî, *Câmi’ü’l-esânîd*, 119.

bin atlı olduklarıydı. Ancak İbnü'l-Cezerî, benim şahid olduğum kadarıyla, sayıları otuz bin atlıydı ve bu ordu Frengistan'ın on iki krallığınca oluşturulmuş, sevk ve idaresi için de on iki kral tarafından yapılmıştı, demektedir. İbnü'l-Cezerî'nin deyimiyle, nihayet o çağlarda benzeri görülmemiş çetin bir savaş başladı. Savaşta yenildiğini gören İspanya kralı Enkurus, elli kişiyle birlikte ve sağ kalanları da esir alarak Tuna nehri kıyısında bulunan bir gemiye binip kaçmaya yeltendi. Yıldırım Bayezid, çocuk ve buluğ çağına yakın olanların dışında herkesin öldürülmesini emretti.

İbnü'l-Cezerî, yukarıda anlattığımız savaşı anlatırken bu savaşla ilgili kendisini hayrette bırakan iki olaydan birini şöyle anlatmaktadır:

“Osmanoğlu (Yıldırım Bayezid), ordusuna ve çocuklarına diğer şehirlerden toplayacakları askerlerle beraber kendisine katılmalarının haberini göndermesine rağmen savaşa bir gün kala sadece bir oğlu on iki bin süvari ve piyadeyle kendisine katıldı.”

Diğer olay hakkında ise şöyle demektedir:

“Bu savaşta gördüğüm en garip olaylardan biri de padişah, esirlerden beş kişinin benimle Bursa'ya gelmesini emretti. Bu beş kişiden hiçbirisi diğerinin dilini bilmiyordu. Zira her biri farklı ülke ve millettendi.”

Savaşın sonra tekrar Bursa'ya dönen İbnü'l-Cezerî, burada *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-aşr* ile onun nazm şekli olan *Tayyibetü'n-neşr* adlı eserlerini yazmaya başladı. Yine burada padişahın oğullarından Sultan Muhammed (I. Mehmed) (1413-1421), Sultan Mustafa Çelebi (öl. 825/1422) ve Sultan Musa Çelebi (öl. 816/1413) her gün evine gelerek kendisinden ders aldılar. İbnü'l-Cezerî'nin dediğine göre, bunlardan Şehzade Mustafa ile Şehzade Musa kendisinin yanında nahiv, fıkıh ve diğer dinî ilimleri okudu. Padişahın söz konusu çocukları, İbnü'l-Cezerî'den aldıkları Arapça sayesinde Arap çocuklarından daha güzel ve düzgün Arapça konuşacak seviyeye geldiler.

Bursa'da yedi yıl kadar kalan İbnü'l-Cezerî, Timur Gürkan'ın [Timurlu hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarı] (1370-1405)] Ankara savaşında Yıldırım

Bayezid'i esir alınca kendisinden İbnü'l-Cezerî'nin nerede olduğunu sormuş o da Bursa'da olduğunu söyleyince oğullarından, gidip onu getirmelerini istemiş, onlar da gelip onu alarak Timur'a götürdüler.³⁸⁰ Timur, İbnü'l-Cezerî'ye büyük ikram ve ihسانlarda bulunup kendisine kitap ve sünneti okutması için kendisiyle Kaş şehrine gitmesini rica etti. Burada kurmuş olduğu medreseye ilk müderris olarak İbnü'l-Cezerî'yi atadı ve gittiği her şehre kendisini de beraberinde götürdü.

İbnü'l-Cezerî Kaş'ta şer'î ilimlerin tedrisine ve te'lifine ara vermeden devam etti. Kaş'ta iken Beğâvî'nin (ö. 516/1122) **Mesâbihü's-sünne** adlı kitabına üç ciltlik bir şerh ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) doğumuyla ilgili 150 beyitlik manzum bir eser yazdı.³⁸¹

Daha sonra Timur, kendisiyle Semerkant'a gelmesini istedi. Timur, Hıtâ nahiyesine geçene kadar bir müddet Semerkant'ta yanında kaldı. Tekrar Kaş'a dönen İbnü'l-Cezerî'ye, Timur'un ölümünden sonra yerine geçen torunu memleketine dönmesi izni verdi. Bunun üzerine İbnü'l-Cezerî, Semerkant'tan Nahşeb adı verilen Kuraşî beldesine kadar geldi. Ancak bu esnada bazı devlet ricalı sultana; baban, İbnü'l-Cezerî'yi buraya kadar getirmek için ağırlığınca altın sarfetti, diyerek onu İbnü'l-Cezerî'ye izin vermesine pişman ettirdiler. Bunun üzerine sultan tekrar onu Semerkant'a geri getirtti. Ancak bazı kişiler sultana, yaptığının hata olduğunu söylediler. Bundan dolayı sultan, tekrar ona dönüş izni verdi. İbnü'l-Cezerî, buradan Buhara'ya gelince buranın ehli kendisinden istifade etmek için kendisini birkaç gün misafir ettikten sonra tekrar yola koyuldu. Ceyhun nehrini geçerken boğulma tehlikesi geçiren İbnü'l-Cezerî, hayatının sonuna kadar her yıl bugünü oruç tutmakla geçirmeyi kendine nezretti. Kendisi bu tarihi, 20 Muharrem 808 yılı olarak kaydeder. 17 Safer 808'de Herat'a ulaşan İbnü'l-Cezerî'yi karşılamak için buranın sultanı Şahrûh askerleriyle birlikte şehrin 5 km. kadar dışına çıktı. Kendisi, bu karşılamada âlimlerin, fazilet sahibi kimselerin, umerâ ve diğer devlet erkanının da olduğunu aktarır. Sultan Şahrûh, kendisine büyük saygı gösterip kendisinin yanında kalmasını ve kendisine

³⁸⁰ Her ne kadar Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde Ankara savaşında Yıldırım Bayezidle birlikte İbnü'l-Cezerî'nin de esir düştüğü söylense de İbnü'l-Cezerî'nin kendi ağzından, kendisinin o sırada Bursa'da olduğunu ve Bayezid'i esir aldıktan sonra Timur'un Bayezid'e İbnü'l-Cezerî'yi sorduğunu, Bursa'da olduğunu öğrendikten sonra da onu Bursa'dan getirttiğini öğrenmekteyiz. Krş. Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 122, 123; Tayyar, "İbnü'l-Cezerî", 20/552.

³⁸¹ Yüksel, *Cezerî ve Teyyibesi*, 28.

Herât'ta bir medrese inşa etmek istediğini söyledi. Buranın âlimleri kendisinden Buhârî'nin (ö. 256/870) *Cami'üs-sahîh*'ini, yukarıda bahsettiğimiz Beğavî'nin *el-Mesâbîh*'ini ve kendisinin telifatından olan hadis ilimlerine dair *el-Bidâye fî me'âlimi'r-rivâye* kitaplarını -şehrin dışındaki evinde- baştan sona kadar okudular. İbnü'l-Cezerî, burada birçok fazilet sahibi arkadaş edindi. Ancak bunlardan en çok sevdiği kişinin Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekir Muhammed b. el-Hüseyn el-Ğûrî el-Heravî olduğu, kendisini çokça methetmesinden anlaşılmaktadır. Bu zat, kendisine eserlerinin telifinde yardımcı olmuş ve teliflerinin hepsini kendisinden okumuş olup kendisinden kırâat icazetini almış biridir. Ayrıca, İbnü'l-Cezerî, bu zatın kendisinin damadı olduğunu ve bu musâheratla gurur duyduğunu, söylemektedir. Hatta bu zatın İbnü'l-Cezerî'den kırâat isnadlarını öğrenmek istemesi üzerine İbnü'l-Cezerî *Câmi'ü esânîd* adlı eserini kaleme almıştır. İbnü'l-Cezerî, 809'da Şîrâz'dayken bu zat da Şîrâz'a gelip tekrar ondan kırâat ilmini okumuş ve kendisine Hürmüz boğazına olan yolculukta refakat etmiştir. Beraber 811/1408-1409'da hac ziyaretinde bulundukları esnada birçok kırâat şeyhi ve hadis âlimleriyle buluştular.³⁸²

İbnü'l-Cezerî Şîrâzdayken istemediği halde buranın valisi Pîr Muhammed tarafından kadı olarak tayin edildi.³⁸³ İbnü'l-Cezerî, Rasûlüllah'a (s.a.v) yakın olma kastıyla 823/1421'de Şîrâz'dan Basra'ya geldi. Burada Ebü'l-Hasan Tâhir b. Aziz el-İsbehânî'ye kendi kırâat eserleri olan *et-Tayyibe* ile *en-Neşr*'i okuttu. Daha sonra, Mu'inüddin b. Abdillâh b. Kadî Kârzûn ile Necid bölgesi üzerinden 'Uneyze köyünü geçtikten sonra Benî Lâm Araplarının saldırısına uğradı. Ancak 'Uneyzeliler, imdadına yetişti ve tekrar bu köye döndüler. Bu köydeyken *ed-Dürratü'mudîe* adlı manzum eserini kaleme alıp tamamladı.³⁸⁴ Aynı yıl içerisinde hac ziyaretinde bulunan İbnü'l-Cezerî, Medine'de Harem şeyhi et-Tavâşî'ye kırâat okuttu.³⁸⁵ Bir yıl gibi bir süre Mekke ve Medine'de kalıp tekrar Şîrâz'a döndü.

³⁸² Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 117-127.

³⁸³ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/219.

³⁸⁴ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Metnü'd-dürrati'l-mudîyye fî'l-kırâati's-selâs*, thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bî (Medine: Müessesetü Eliflâmmîm li't-Takniyye, 1414), 42, 43; Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/220.

³⁸⁵ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/220.

827/1424 yılında Dımaşk'a, buradan da Mısır'a (Kahire'ye) geçti. Daha önce buradan kaçmak zorunda kalmasına rağmen bu sefer burada dönemin Memlûk idarecisi el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438)³⁸⁶ tarafından saygıyla karşılandı. Aynı yıl içinde Mekke'ye dönüp bir hac daha yapıp ticârî maksatla Yemen'e geçti. Burada, Yemen meliki Mansûr Abdullah b. Ahmed er-Rasûlî, kendisinden hadis dinledi. 828/1425'te Yemen'den tekrar Mekke'ye dönüp bir hac daha ifâ edip 829/1426'nın başlarında Kahire'ye gitti. Kahire'den Dımaşk ve Basra'ya uğrayıp Şîrâz'a geçti. 2 Aralık 833/1429 Şîraz'da bulunan evinde vefat etti. Kendi yaptırdığı Darü'l-Kur'an'da defnedildi. Şîrâz ehli tarafından çok sevilip sayıldığı için cenazesine avâm ve havâs tabakasından herkes katıldı.³⁸⁷

Kendisinin anlattığına göre kendilerinden Kur'an-ı Kerim, Kırâat İlmi (veya İhtilâfî'l-Hurûf) vb. ilimlerde ders aldığı kişi sayısı kırk küsurdur. **Cami'ül-esânid**'te, aşağıda da görüleceği gibi hocalarından bahsederken ilk sıraya babasını, ikinci sıraya eş-Şeyhü's-Salih el-Mukrî Ebü'l-Hasan b. Ali b. Abdurrahman el-Küdsî'yi ve kırk dördüncü sıraya ise İbnü'l-Kavâlîc'i yerleştirmesine rağmen Ali Osman Yüksel, **İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr** adlı çalışmasında, İbnü'l-Cezerî'ye dayanarak, ilk kırâat hocasının İbnü'l-Kavâlîc Bedrüddin Muhammed el-Hanefî olduğunu söylemektedir. Ancak İbnü'l-Cezerî, söz konusu âlimden bahsederken şöyle bir ifade kullanmaktadır: “فكنت أول من قرأه عليه” yani “Kendisinden ilk okuyan ben oldum.” demektedir. Bize öyle geliyor ki Yüksel, bu ibareyi yanlış okumuş ve bunu, İbnü'l-Cezerî'nin yanında okuduğu ilk hocanın İbnü'l-Kavâlîc olduğu olarak algılamıştır. Yüksel'in dediği doğru varsayılsa bile yine yanlış bir bilgi aktarmış oluruz. Çünkü söz konusu cümleyi, kırâat ilmi için değil, **Sahih Müslim** için kullanmaktadır.³⁸⁸ Buna göre İbnü'l-Kavâlîc'in yanında **Sahih Müslim**'i ilk okuyan kişi İbnü'l-Cezerî'dir. Öte yandan zaten İbnü'l-Cezerî'nin kendisi, bu hocasının bahsinde kendisinden ders aldığı yıl olarak 774

³⁸⁶ Tayyar Altıkulaç, bu melikin ismini “Sultan Eşref Barsbay” olarak vermektedir ancak İsmail Yiğit'in Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı “Memlûkler” maddesinde 1422-1438 yılları arasında el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay'ın melik olduğunu söylediği için biz de bu ismi “el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay” olarak verdik. Zira İbnü'l-Cezerî'nin Kahire'ye geldiği tarih olan 1424, sözkonusu melikin hüküm sürdüğü tarihtir. Krş. Tayyar, “İbnü'l-Cezerî”, 20/553 ile ; İsmail Yiğit, “Memlûkler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/93.

³⁸⁷ Cezerî, *Gayetü'n-nihâye*, 2/220; Tayyar, “İbnü'l-Cezerî”, 20/553.

³⁸⁸ Yüksel'i kaynak göstererek bu yanlış bilgiyi Mehmet Savan da aktarmaktadır. Bk. Mehmet Savan, *İbnü'l-Cezerî'nin (v. 833/1429) Hadis İlmindeki Yeri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010), 41.

tarihini vermektedir. Bu tarihte İbnü'l-Cezerî'nin 23 yaşında olduğuna ve ilk kırâat ilmine Yüksel'in de bahsettiği gibi 11 yaşında başladığına göre³⁸⁹ İbnü'l-Kavâlic'in İbnü'l-Cezerî'nin ilk kırâat hocası olmadığı ortaya çıkmaktadır.³⁹⁰

Hocaları

Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Ali b. el-Cezerî (Bu zat, yukarıda kendisinden bahsettiğimiz İbnü'l-Cezerî'nin babasıdır.)

Ebü'l-Hasan Ali b. Abdirrahman el-Küdsî (öl. 764/1363)³⁹¹

Hasan b. Abdillâh es-Serûcî ed-Dımaşkî (öl. 764/1363)³⁹²

Emînuddîn Ebû Muhammed Abdulvâhhâb b. Yûsuf b. İbrahim b. Bayram b. Behrâm b. Mahmûd³⁹³ b. es-Sellâr (öl. 783/1381)³⁹⁴

Ebü İshâk İbrahim b. Abdillâh el-Hamevî (öl. 773/1371-1372)³⁹⁵

Şihâbüddin Ahmed b. Receb b. el-Hasan b. Muhammed es-Sellâmî (öl. 775/1373-1374)³⁹⁶

Şihâbüddin Ahmed b. İbrahim b. Dâvud b. Muhammed el-Münbicî İbnü't-Tahhân (öl. 782/1373)³⁹⁷

Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. Ahmed b. Ali b. el-Hasan b. Câmi' İbnü'l-Lebbân (öl. 776/1374)³⁹⁸

Şemsüddin Muhammed b. Salih b. İsmail Ebû Abdullâh el-Medenî (öl. 785/1383-1384)³⁹⁹

³⁸⁹ Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 129.

³⁹⁰ Krş. Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 113, 217; Yüksel, *İbn Cezerî*, 150.

³⁹¹ Bk. Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 128, 126.

³⁹² Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/199; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 129, 130.

³⁹³ İbnü'l-Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd* te Behrâm'ın babasının ismini Mahmûd olarak verirken, *Ğayetü'n-nihâye* de Bahtiyâr olarak vermektedir. Krş. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/429 ile; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 130.

³⁹⁴ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/429, 430; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 130-133.

³⁹⁵ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/23; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 146, 147.

³⁹⁶ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/53; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 147-149.

³⁹⁷ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/35, 36; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 149-155.

³⁹⁸ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/66, 67; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 155-186.

³⁹⁹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/137.

Seyfüddîn Ebûbekr b. Aydoğdu b. Abdillâh eş-Şemsî İbnü'l-Cündî (öl. 769/1383)⁴⁰⁰

Takiyüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Ali b. el-Mübârek b. Me'âlî Ebû Muhammed İbnü'l-Bağdadî (öl. 781/1379)⁴⁰¹

Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman b. Ali b. Ebi'l-Hasan İbnü's-Sâîğ (öl. 776/1374)⁴⁰²

Muhibüddin Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdüddâim el-Halebî⁴⁰³

Bedrüddin el-Hasan b. Salih en-Nabûlsî (öl. ?)

Ahmed b. Hüseyin b. Süleyman b. Fezâre b. Bedr b. Muhammed b. Yûsuf Ebû'l-Abbas el-Kefrî el-Hanefî (öl. 770/1368)⁴⁰⁴

Ebû Muhammed Abdülkerim b. Abdilkadir el-Mağribî (öl. ?)

Şihabüddin Ahmed b. el-Hıdır (öl. ?)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Câbir el-Hevvârî el-Meriyî (el-Mürsî)⁴⁰⁵ el-Endülüsi ed-Darîr (öl. 780/1378-1379)⁴⁰⁶

Ebû Cafer Ahmed b. Yûsuf b. Mâlik er-Ru'aynî el-Ğırnâtî (öl. 779/1377-1378)⁴⁰⁷

Seriyyüddin Ebû'l-Fidâ İsmail b. Hânî' el-Ğırnâtî el-Endülüsi (öl. 770/1368-1369)⁴⁰⁸

⁴⁰⁰ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/163, 164.

⁴⁰¹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/329, 330.

⁴⁰² Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/145, 146.

⁴⁰³ İbnü'l-Cezerî *Ğayetü'n-nihâye*'de, bu zatın doğumu olarak 697/1298 yılını verir. Ayrıca, yanında Bakara Sûresini 7. Ayete kadar cem' usulüyle okuduğunu ve kendisinden icazet aldığını söyledikten sonra ölüm tarihini 708/1309 olarak verir ve 80 yaşını geçmişti, der. (Bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/248.) Ancak ölüm tarihinde bir hata olduğunu görüyoruz. Zira bu tarihte henüz İbnü'l-Cezerî doğmamıştı ve şayet doğum tarihi doğruysa bu zat henüz 11 yaşındayken vefat ettiği anlamı çıkar ki bunun da öyle olmadığı seksen yaşını geçtiğinden anlıyoruz. 80'i 697'ye eklediğimizde 777 olur. 80 yaşını geçtiğine göre vefat tarihi en az 778 olmalı. Bize öyle geliyor ki ya müstensih veya İbnü'l-Cezerî, 778 yazacağına yanlışlıkla 708 yazmıştır.

⁴⁰⁴ Kendisi hakkında geniş bilgi için bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/49.

⁴⁰⁵ "el-Mürsî, müstensihin hatası olup el-Meriyî yerine yazılmıştır. Zira bu zatın doğum yeri Merî'dir. Bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/55; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 187, 188.

⁴⁰⁶ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/55, 56.

⁴⁰⁷ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/138.

⁴⁰⁸ Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 192, 193.

Cemalüddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdirrahim b. Ali b. Abdulmelik el-Müsellâtî⁴⁰⁹ (öl. 771/1369-1370)⁴¹⁰

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İbrahim b. Mahmud b. Ahmed es-Sâlihî el-Mu'asrânî eş-Şîrcî ed-Dımaşkî (öl. 784/1382'den sonra)⁴¹¹

Selahüddin Ebûbekir b. Muhammed Ebî Bekir b. Muhammed el-A'zâzî es-Sâlihî (öl. 784/1382-1383)⁴¹²

Takiyüddin Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. Cemâlüddin Râfî' b. Ebî Muhammed es-Sellâmî (öl. 774/1372-1373)⁴¹³

Behâüddin Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ebîbekr b. Halil el-Mekkî (öl. 777/1375-1376)⁴¹⁴

Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmud es-Sivâsî (öl. 785/1383)⁴¹⁵

Takiyüddin Ebû Muhammed Abdurrahman b. el-Hüseyin b. Abdillâh b. el-Mu'ammer el-Vâsîtî el-Bekrî (öl. 775/1374)⁴¹⁶

Şemsüddin⁴¹⁷ Ebûbekr b. Abdillâh b. Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ahmed İbnü'l-Muhibb es-Sâmî el-Makdîsî es-Sâlihî (öl. 789/1387)⁴¹⁸

Şemsüddin Ebü'l-Feth Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-'Askalânî el-Mısrî (öl. 793/1390)⁴¹⁹

⁴⁰⁹ er-Rüveysî, "el-Müsellâtî" nisbesinin müstensih hatası olup doğrusu "el-Mu'allâtî"dir, demektedir. Bk. Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 193 (9 no'lu dipnot).

⁴¹⁰ Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 193, 194.

⁴¹¹ İbnü'l-Cezerî; *Câmi'ü'l-esânîd*'te, 780'den sonra vefat ettiğini, ancak *Ğâyetü'n-nihâye*'de, 784 sonrasına kadar yaşadığını söylemektedir. Krş. Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/38; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 195.

⁴¹² İbnü'l-Cezerî; *Câmi'ü'l-esânîd*'te, 780 civarı, ancak *Ğâyetü'n-nihâye*'de, 784'de vefat ettiğini söylemektedir. Krş. Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/38; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 195.

⁴¹³ Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 195-198.

⁴¹⁴ İbnü'l-Cezerî; *Câmi'ü'l-esânîd*'te, 776'da, *Ğâyetü'n-nihâye*'de ise, 777'de vefat ettiğini söylemektedir. Bk. Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 200 (5 no'lu dipnot).

⁴¹⁵ Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 2/512; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 200-202.

⁴¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*'te vefatını 770 küsur, *Ğâyetü'n-nihâye*'de ise 775 olarak vermektedir. Krş. Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/332; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 203.

⁴¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*'te bu zatın lakabı olarak bir yerde "Necmüddin" başka yerde ise "Şemsüddin" kaydeder. Krş. Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 116, 203.

⁴¹⁸ Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 2/104, 105; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 203, 204.

⁴¹⁹ Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 2/73.

Şihabüddin Ahmed b. Baybars el-Kâhirî (öl. ?)

Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Abdurrazzak Ebû Abdullah el-Ğumârî (öl. 802/1399-1400)⁴²⁰

Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillâh es-Safevî (öl. ?)

Şihabüddin Ahmed b. Ali el-‘Unnâbî el-Mağribî (öl. 776/1374-1375)⁴²¹

Nasîrüddin Muhammed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekir b. İbrahim b. Abdulganî el-Kurâşî el-Cezerî en-Nesîr (öl. 778/1376)⁴²²

Kemâlüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed (b. Ali)⁴²³ b. Nasrullah b. İsmail b. Nasr b. el-Hıdır b. Ali b. Fedâil b. Talâi‘ el-Ensârî İbnü’n-Nuhhâs el-Ensârî (öl. 794/1392)⁴²⁴

İbrahim b. Ahmed b. İbrahim b. Fellah b. Muhammed b. Hatım b. Şeddâd b. Mukallid b. Ğanâyim Ebû İshak el-İskenderî ed-Dımaşkî (öl. 780/1378-1379)⁴²⁵

Ebû Hafs Ömer b. el-Hasan b. Mezyed b. Ümeyle b. Cum‘a el-Merâğî el-Halebî ed-Dımaşkî el-Mizzî (öl. 778/1376)⁴²⁶

Ebü’l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bennâ’ el-Firûzâbâdî (eş-Şehîr bi) Zeğliş (Ğaliş) (öl. 701/1376)⁴²⁷

Necmüddin Ahmed b. İsmail b. Ömer İbnü’n-Necm el-Makdisî (öl. ?)

Ebü’l-Abbas Ahmed b. Ebî Ali el-Hasan b. Muhammed b. Muhammed b. el-Mezrafî İbnü’s-Süveydâvî el-Mısırî (öl. 804/1402)⁴²⁸

⁴²⁰ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 2/214, 215.

⁴²¹ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 115.

⁴²² Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 2/208.

⁴²³ Cezerî, *Câmi’ü’l-esânîd*, 116.

⁴²⁴ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 2/224.

⁴²⁵ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 1/11, 12.

⁴²⁶ Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 1/521.

⁴²⁷ İbnü’l-Cezerî, bu zatın doğum tarihini 670’ten sonra, vefat tarihini ise 701 olarak vermektedir. Ancak İbnü’l-Cezerî’nin doğum tarihi olan 751’i baz aldığımızda bu zatın kaydedilen vefat tarihinde bir hata olduğunu görmekteyiz. Daha önce de bahsettiğimiz gibi 771 yazılacağına yanlışlıkla 701 yazılmış olması muhtemeldir. Bk. Cezerî, *Ğayetü’n-nihâye*, 1/103.

⁴²⁸ İbnü’l-Cezerî, *Câmi’ül-esânîd*’te bir yerde tam ismini, “Ebü’l-Abbas Ahmed b. el-Hasan es-Süveydâvî el-Mısırî”, başka yerde ise “Şihabüddin Ahmed b. Ebî Ali el-Hasan b. Muhammed b. Muhammed el-Mezrafî el-Mısırî İbnü’s-Süveydâvî” olarak vermektedir. Vefat tarihi hakkında ise, kendisinin Mısırdan çıkışı olan 798’den sonrası olduğu kaydı düşmektedir. Ancak *Ğayetü’n-nihâye*’de bahsettiği hocalarından biri olan “Ahmed b. el-Hasan b. Muhammed b. Muhammed b.

Bürhanüddin Ebû İshak İbrahim b. Ahmed b. Abdülvâhid b. Abdülmü'min b. Said b. 'İlvân b. Kamil ed-Darîr el-Ba'lebekkî eş-Şâmî el-Cerîrî (el-Harîrî) (öl. 800/1398)⁴²⁹

Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed b. Hilâl b. Fadlullah es-Serhadî ed-Dımaşkî İbn Hebel es-Sâlihî (öl. 779/1377)⁴³⁰

Selahüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Ensârî el-Mısırî el-Bilbîsî (el-Bülbeysî)⁴³¹ (öl. 792/1390)⁴³²

Bedrüddin Muhammed (b. Ali b. İsa b. Ebi'l-Kasım ed-Dımaşkî)⁴³³ el-Hanefî İbn Kavâlic (öl. 778/1377)⁴³⁴

Mühyiddin Abdulvahhâb b. Muhammed b. Abdurrahman b. Yahya b. Esed Ebû Muhammed el-Karavî el-İskenderî (öl. 788/1377)⁴³⁵

Ebû Abdillâh Muhammed b. 'Arafe et-Tûnusî (öl. 803/1401)⁴³⁶

Zekeriya b. Yahya Ebû'l-Abbas b. es-Süveydâvî el-Mısırî'nin vefat tarihini 804 olarak vermektedir. Her ne kadar ikisinin künye ve nisbeleri aynı olsa da isimlerindeki farklılıklarından dolayı bu ikisinin farklı kişiler olma ihtimali de vardır. Buna rağmen er-Rüveysî, bu ikisini bir olarak görmekte ve yukarıda verdiğimiz tarih olan 798'e -dipnot olarak- bir kayıt düşerek vefatının *Ğayetü'n-nihâye*'de 804 olarak verildiğini söylemektedir. Krş. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/47; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 116, 207 ve 1 no'lu dipnot.

⁴²⁹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/14; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 207-209.

⁴³⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*'de vefat tarihini, yukarıda verdiğimiz gibi, *Câmi'ül-esânîd*'te ise 778 olarak vermektedir. Ancak bize göre *Ğayetü'n-nihâye*'deki tarih daha doğrudur. Zira İbnü'l-Cezerî bu tarihi verirken vefat ettiği günü (Pazar), ayı (13 Safer) ve gün içindeki vakti (Akşam) de vermektedir. Bundan, İbnü'l-Cezerî'nin hocasının vefat tarihini net olarak hatırladığı anlaşılmaktadır. Krş. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/190; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 209-211.

⁴³¹ Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 211 (2 no'lu dipnot).

⁴³² İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*'de bu adla iki kişiyi zikretmekte olup ikisinin de doğum tarihini Şevvâl 705 olarak vermektedir. Ancak vefat tarihlerini farklı olarak kaydetmekte olup birincisinin (3428 sıralı âlim) vefat tarihini 7 Ramazan 792 olarak verirken ikincisinin (3431 sıralı âlim) vefat tarihini ise Muharrem'in ortası 792 olarak vermektedir. Öte yandan *Câmi'ül-esânîd*'te doğum tarihi için, 700'den sonra derken, vefat tarihi içinse, 790 civarı, demektedir. *Ğayetü'n-nihâye*'de ikisinin de yanında okuduğunu belirttiği için bu ikisinin aynı kişi olduğu kanaati oluşmaktadır. Krş. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/216 (3428 ile 3431 sıralı âlim); Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 207-211.

⁴³³ Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 217 (3 no'lu dipnot).

⁴³⁴ Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 217, 218.

⁴³⁵ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/429; Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 218, 219.

⁴³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Câmi'ül-esânîd*'de bu zatın vefatını 790 küsur olarak vermektedir. er-Rüveysî ise *Ğayetü'n-nihâye*'ye dayanarak bu zatın vefatını 803 olarak vermektedir. Ancak biz, bu isimle *Ğayetü'n-nihâye*'de herhangi birisini tespit edemedik. er-Rüveysî, kaynak olarak kullandığı söz konusu eserin G. Bergstraesser'in tahkik ettiği ve Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye yayınları arasında çıkan üçüncü baskı yılı olarak 1402 vermektedir. Ancak elimizde bulunan ve G. Bergstraesser'in tahkik ettiği bu eserin birinci baskısı üzerindeki basım yılı 1427'dir. Ya yayınevinin veya er-Rüveysî'nin burada bir hatası söz konusudur. Krş. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, (iç kapak sayfası); Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 221, 3 no'lu dipnot ve 285.

Öğrencileri

Aşağıda vereceğimiz isimler, İbnü'l-Cezerî'nin bizzat isimlerini verdiği kişilerdir.⁴³⁷ Ancak aşağıda da görüleceği gibi bazı isimlerin İbnü'l-Cezerî tarafından tam verilmediği veya müstensih tarafından yazılmadığı için biz de tespit edebildiğimiz isimleri tam olarak, tespit edemediklerimizi ise olduğu gibi vereceğiz.

Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf b. el-Cezerî (öl. 859/1454)⁴³⁸

Mahmud b. Hüseyin b. Süleyman eş-Şîrâzî (öl. ?)

Ebû Bekr b. Musbih el-Hamevî (öl. ?)

Necîbüddin Abdullah b. Kutub b. el-Hasan b. el-Hasan b. Suleyman el-Hürâsânî el-Beyhakî (öl. ?)⁴³⁹

Ahmed b. Mahmud b. Ahmed el-Hicâzî ed-Darîr (öl. ?)

Muhibb Muhammed b. Ahmed b. el-Hâyim (ö. ?)

Hatîb Mü'min b. Ali b. Muhammed er-Rûmî (öl. ?)

Yûsuf b. Ahmed b. Yûsuf el-Habeşî (öl. ?)

Ali b. İbrahim b. Ahmed es-Salihî (öl. ?)

Ali b. Hüseyin b. Ali b. Abdillâh el-Hurmâbâzî el-Yezdî (öl. 790/1388)⁴⁴⁰

Mûsa b. ... el-Kürdî (öl. ?)

Ali b. Muhammed b. Ali b. Nefîs (öl. ?)

Ahmed b. Ali b. İbrahim er-Rümmânî (öl. ?)

Şeyh 'İvaz b. ... (öl. ?)⁴⁴¹

⁴³⁷ Bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/217-221.

⁴³⁸ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/118; Yüksel, *İbn Cezerî*, 194.

⁴³⁹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/395.

⁴⁴⁰ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/473.

⁴⁴¹ *Ğayetü'n-nihâye*'de bu isim, yukarıda verdiğimiz gibi verilmektedir. Kitabı tahkik eden tarafından, "İvaz b."den sonra parantez içinde "Beyaz" anlamına gelen "بياض" ifadesinin eklenmesi, tam isminin müstensih tarafından okunmadığı veya yazılmadığı anlaşılmaktadır. Bk. Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/217. Yüksel'in belirttiği gibi bu zat, Bursa Yeşil Cami mimarı olan İvaz Paşa'dır. Bk. Yüksel,

Süleyman b. ... (öl. ?)

Ahmed b. eş-Şeyh Receb (öl. ?)

Ali Paşa el-Veledü'l-Fadıl (öl. ?)

Safer Şah (öl. ?)

Muhammed b. eş-Şeyh Fahreddin İlyas b. Abdillan (öl. ?)

Ahmed b. eş-Şeyh Fahreddin İlyas b. Abdillan (öl. ?)

Ebü'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî⁴⁴²

Ebü'l-Kâsım Ali b. Muhammed b. Hamza el-Hasibî (öl. ?)

Ebü Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Meymûn el-Belvî el-Ğırnâtî el-Endülüî (öl. 790/1388 sonrası)⁴⁴³

Sadaka (b. Hüseyin) b. Selâme (b. Hüseyin) Ebû Muhammed es-Sahrâî ed-Darîr (öl. ?)⁴⁴⁴

Ahmed b. Hüseyin es-Sivâî (öl. ?)

el-Hatîb Yakûb b. Abdillan (öl. ?)

Emînüddin Muhammed b. Ahmed b. Şehriyâr b. Muhammed b. Abdulaziz el-İsbehânî et-Tebrîzî (öl. ?)⁴⁴⁵

Abdulhamid b. Ahmed b. Muhammed et-Tebrîzî (öl. ?)

Ali b. Kınân er-Ras'atî (öl. ?)

Ahmed el-Bermî ed-Darîr (öl. ?)

Musa b. Ahmed b. İshak eş-Şehbî (öl. 784/1382-1383)⁴⁴⁶

Cezerî ve Teyyibesi, 37. Ivaz Paşa, Bursa Ulu Cami'nin sol ön köşesinde metfundur. Bursa Ulu Cami, Yıldırım Vakıflarına bağlı olup vakfiyyesi bizzat İbnü'l-Cezerî tarafından kaleme alınmıştır. Bu caminin ilk mütevellisi de İbnü'l-Cezerî'nin oğlu Ebû Bekir Ahmed el-Cezerî'dir. Bk. Recep Akakuş, *İslâm'da Kur-an Öğretimi ve Resû'l Kurrâ Gönenli Mehmed Efendi* (y.y.: Sahaflar Kitap Sarayı, ts.), 58.

⁴⁴² Bu zat, yukarıda bahsettiğimiz gibi İbnü'l-Cezerî'nin oğludur.

⁴⁴³ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/224.

⁴⁴⁴ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/304.

⁴⁴⁵ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/59.

⁴⁴⁶ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 2/276.

Ali b. ... el-Mehtâr (öl. ?)

Hâfîzüddin ... (öl. ?)

Abdulkadir b. Talla er-Rûmî (öl. ?)

Bâyezîd b. ... el-Keşî (öl. ?)

Mahmud b. ... (öl. ?)

Cemalüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn İftihâr el-Herevî (öl. ?)

Şemsüddin Muhammed b. ed-Debbâğ el-Bağdâdî (öl. ?)

Muhammed b. Hayder el-Müsbiḥî (öl. ?)

İmamüddin Abdurrahim b. ... el-İsbehânî (öl. ?)

Necmüddin el-Hılâl (öl. ?)

Ebû Bekr b. ... el-Cünḥî (öl. ?)

Ebü'l-Hasan (Hüseyn) Tâhir b. Azîz (Arab) b. İbrahim b. Ahmed el-İsbehânî et-Tawâşî (öl. ?)⁴⁴⁷

Eserleri

İbnü'l-Cezerî'nin, 'Ulûmü'l-Kur'an ve Kırâat; 'Ulûmü'l-Hadis, Siyerü'n-Nebî, İslâm Tarihi, Tabakât-Terâcim ve Menâkıb; Hac İlmiḥali veya Rehberi ve diğer ilimlerde en az yüz eser kaleme almıştır.⁴⁴⁸ Biz burada hepsinin ismini vermeyi uygun bulmadığımız için sadece bizi ilgilendiren 'Ulûmü'l-Kur'an ve Kırâat'e dair eserlerinin isimlerini vereceğiz.

⁴⁴⁷ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/308, 309; Ğanım Kaddûrî el-Hamed, *Şerḥü'l-mukaddimetü'l-cezeriyye* (Dımaşk-Beyrut: Dârü'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'aniyye, 2017), 52-54.

⁴⁴⁸ Eserleri hakkında detaylı bilgi için bk. Tayyar, "İbnü'l-Cezerî", 20/554-557; Yüksel, *İbn Cezerî*, 201-208.

1. *el-Beyân fî mushafi Osman*⁴⁴⁹

İbnü'l-Cezerî, bu eserin kısa mukaddimesinde; bu eserin, Resmi hatt-ı Osmanî'ye dair bir risale olduğunu ve Kur'an'ın başından sonuna kadar tafsilatlı bir şekilde sure sure işlediğini aktarmaktadır. Bu kısa mukaddimeden sonra, resm-i Mushaf-ı Osmanî'nin *hazf*, *ibdâl*, *ziyâde*, *fasl* veya *vasl* hakkında temayüz ettiği konuları Fatiha'dan başlayıp Felak suresine kadar ele almıştır. Ancak Nas ve birkaç kısa sureyi kitabına almamıştır. İbnü'l-Cezerî, söz konusu eserinde ele aldığı kelimelerdeki -yukarıda bahsettiğimiz konulara değinmeden- özelliklerini açıklamadan onları okuyucunun fehmine bırakmıştır. Kitabı tahkik eden Ğânim Kaddûrî el-Hamed, eserde geçen kelimeleri saydığını ve bunların toplamda 1756 kelime olduğunu, söz konusu resm-i mushafın Medine mushafına mühalefet ettiği kelime sayısının ise 110'dan fazla olduğunu belirtmektedir. Eserin sonunda, müstensih'in ismi bulunmamakla birlikte eserin istinsah edildiği tarih 1271 olduğu kaydı bulunmaktadır. Eserin el-Hamed tarafından tahkik edilip basılmış hali, muhakkikin mukaddimesi, eser ve müellif hakkındaki bilgiler, kaynakça ve fihristiyle beraber toplam 268 sayfadan oluşmakta olup Dârü'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'aniyye adlı yayınevinde 2018 yılında Şam'da basılmış hali elimizde mevcuttur.⁴⁵⁰

2. *Câmi'ü'l-esânîd*

Söz konusu eserde İbnü'l-Cezerî, kendisinin kırâat ilmini aldığı hocalarından ve onların kırâat senedinden bahsetmektedir. Bu eserin en önemli özelliklerinden biri, müellifin kendi hayatı hakkında detaylı bilgi vermesidir. Eserden anlaşıldığı kadarıyla İbnü'l-Cezerî toplam 46 kişiden kırâat ilmi almıştır. Bu kişilerden bazıları hakkındaki bilgiler, ya müstensih tarafından okunamadığı için veya kayıp sayfalar olduğu için sınırlıdır. Eser, Ahmed b. Hamdûn b. Humeyyid er-Rüveysî tarafından tahkik edilmiş

⁴⁴⁹ Ali Osman Yüksel, bu eserin ismini “el-Beyân fî hattı Osmân “olarak vermektedir. Ancak elimizde matbu hali bulunmakta olup ismi, “el-Beyân fî hattı mushafi Osmân”dır. Krş. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *el-Beyân fî hattı mushafi Osmân*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed (Beyrut: Dârü'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'aniyye, 2017) ile; Yüksel, İbn Cezerî, 201.

⁴⁵⁰ Cezerî, *el-Beyân*, 1-268.

olup muhakkikin mukaddimesi ve eklediği eklerle birlikte toplamda 295 sayfadan oluşmaktadır ve 2015 yılında Beyrut'ta Darü'l-Me'sûr yayınları arasından çıkmıştır.⁴⁵¹

3. *Ġâyâtü'n-nihâye fî tabakâtî'l-kurrâ*

İbnü'l-Cezerî'nin bu eseri aslında bundan önce kaleme aldığı *Nihâyetü't-dirâyât fî esmâi ricâli'l-kırâât* adlı adlı hacimli eserinin özetidir. Eser, söz konusu eserin özeti olmasına rağmen yaklaşık dört bin kurrâdan bahseden iki ciltten oluşmuş kapsamlı bir eserdir. İbnü'l-Cezerî'nin bu eserinden önce Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr* adında benzer bir tabakat kitabını kaleme alıp Hz. Peygamber'den (s.a.v) kendi dönemine kadar gelmiş geçmiş kırâat âlimlerini ele almıştır. İbnü'l-Cezerî'den sonra ise kırâatla ilgili bu tür çalışmalar kesintiye uğramış olsa da Osmanlı döneminde Hicri XIII. asrın sonlarında Eğinli Mehmed Hulusi Efendi *Esâmi-i Kurrâ Defteri* adlı bu türden bir çalışma kaleme almıştır. Cumhuriyet dönminde Cemaleddin Server Revnakoğlu tarafından kaleme alınan *İlm-i Kırâat Mensupları* adlı notları ile M. Raşid Efendi tarafından kaleme alınan *Mir'âtü'l-kurrâ* adlı eseri saymasak kurrâlardan bahseden müstakil bir çalışmaya rastlamadık. Ancak yakın zamanda Abdullah Akyüz'ün kaleme aldığı *Osmanlı Kurrâları* adlı çalışma, bu geleneğin tekrar canlandığını göstermektedir.

İbnü'l-Cezerî, bu eserinde biyografisini verdiği kişiden bahsederken söz konusu şahsın tam adını verdikten sonra kırâat ve varsa farklı ilimlerdeki yetkinliğini dile getirir. Daha sonra kişinin hocalarını ve öğrencilerini zikreder. Ayrıca bahsettiği kişiye ait önemli sözler varsa o sözleri de kaydeder ve ulaşabilmişse bu kişinin vefat tarihini verir. Kitabın genel üslubuna baktığımızda iki şey dikkat çekmektedir. Biri, müellifin tarih verme üslubu, biri de farklı rûmuzlar kullanmasıdır. Tarih verme üslubu genelde yüzler kısmını söylemeden onlar ve birler kısımları verir. Örneğin 860 yılı yerine 60 yılı demektedir. Rûmuzları ise bahsettiği kişinin isminin geçtiği kitaplar için kullanmaktadır. Kendi kitapları olan *en-Neşr* için “ن/ñûn” ve *et-Teysîr* için “ت/tâ” harflerini rûmuz olarak kullanırken ed-Dânî'nin *Câmi'ü'l-beyân*'ı için “ج/cîm”, el-Hüzelî'nin *el-Kâmil*'i için “ك/kâf”, Sıbtü'l-Hayyat'ın *el-Mübhic*'i için “م/mîm-bâ”, Ebû Tâhir b. Sevvâr'ın (öl. 496/1103) *el-Müstenîr*'i için “س/sîn”, el-Kalansî'nin *el-*

⁴⁵¹ bk. Cezerî, *Câmi'ü'l-esânîd*, 1-295.

Kifâyetü'l-kübrâ'sı için “ف/fâ”, Ebü'l-‘Alâ'nın *el-Ğâye*'si için “غ/ğayn-elif” ve bunların tümünü kastediyorsa da “ع/‘ayn” harfini rûmuz olarak kullanmaktadır. Eser, Oryantalist G. Bergestraser editörlüğünde ilk baskısı 1930, ikinci baskısı ise 1980’ yapılmıştır. Elimizde bu eserin 2006 yılında Darü'l-Kütübi'l-‘İlmiyye yayınlarından çıkmış ilk baskısı iki cild halinde mevcuttur.⁴⁵²

4. *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-‘aşr*

İbnü'l-Cezerî'nin bu eseri, kırâat alanında yazılmış en önemli eserlerden sayılmaktadır. Nebil Muhammed İbrahim Âlu İsmail eser için, sahih nakil ve fasih sözleri içerdiğinden kendisine şiddetle ihtiyaç duyulan bir eser, olarak bahsetmekte ve eser hakkında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

“Yazarı, zayıf sıfatının ilişemeyeceği, şüphenin yaklaşılamayacağı ve bu kitaba eleştirinin yapılamayacağı mütevatir ve müttasıl senedli rivâyet ve tarikleri bu kitapta toplamıştır. Bu kitap, rivâyet tariklerinin sıkıca araştırılması sonucunda elde edilen kırâatları sahip olması ve başkasına ihtiyaç bırakmaması anlamında ebedî bir şaheserdir. Bu kırâatler, harflerin mahreç ve sıfatlarından *vakf* ilminin ahkamına hatta *idğamlar*, *hemzeler*, *yâ* 'lar, *feth*, *imâle resm/hat*, *ibtidâ* ve *hatim* (başlama ve bitirme) gibi konulara varıncaya kadar çeşitli ilimler açısından Arap dilinin anlaşılmasında geçerli olan *edâ* ilimleri içerisinde dürülû halde hazine konumundadır.”⁴⁵³

İbnü'l-Cezerî, bu eserine Bursa'dayken 799/1396 yılında başlamış ve aynı yılda (799/1397) tamamlamıştır. Bu eseri telif etme gerekçesi olarak şöyle açıklamaktadır: Bazı insanlar, kırâat-ı seb'a esas alınarak telif edilen *et-Teysîr fî'l-kırââtî's-seb'* ve *Hirzü'l-emânî* adlı kaynakların dışında kalan kırâatların sahih olmadıklarını zannederler. Bunun için, sahih kırâatların bu kitaplarda geçenlerle sınırlı olmadığını göstermek için bu eseri kaleme aldığını söylemektedir.⁴⁵⁴ Eserde on imamın ikişer ravisi, har râvînin iki tariki, her tarikin de Doğu-Batı ve Mısır-Irak olmak üzere iki tariki ele alınmıştır. Eserin başında Kurân-ı Kerim öğrenme ve

⁴⁵² Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/1-551, 2/1-520; Âlu İsmail, *Kırâat İlmi*, 162, 163; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 5.

⁴⁵³ Âlu İsmail, *Kırâat İlmi*, 164.

⁴⁵⁴ Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-‘aşr*, 1/40.

faziletine dair bazı rivâyetler aktarıldıktan sonra Mushaf tarihine dair bazı malumatlar verilmektedir. Daha sonra detaylı bir şekilde *ahrûf-i seb'a* konusu ele alınır. Ayrıca on kırâat imamı, râvileri ve tariklerinin hayatı kısaca ele alınıp müellifin de içinde bulunduğu kırâat senedi kaydedilmektedir. Bu konulardan sonra kırâat usulü; harflerin mahreçleri, sıfatları; *vakf* ve *ibtidâ* ile tecvid ilminin önemli konuları detaylı bir şekilde işlendikten sonra ferşü'l-hurûf bölümüne geçilip *tekbîr* ve *hatimle* ilgili konularda bazı izahatta bulunulduktan sonra eser son bulmaktadır.⁴⁵⁵ Yaşar Akaslan, Recep Koyuncu'dan naklen eser hakkında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

“En-Neşr'i önemli kılan hususlardan biri, kırâat vecihlerinin kaynak eserlere müracaat etmek suretiyle tarik isnadı ekseninde yeniden disipline edilmesi faaliyeti olan tahrîrâtâ kaynaklık etmesidir. Bu bağlamda İbnü'l-Cezerî, sadece belli bir kaynak üzerinden ve rivâyet merkezli bilgi aktarımında bulunmamış; kendinden önceki birikiminden mümkün olduğunca faydalanma yoluna gitmiştir. Bu geleneğin öncüsü olan müellif, kendisine ulaşan kırâat vecihlerini direkt olarak almayıp bu vecihlerin dayanaklarını incelemek suretiyle kaynak eserlere yer vermiş, bu çerçevede yapılacak çalışmaların gerekliliği ve tariklerin birbirine karışmamasına yönelik bir çalışmanın da önemini vurgulamıştır.”⁴⁵⁶

5. *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr*

İbnü'l-Cezerî, on kırâatla ilgili manzum olarak kaleme aldığı bu eserini kırâat ilminin kural, kaide ve meselerini öğrenme arzusunda olanlar için kolay olsun diye eş-Şâtibî'nin izini takip ederek onun kullandığı kavramları kullanarak kaleme almıştır. Ayrıca o, bu eserinde kurrânın tarik ve rivâyetlerini toplamıştır. Kaynak aldığı Hirzü'l-emânî ve et-Teysîr'de olan kırâat, rivâyet ve tarıklere ek olarak başka kırâat, rivâyet ve tarikleri de ilave etmiştir. Toplam 1015 (veya 1016) beyitten oluşmakta olan bu eser, Bahrü'r-recez vezniyle yazılmıştır. Bu eser, yazıldıktan sonra kırâat ilmi öğretiminde metin merkezli program içinde yer almış ve Tayyibe adıyla bir ekole isim olmuştur. Yazıldığı dönemden günümüze kadar hem medreslerde hem de kırâat

⁴⁵⁵ Yaşar Akaslan, *Kırâat İlminin Temel Kaynakları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2021), 223.

⁴⁵⁶ Akaslan, *Kırâat İlminin Temel Kaynakları*, 223, 224.

eğitimi verilen darü'l-kurrâ vb. eğitim-öğretim merkezlerinde ders kitabı olarak okutulagelmıştır. Söz konusu eser, müellifin yukarıda bahsettiğimiz en-Neşr adlı eserinin özetinin manzum halidir.⁴⁵⁷

6. *el-Beyân li muteşâbihi'l-Kur'an*
7. *Beyânu muteşâbihi'l-Kur'an bi mâ nezele'l-mürîdu fî zilâlihi hayrân*
8. *Dürratü'l-mudîe*
9. *Fedâilü'l-Kur'an*
10. *el-Fevâidü'l-mücm'e'a fî zevâidü'l-kütübi'l-erba'a*
11. *Ğâyetü'l-mehera fî'z-ziyâdeti 'ale'l-'aşera*
12. *Hidâyetü'l-mehera fî tetimmeti kırââtî'l-'aşera*
13. *Hidâyetü'l-mehera fî zikri'l-eimmeti'l-'aşerati'l-müştehera*
14. *'İkdü's-semîn fî erbe'îne mesâilî'l-muşkile fî'l-kırâât*
15. *İ'ânnetü'l-mehera fî'z-ziyâdeti 'ale'l-'aşera (manzûm)*
16. *el-İhtidâ' ilâ e'ârifeti'l-vakfi ve'l-ibtidâ'*
17. *el-İ'lâm fî ahkâmî'l-idğâm*
18. *İhtilâfû'l-mehera fî tetimmeti'l-'aşera*
19. *Kifâyetü'l-Elme'i*
20. *el-Mebsût fî'l-kırâât*
21. *el-Mukaddime*
22. *Müncidü'l-mükriîn*
23. *Nezmü'l-hidâye fî tetimmeti'l-'aşera*
24. *en-Neşr fî'l-kırââtî'l'aşr*
25. *Nihâyetü'd-dirâyât fî esmâi ricâli'l-kırâât*
26. *Risaletün fî'l-vakfi 'ale'l-hemzeti li Hamza ve Hişâm*
27. *Şerhu Minhâcü'l-kâsıdîn*
28. *Şerhu Tayyibetü'n-neşr fî'l-kırââtî'l-'aşr*
29. *Tahbîrû't-teysîr fî'l-kırââtî'l-'aşr*
30. *Takrîbü'n-neşr fî'l-kırââtî'l-'aşr*
31. *et-Takyîd fî'l-hülfi beyne's-Şatibiyye ve't-Tecrîd*
32. *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*

⁴⁵⁷ Âlu İsmail, *Kırâat İlmi*, 165; Akaslan, *Kırâat İlminin Temel Kaynakları*, 233, 234.

33. *et-Tevcihât ‘alâ üsûli’l-kırâât*

34. *et-Tizkâr fî rivâyeti Ebân b. Yezîd el-‘Attâr*

35. *Tühfetü’l-ihvân fî’l-hülfî beyne’s-Şatibiyyeti ve’l-‘Ünvân*

36. *ez-Zerâif fî resmi’l-mesâhif*

2.8.5. Zeynüddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Cezerî el-Kazvî el-Hellâlî eş-Şafi‘î (öl. 836/1432)

Zeynüddîn Abdurrahman, kendisi aslen Şırnak iline bağlı Cizreli olup Bağdat âlimi ve kadısı Nizamüddîn’in kız kardeşinin oğludur. 770/1368-1369⁴⁵⁸ küsur yılında dünyaya geldi. İlk tahsiline Bağdat’ta babası ve başka kimseler yanında başladı. Bağdat kadısı olan dayısının yanında fıkıh okudu. Cizre’de ders verdi. Fıkıh, kırâat ve tefsir gibi ilimlerde mahir olduktan sonra hacca gitti. Hac dönüşü, Kudüs’ü ziyaret etmek için Halep’e uğradı. Kudüs ziyaretinden sonra tekrar Halep’e geldi. 834/1430-1431 yılında aşağıda kendisinden bahsedeceğimiz öğrencisi Molla Gevrânî’yle Kahire’ye gitti. Burada birçok kişiye ders verdi. Şehrine döndükten dört ay sonra vefat etti.⁴⁵⁹

2.8.6. Muhammed Abdulkadir b. Ömer es-Sincârî eş-Şîrâzî el-Vâsîtî eş-Şâfi‘î (öl. 837/1433)

Muhammed Abdulkadir, 757/1356 yılında Sincâr’da doğdu. Aslen doğduğu yere nispetle, “es-Sincârî”; kaldığı yerlere nisbetle “eş-Şîrâzî” ve “el-Vâsîtî”; mensup olduğu mezheple de “eş-Şâfi‘î” olarak anılır. Arapça, fıkıh ve tefsir gibi ilimleri Sincâr’da tahsil etti. Kırâat ilmine, Kahire’den Irak’a gelen eş-Şeyh Hıdır el-‘Acemî’den *eş-Şatibiyye*’yi okuyarak başladı. 803/1400-1401’de ilim tahsili için Mekke’yi ziyaret etti. Ayrıca tıp ve kırâat ilmini derinlemesine öğrenmek için 808/1405-1406 yılında Bağdat’a gitti. 809/1406-1407 yılında hac ziyaretinde bulundu. Yine ilim tahsili için 815/1412-1413 Şam’a uğradı. 837/1433’de Mekke’ye yerleşti ve Hameyn’de ders ve fetvâ verdi. Burada kısa sürede birçok kişi kendisinden yararlandı ancak buradaki hayatı uzun sürmedi. Zira aynı yıl içinde 15 Rabiülahir (29

⁴⁵⁸ Bahrî, *Şezerâtü’z-Zeheb*’ten alıntı yaparak onun 733/1371 yılında dünyaya geldiğini aktarmaktadır. Ancak *Şezerât*’ta, onun doğum tarihi yukarıda verdiğimiz gibi verilmektedir. Krş.

⁴⁵⁹ İbnü’l-‘Îmâd, *Şezeâtü’z-zeheb*, 1986, 9/316; Bahrî, *Hayatü’l-emcâd*, 2763.

Kasım) Pazar gecesi vefat etti ve Mu'allât'ta defnedildi. *Şerhü'l-minhâc, Tenfisü's-şüdde fî tahmîsü'l-bürde, Bulûğü'l-merâm fî tahmîsi Bânet Su'âd* gibi eserleri yanında kırâat ilmine dair, *Kasîdetün fî'l-kırâat* adlı bir eseri vardır.⁴⁶⁰

2.8.7. Bürhanüddin İbrahim b. Musa b. Bilâl el-Kerekî el-Kudsî eş-Şafî'î el-Kürdî (öl. 853/1449-1450)

Bu zatın hayatı hakkında pek bilgi bulunmasa da yazdığı birçok kitabın ismine kaynaklarda rastlanmaktadır. Ayrıca alet ilmine dair çeşitli eserleri bulunmaktadır. Yazdığı eserler aşağıdaki gibidir:

1. *Ma'rifetü'l-vakfî ve'l-imâleti fî'l-kırâati*
2. *el-İs'âf fî ma'rifeti'l-kat'î ve'l-istînâf*
3. *Hallü'r-rümûz fî vakfî Hamze ve Hişâm 'ale'l-hemzi*
4. *Dürratü'l-kârîü'l-mecîd fî ahkâmî'l-kırâati ve't-tecvîd*
5. *Lahzatü't-tarf fî ma'rifetü'l-vakf*
6. *Haşiyetün 'alâ tefsîru 'Alâeddîn et-Türkmânî ilâ evveli'l-En'âm*
7. *Muhtasarü'r-ravda li'n-Nevevî (Furû'a dairidir)*
8. *el-Fetâvâ'l-feyziyye*
9. *Mirkâtü'l-lebîb ilâ 'ilmi'l-e'ârîb*
10. *Şerhu muvelledâtu İbn i'l-Haddâd (Furû'a dairidir)*
11. *Şerhu füsûli'l-hamsîn li İbn i Mu'tin (Nahva dairidir)*
12. *Şerhu tenkîhü'l-lübbâb li Velşiyüddîn el-'Irâkî*⁴⁶¹

⁴⁶⁰ Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 3/119.

⁴⁶¹ Hacî Halife Mustafa b. Abdillâh Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn 'an usamî'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ (Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1439/2018), 1/463; Bâbânî, *Hedîyyetü'l-'ârîfîn*, 1/20; Rûhanî, *Kürt Meşhurları*, 1/162.

2.8.8. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf b. el-Cezerî (öl. 859/1454)⁴⁶²

Kendisi, yukarıda bahsettiğimiz İbnü'l-Cezerî'nin oğullarındandır. 17 Ramazan (7 Ocak) cuma akşamı 780/1379'da Şam'da dünyaya geldi. İbnü'l-Cezerî'nin anlattığına göre, doğum günü, Bedir Savaşı'nın gerçekleştiği yıl dönümüne denk gelmektedir. 9 yaşındayken Kur'an-ı Kerim'i hatmetti. 11 yaşında hatimle terâvih kıldırıldı; *eş-Şâtibiyye*, *er-Râiyye* ve babasının kırâat-ı aşere'ye dair yazdığı kasidesini ezberledi.

Babası ve kardeşi, İbnü'l-'Askalânî'den kırâat okumak için gittiklerinde kendisi de onlarla gitti ve Kur'an-ı Kerim'i kırâat usullerine göre İbnü'l-'Askalânî'ye okuyup kendisinden icazet aldı. Birçok hocanın yanı sıra kendi babasından hem kırâat ilmi okudu hem de kendisinin kitaplarından olan *en-Neşr*, *et-Takrib* ve *et-Tayyibe*'yi okudu. Kırâat ilmi yanında hadis ilmini de okudu.

Babası, Bursa'ya gittikten sonra kendisi de yanına babasının birçok kitabını alarak Şam'dan Bursa'ya geçti. Burada padişahın çocuklarından olan Muhammed, Mustafa ve Eşref'e hocalık yaptı. Bir müddet Bursa Ulu Cami'de imamlik yaptı. Timurlenk, babasını kendi ülkesine götürünce kendisi de Timurlenk tarafından Mısır sultanı Nâsır Ferac b. Berkûk nezdinde elçi olarak tayin edildi. Yaklaşık yirmi yıl boyunca kendisi Osmanlı devletinde babası ise Acem ülkesinde birbirinden ayrı kaldılar.

827/1424'te babasının hac ziyaretinde bulunma amacıyla uğradığı Mısır'da mektupla kendisinin de Mısır'a gelmesini talep etmesi üzerine Mısır'a gidip babasına kavuştu ve burada on gün beraber kaldı. Kendisi, yaklaşık bir yıl Mısır'da kaldıktan sonra 828/1425'te hacda bulunan babasının yanına gidip onunla hac ziyaretini ifâ etti. Daha sonra beraber Mısır'a döndüler. 829/1426 yılında buradan Şam'a geçtikten sonra babasından ayrılıp ailesini görmek üzere Bursa'ya gitti. Şam'a dönünce daha önce

⁴⁶² Yüksel, bu zatın vefat tarihi olarak 859/1454'ü verirken İsmail Paşa, 828/1424-1425 olarak vermektedir. Ancak hayatına baktığımızda 829/1426'da Şam'a geçtiğini görüyoruz. Dolayısıyla İsmail Paşa'nın verdiği tarih doğru değildir. Ayrıca vefat tarihini, 835/1431-1432 olarak verenler de vardır. Birçok kaynakta, babasından kısa bir süre sonra vefat ettiği geçtiği için bizce en doğru tarih, babasının vefatına en yakın tarih olan bu son tarihtir. Bk. Bâbânî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 1/112; Yüksel, *İbn Cezerî*, 194; Hamed, *Şerhü'l-mukaddime*, 59; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 64.

abisi Ebü'l-Feth'in babasının yerine geçtiği Büyük Adiliyye Medresesi, Ümmü's-Salâh, es-Salâhiyye ve Emevî Camisi gibi medreselerde Şeyhü'l-Kurrâ'lık ve müderrislik görevine Sultan Eşref Barsbây tarafından getirildi. Aynı yıl içinde ailesini görmek üzere tekrar Bursa'ya gitti. Bu arada babası da Acem ülkesine geçti.⁴⁶³

Hocaları

Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf b. el-Cezerî

Şemsüddin Ebü'l-Feth Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-'Askalânî el-Mısrî

Selahüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Ensârî el-Mısrî el-Bilbîsî

Salâh b. el-E'zâzî (öl. ?)

İbrahim b. Ahmed eş-Şâmî (öl. ?)

Eserleri

1. *Şerhu tayyibetü'n-neşr fi'l-kırââtî'l-aşr*
2. *el-Havâşiyü'l-müfehhime fi Şerhi'l-mukaddime*
3. *Şerhu mukaddimetu 'ilmi'l-hadis*
4. *Kitâbü'l-i'lâm fi ahkâmi'l-idğâm*
5. *El-ihtidâ fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ*⁴⁶⁴

2.8.9. Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. el-Cezerî (öl. ?)

Kendisi, İbnü'l-Cezerî'nin oğullarından olup hicri 789 yılında Meşhed'te doğdu. Yukarıda bahsettiğimiz İbnü'l-Cezerî'nin oğlu Ebü'l-Feth'in ana-baba bir kardeşidir. Kırâat ilmini babasından ve birçok kişiden okudu. Babası ve kardeşleriyle

⁴⁶³ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/118-120; Bâbânî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 1/112; Rûhanî, *Kürt Meşhurları*, 1/161; Yüksel, *İbn Cezerî*, 194; Yüksel, *Cezerî ve Teyyibesi*, 36; Hamed, *Şerhü'l-mukaddime*, 58; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 63, 64.

⁴⁶⁴ Yüksel, *İbn Cezerî*, 194; Yüksel, *Cezerî ve Teyyibesi*, 36; Hamed, *Şerhü'l-mukaddime*, 59; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 64.

Mısır'a gidip burada İbrahim eş-Şâmî, Bedrüddin b. Cemâ'a ve Ebî Hayyân'ın yanında okudu. Daha sonra Şam'a dönüp burada da birçok kişiden okudu. Babası Bursa'ya gittikten sonra kendisi de Hicri 801'de Bursa'ya geçti ve burada hatimle teravih namazı kıldırıldı. Başta babasının **el-Mukaddime** adlı eseri olmak üzere birçok kitap ezberledi. 803'te kırâat ilmini cem' usuluyla okuyup tamamladı. Babası Keş'e geçtikten sonra o da 807'de buraya geçti. Keş'ten sonra babasıyla Şîrâz'a geçip burada 809'da kırâat-ı aşereyi tamamladı. Babasının vefatından sonra tekrar Osmanlı ülkesine döndü. Burada Fatih Sultan Mehmet'in (1444-1446, 1451-1481) ikramlarına mazhar oldu. Ayrıca burada Divân'da Nişancılık görevine tayin edildi. Dârü'l-İnşâ idaresi ve saray işleri görevlerini üstlendi. Vefatından sonra geride bıraktığı iki küçük çocuğuna Fatih Sultan Mehmet tarafından 30'ar bin dinar verildi. Vasiyeti üzerine kızı, Molla Fenârî'nin torunu olan Ali b. Yûsuf el-Fenârî ile evlendirildi.⁴⁶⁵

2.8.10. Selmâ bt. Muhammed b. Muhammed Ümmü'l-Hayr el-Cezerî

İbnü'l-Cezerî'nin kızlarından olup İbnü'l-Cezerî'nin **Ğâyetü'n-nihâye**'de kendisinden bahsettiği kadın kırâat âlimelerinden biridir. Doğum tarihi belli olmamakla beraber Hicri 791 yılında yaşadığı aktarılmıştır.⁴⁶⁶ İbnü'l-Cezerî'nin bu kızı dışında Fatime, Aişe ve Hatice adında başka kızları da vardır. Selmâ el-Cezerî, Hicri 813 yılında Kur'an-ı Kerim'i ezberlemeye başladı. Babasının **el-Mukaddime ve Tayyibetü'n-neşr** adlı eserlerini, **Mukaddimetü'n-nahv** ve başka kitaplar ezberledi. Babasının yanında kırâat ve nahiv ilimlerini okudu. Hicri 832'de kırâat-ı aşereyi ezbere tamamlayıp babasına okudu. Babasının anlattığına göre, kırâatı bütün vecihleriyle çok düzgün ve tecvidli okurdu. Kendi döneminin ünlü hadis bilginlerinden biriydi.⁴⁶⁷ Ayrıca 'arûz ilmini ve Arapçayı çok iyi bilirdi. Öte yandan çok güzel hatta sahipti. Arapça ve Farsça şiirler yazdı.

Ğâyetü'n-nihâye'deki Ebü'l-Hasan (Hüseyin) Tâhir b. Azîz (Arab) b. İbrahim b. Ahmed el-İsbehânî maddesinin sonunda; bunu yazan, müellifin kızı Selmâ'dır,⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 2/221, 222; Rûhanî, *Kürt Meşhurları*, 161, 162; Yüksel, *Cezerî ve Teyyibesi*, 36; Yüksel, *İbn Cezerî*, 193; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 628.

⁴⁶⁶ Hamed, *Şerhü'l-mukaddime*, 60.

⁴⁶⁷ Yıldırım, *Kürt Kadını*, 1/88.

⁴⁶⁸ Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/309.

ibaresinden anlaşıldığı üzere kendisi, söz konusu kitabı istinsah edip çeşitli maddeler eklemiş biridir.⁴⁶⁹

2.8.11. Fatime bt. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî

Bu kadın âlime de İbnü'l-Cezerî'nin kızı olup hadis iliminde ün salmış biridir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim hafizesi olan kadınlardandır. Yukarıda kendisinden bahsettiğimiz kız kardeşi gibi birçok talebe yetiştiren az sayıdaki kadın âlimelerdendir. İbnü'l-Cezerî'nin kızı ve hafize olması hasebiyle kırâat ilmini de en azından babasından okuduğunu tahmin ettiğimiz için çalışmamızda kendisine yer vermeyi uygun bulduk. Kendisi hakkında daha fazla bilgiye sahip değilsek de IX/XV. yüzyılın ikinci yarısında vefat ettiği bilgisi kaynaklarda geçmektedir.⁴⁷⁰

2.8.12. Aişe bt. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî

Bu âlime de İbnü'l-Cezerî'nin kızlarından olup hadis ve fıkıh ilimlerinde mahire olan bir kadındır. Kaynaklarda geçtiğine göre erkek öğrencilerine perde arkasından ders verirdi. Birçok talebe yetiştiren Ayşe el-Cezerî'nin, IX/XV. yüzyılın ortalarına kadar yaşadığı tahmin edilmektedir.⁴⁷¹ Kendisinin de diğer kardeşleri gibi kırâat ilmini okumuş olması muhtemel olduğu için kendisine çalışmamızda yer vermek istedik ancak kendisi hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz.

2.8.13. Ebûbekir b. Muhammed b. Şâdî⁴⁷² el-Hısnî eş-Şâfi'î (öl. 881/1476)

Ebûbekir b. Muhammed, 815/1412 yılında şu anda Batman'a bağlı olan Hasankeyf'te dünyaya geldi. Babası, Hasankeyf'in zenginlerindendi. Babasının kefaletinde yetişti. Hasankeyf'te Kur'an-ı Kerim, *eş-Şâtibiyye*, *eş-Şâfiye* ve *el-Kâfiye*'yi ezberledi. Kur'an-ı Kerim tecvidi ve kırâat ilmini İbnü'l-Cezerî'nin oğlu yanında okudu. Tüm kırâat-ı aşereyi kendisine söylendiği gibi yazardı. *el-Mutevassıt* ve *el-Çarperdi* adlı kitapları el-Celâl Muhammed b. el-'İzz el-Hülvânî'nin yanında

⁴⁶⁹ Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, 1/281; Ömer Rıdâ Kuhnâle, *E'lâmü'n-nisâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risalet, 1984), 2/254; Hamed, *Şerhü'l-mukaddime*, 59, 60; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 323.

⁴⁷⁰ Rûhanî, *Kürt Meşhurları*, 1/162.

⁴⁷¹ Rûhanî, *Kürt Meşhurları*, 1/162; Yıldırım, *Kürt Kadını*, 1/88.

⁴⁷² es-Sehâvî "eş-Şâdî" yerine "eş-Şâzî" nisbesini kullanmaktadır. Bk. Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lami*, 11/76.

okudu. 836/1432 yılında Halep'te el-Bisâtî'yle tanışıp ondan az olsa da istifade etti. el-Bisâtî, onun zekasını övdü hatta Maverâünnehir'den bu genç gibisi bize gelmedi, dedi. 842/1438 yılında hastalığı dolayısıyla Kahire'ye gitti. Burada el-Belkinî, el-Kalkaşandî ve Abdüsselâm el-Bağdâdî'nin yanında fıkıh ilmini okuduktan sonra Hasankeyf'e döndü. Yaklaşık beş yıl Herat'ta kalıp burada Mela Muhammed b. Musa el-Câcirmî'nin yanında *el-'Adûd*'un tamamını okudu ve *Şerhü'l-Mevâkıf* ile *Şerhü't-Tevâli'*'i bazı hocalardan dinledi. Ayrıca Kızılboğa adındaki arkadaşıyla el-Habîbü'l-'Acemî'nin yanında kırâat ilmini okudu. 845/1441'den sonra Herat'tan Irak yoluyla Mekke'ye gidip hacını ifa ettikten sonra Kahire'ye geçip buradaki Cami'ü'l-Ezher, Melekiyye Medresesi ve Bedriyye Medresesi gibi yerlerde kırâat ilmiyle meşgul oldu. Daha sonra Sevdûn ve Kavsûn medreselerinde kırâat ilmini okuttu. Her mezhepten öğrencileri vardı. İlimde dönemin en yetkinydi. Eğitim-öğretimde iyi olmasıyla meşhur olup insanlara çok nasihat ederdi. Zeki, dindar, güvenilir ve tevazu sahibi biriydi. Salih kişileri ziyaret edip onlarla buluşmaya önem verirdi. Çoğunlukla cuma günlerinde el-Leys'in kabrini ziyaret ederdi. 8 Rabiulevvel (1 Temmuz) 881/ 1476 pazartesi günü vefat etti. İmam Şafii'nin türbesine yakın bir yerde defnedildi.⁴⁷³

2.8.14. Abdullah b. İsa b. Abdillâh el-Cemalü'l-Kürdî eş-Şafî'î (öl. 883/1478-1479)

Her ne kadar ismi Abdullah olsa da daha çok "el-Cemalü'l-Kürdî" lakabıyla meşhur olmuş biridir. Kendisi, Şehrezorlu olup sonradan Kahire'ye geçti. Burada birçok kişiden kırâat okudu ve birçok kişiye kırâat okuttu. Kırâat ilminde yetkinlik sahibi olduktan sonra hac ziyaretinde bulundu. Kırâat-ı aşereyi hem ifrâd hem de cem' usuluyla okudu. Kendisi, dünyadan uzak duran bir mizaca sahipti. Kırk yaşını geçtikten sonra vefat etti.⁴⁷⁴

⁴⁷³ Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lami'*, 11/76, 77; el-İmâm Şihâbüddîn Ebü'l-FellâhAbdülhayy b. Ahmed b. Muhammed b. el-'İmâd el-'Akrî el-Hanbelî ed-Dımaşkî İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, thk. Abdulkâdir el-Arnâûtî - Mahmud el-Arnâûtî (Beyrut: Daru İbn Kesîr, 1992), 9/495; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 1/40, 41.

⁴⁷⁴ Zekî Beg, *Meşahirü'l-Kürd*, 2/314; Babe Şeyx Merdûx Rûhanî, *Mêjoyê Nawdaranê Kürd 'Arîfan Zanayan Wêjewanen Şa'îran*, çev. Macid Merdûx Rûhanî (Hewlêr: Kitêbekaî Akademiyaî Kürd, 2011), 1/140.

2.8.15. Ali b. Muhammed b. Hüseyin el-‘Alâ’ b. en-Necm (veya el-Bedr) b. el-Cemâl es-Sa‘dî el-Hısınî (el-Haskifî) el-Kahirî eş-Şafi‘î (öl. 888/1483)

Ali b. Muhammed el-‘Alâü’l-Hısınî ismiyle meşhurdur. 830/1426 yılında Hasankef’te dünyaya geldi. Burada babasının himayesinde yetişti. Ancak on yaşından sonra ilim okumaya başladı. Kur’an-ı Kerim’i ve kırâat ilmini birkaç kişiden okuduktan sonra Arapça öğrenmeye başladı. Sarf, üsûlü’l-dîn, mantık, felsefe, me‘ânî, beyân tefsir, üsûlü’l-fıkh ve hadis gibi ilimler okudu. Hasankeyf’te Molla Şems el-Vâstânî’nin yanında bir süre tahsil gördü. Babası hayattayken ilim tahsili için Rûm diyarına (Anadolu) gitti. Buraya yetişmeden babasının taun hastalığından vefat ettiği haberi aldı. Ancak kendisinde bulunan ilim aşkı bu üzücü habere galip geldi ve yolculuğuna devam etti. Burada bulunan veya buraya uğrayan birçok kişiden ilim aldı. Molla Tigân gibi âlimler de kendisinin yanında okudu. Burada yaklaşık yedi yıl gibi bir süre kaldıktan sonra Mısır’a gitti. Burada da birçok kişi kendisinden yararlandı ve Molla Ali el-Cânbekî gibi âlimler kendisinin yanında ilim okudu. Mısır’daki birçok medresede dersler verdi. Daha sonra hac vazifesini yerine getirdi ve Kudüs’ü ziyaret edip tekrar Mısır’a döndü. 19 Muharrem (27 Şubat) perşembe günü 888/1483’te vefat etti. Radbukü’l-Eşrafiyye medresesinde bulunan Devâdâriye türbesinde defnedildi.⁴⁷⁵

2.8.16. Şemsüddin Ahmed b. İsmâil el-Gevrânî (Molla Gürânî) (öl. 893/1488)

Sehâvî, *ed-Dev’ü’l-lami*’te onun tam adını; Ahmed b. İsmail b. Osman b. Ahmed b. Raşîd b. İbrahim Şerefüddin sonra De‘î Şihâbüddin eş-Şehrezorî el-Hemedânî et-Tebrîzî el-Gevrânî sonra el-Kahirî, şeklinde vermekte olup bazılarının onun nesebine “İsmail”den önce “Yûsuf”u da eklediğini gördüm, demektedir.⁴⁷⁶ Buna göre Molla Gevrânî’nin ismi Ahmed, babasının ismi ise Yûsuf olup İsmail, dedesinin ismi olmaktadır. Nisbelerine baktığımızda nereli olduğu tam olarak belli olmuyor. Zira yukarıda verdiğimiz nisbelerine göre Şehrezor, Hemedân, Tebrîz veya Kahireli olma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Ancak kaynakların çoğu onun Gevrânî veya Gorânî

⁴⁷⁵ Sehâvî, *ed-Dev’ü’l-lami*, 5/299, 230.

⁴⁷⁶ Sehâvî, *ed-Dev’ü’l-lami*, 1/240.

nisbesi üzerinde durup nereli olduğu hakkında fikir yürütürler ki kendisi de eserlerinde bu nisbeyi kullanmaktadır.⁴⁷⁷

Birçok kaynak, Gorân'ın bir köy olduğunu ve bu köyün İsferâîn veya Şehrezor'da bulunduğunu iddia eder.⁴⁷⁸ Ancak, kendi köyüne nispet edilen âlim sayısının az olduğuna baktığımızda, buna karşın şehrine veya bölgesine nispet edilenlerin çoğunlukta olduğunu değerlendirdiğimizde söz konusu Goran'nın bir köy ismi değil, bir bölge ismi olduğu ihtimali güçlenmektedir. Her ne kadar Arapça kaynaklarda “el-Kûrânî/el-Korânî/el-Kevrânî/الكراني” şeklinde yazılmış olsa da Türkçe kaynaklarda genellikle bu isim, “el-Gûrânî” şeklinde yazılmaktadır. Bunun yanlış olduğu, söz konusu isimdeki “vâv” harfinden anlaşılmaktadır. Buna göre “الكراني” şeklinde yazılan ismin “el-Gûrânî”, “el-Gorânî” veya “el-Gevrânî” şeklinde okunması gerekmektedir. Bunlardan “Gûrân” ismiyle bir yerin varlığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Öte yandan “Goran”ın Şehrezor veya İsferâîn'de bir köyün ismi olduğu bilgisi, yukarıda söylediğimiz âlimlerin çoğunun nisbe kullanmadaki adetlerine uymadığı için kanaatimize göre bölge anlamına gelen “el-Gevrânî” ismi daha muteberdir. Zira hala bu isimle anılan bir bölge mevcuttur. Söz konusu bölge, Diyarbakır-Çermik-Karacadağ-Ergani arasında bulunan Deşta Gewran (Gevran Ovası)'dır. Bizim bu kanaatimizi pekiştiren el-Bikâ'î (öl. 885/1480) de Molla Gevrânî ile konuştuğunu ve kendisinin 813 yılında Hiler'de doğduğunu söylediğini yazmaktadır.⁴⁷⁹ Hiler'in yukarıda çizdiğimiz sınırlar içinde tarihi bir yerleşim yeri olduğu ve hala bu isme yakın olan “Hilar” ile adlandırıldığına baktığımızda Molla Gevrânî'nin Deşta Gewrân bölgesinden olduğunu söylemek daha doğru görünmektedir. Ayrıca Diyarbakır'da hala Gevran soy ismini kullanan birçok ailenin ve yine Diyarbakır'da bu isimle bir caddenin varlığı, bu ismin Diyarbakır bölgesinde meşhur olduğunu göstermektedir. Tüm bunlara ilaveten, söz konusu ovada eskiden Gevran adında bir nahiyenin ve günümüzde Xana Gewran adındaki bir köyün varlığı

⁴⁷⁷ Sakıp Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gûrânî ve Tefsiri* (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, ts.), 19.

⁴⁷⁸ Yıldız, *Molla Gûrânî*, 20; M. Kâmil Yaşaroğlu, “Molla Gûrânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 30/249; Seîd Verroj, *Portreyên Şophîştî* (İstanbul: Weşanên Dara, 2019), 1/14.

⁴⁷⁹ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî el-Bikâ'î, *Unvânü'z-zamân bi-terâcîmi's-şüyûh ve'l-akrân*, (Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu), vr. 6/b, 7/b.

da bizim iddiamızı pekiştirmektedir.⁴⁸⁰ Öte yandan 1880 yılında Osmanlı ordusuyla Ürdün'e giderek buraya yerleşen Ali Seydo el-Gewrânî'nin dedesinin de söz konusu ovada bulunan Lexerî (Çimlihöyük) adlı köyden gittiği de bilinmektedir. Bu ailenin Ürdün'de hala el-Kürdî ile el-Gewrânî soy ismini kullanması dikkate şayandır.⁴⁸¹

Molla Gevrânî'nin Kürt olması tartışılmaz olsa da bazı araştırmacıların onu farklı bir etniğe mensub göstermesi, bize göre yanlış bir yaklaşımdır. Amacımız, akademik bir anlayışla konuya yaklaşıp onun aslını tespit etmeye çalışmaktır. Bundan dolayı “Gevrân/Gorân” ve “el-Kürdî” nisbelerini beraber kullanan birkaç zatın ismini vererek konu hakkındaki fikrimizi beyan etmeye çalışacağız. Yûsuf b. Abdillâh b. Ömer b. Ali b. Hıdır el-Kürdî el-Gevrânî (öl. 768/1367),⁴⁸² Ahmed b. Yusuf b. Abdillâh el-Kürdî el-Gevrânî (öl. 810/1407-1408),⁴⁸³ es-Seyyid Ebû Bekir Muhammed b. es-Seyyid Hidâyetüllâh el-Hüseynî el-Gevrânî eş-Şâhevî el-Kürdî el-Musannif (öl. 999/1590-1591),⁴⁸⁴ İbrahim b. Hasan el-Gevrânî eş-Şehrezorî el-Kürdî (öl. 1101/1690),⁴⁸⁵ Abdulmuhsin b. Suleyman el-Gevrânî el-Kürdî (öl. 1040/1631),⁴⁸⁶ Ebû Tâhir Muhammed b. İbrahim b. Hasan b. Şihâbüddîn el-Kürdî el-Gevrânî eş-Şehrezorî (öl. 1145/1733)⁴⁸⁷ Ebû't-Tayyib Muhammed b. Ebi'l-Hasan İsa b. Eb'i-İrfân Bürhânüddîn İbrahim b. el-Hasan el-Hüseynî el-Gevrânî el-Kürdî el-Medenî (öl. 1167/1754),⁴⁸⁸ Mahmud b. Muhammed b. Yezîd el-Gevrânî el-Kürdî (öl. 1195/1781)⁴⁸⁹ vb. âlimlerin “el-Kürdî” ve “el-Gevrânî” nisbelerini beraber kullanmaları, yukarıda değindiğimiz iddiayı çürütmektedir. Ama ne yazık ki Tefsir gibi bir İslâmî ilimde akademik çalışmalar yapan Sakıp Yıldız'ın, Molla Gevrânî'nin Kürt olduğunu iddia etmenin Molla Gevrânî'ye adeta bir hakaretmiş gibi göstermesi,

⁴⁸⁰ Veroj, *Portreyên Şophîstî*, 1/18; Şehmus Aslan, “Dî Pêvajoya Dîrokê de Guherîna Jiyana Gundên Erxenyê”, *Cumhuriyetin 100. Yılında Cumhuriyet'ten Günümüze Ergani*, ed. Oktay Bozan vd. (Bursa: Ekin Yayınevi, 2023), 375, 376.

⁴⁸¹ Muhammed Ali es-Siverekî, *el-Ekradü'l-Ürdüniyyûn ve devruhum fî binâi'l-Ürdüni'l-hadîs* ('Emman: Daru Sindbâd, 2004), 139, 140; Mustafa Acar, “Dîroknas, Zimannas û Dîplomatek 'Elî Seydo el-Gewranî el-Kurdî”, *Cumhuriyetin 100. Yılında Cumhuriyet'ten Günümüze Ergani*, ed. Oktay Bozan vd. (Bursa: Ekin Yayınevi, 2023), 377-379.

⁴⁸² Kuhhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn*, 4/169.

⁴⁸³ Bâbânî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 1/109.

⁴⁸⁴ Bâbânî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 2/232.

⁴⁸⁵ Kuhhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn*, 1/19.

⁴⁸⁶ Kuhhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn*, 2/311.

⁴⁸⁷ Kuhhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn*, 3/27.

⁴⁸⁸ Bâbânî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 2/293.

⁴⁸⁹ Kuhhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn*, 3/831.

bir Müslümana yakışmadığını düşünmekteyiz. Kendisinin, Molla Gevrânî'nin farklı bir etniğe mensup olduğunu ispat edebilmek için onun Erganili olduğunu iddia ederken -ki biz de onun Erganili olduğunu düşünüyoruz- şu ifadesi hayretamizdir:⁴⁹⁰ “Araştırmamıza büyük ışık tutan Bikâ’î’nin bu eseriyle doğum yeri problemi kökünden halledilince, Şemsüddîn Ahmed’e yakıştırılan haksız sıfat da kendiliğinden düşmüş oluyor.”⁴⁹¹ Kendisi bu ifadeyle, adeta Kürtlüğü kötü bir sıfatmış gibi göstermektedir. Halbuki bu Müslüman milletin içinden sahabî, tabî ve nice büyük zatların çıktığı tarih kaydetmiştir. Molla Gevrânî’nin Kürt olmadığını kabul etsek bile bu, Müslüman Kürt milletinden bir şey eksiltmeyecektir. Zira Molla Gevrânî gibi nice Kürt âlimlerin isimleri tabakat, terâcim, biyografi, ansiklopedi ve tarihî eserlerde kayıt altına alınmıştır. Bunların nicesinin nisbesinde bulunan “el-Kürdî” ifadesi bile bu milletin içinden ne kadar çok değerli âlimin çıktığını ve bu milletin İslâma olan hizmetini göstermek için yeterlidir. Bu tartışmayı fazla uzatmadan Molla Gevrânî’nin hayat hikayesine dönmek istiyoruz.

Molla Gevrânî, Kur’an-ı Kerim’i ezberledikten sonra ilk tahsilini memleketinde tamamlayıp Bağdat’a gitti. Burada Zeynüddin Abdurrahman b. Ömer el-Kazvî el-Bağdâdî el-Celâl (öl. 836/1432-1433) gibi âlimlerden kırâât-ı seb‘a, kelâm, tefsir, mantık, nahiv, ‘arûz, beyân, me‘ânî, üsûl, fıkıh vb. ilimleri okuduktan sonra Hasankeyf’e dönerek Celâleddin el-Hulvânî’nin yanında Arap dili ve edebiyatı tahsil etti. 830/1426 civarı Hasankeyf’ten Şam’a giderek burada ‘Alâ el-Buhârî’nin (öl. 841/1437) ilminden yararlandı. Ancak es-Sehâvî’nin dediğine göre kendisi Hasankeyf’teki hocası el-Celâl’ı Şam’daki hocası el-Buhârî’ye tercih ederdi. Bundan dolayı olacak ki el-Celâl⁴⁹² ile önce Beytül-Makdis’a sonra da 835/1431 civarlarında Kahire’ye gitti. Beytül-Makdis’ta el-Celâl’ın yanında *el-Keşşâf*’ı okudu. Kahire’de

⁴⁹⁰ Sakıp Yıldız’a göre Türk devleti hakimiyeti altında olan herkesi Türk olarak kabul etmek gerekir. Dolayısıyla kendisine göre, Akkoyunlu hakimiyetinde olan Diyarbakır ve çevresinde bulunan herkesin Türk olma ihtimali üzerinde durulmalı. Bk. Yıldız, *Molla Gürânî*, 22, 23 (8 no’lu dipnot). Halbuki bu yanlış bir hükümdür. Bu yanlış hükmü daha önce Köle Addas’ın bahsinde dile getirmiştik.

⁴⁹¹ Yıldız, *Molla Gürânî*, 22.

⁴⁹² Bu zatın yukarıda bahsettiğimiz Zeynüddin Abdurrahman olması büyük ihtimaldir. Zeynüddin’in nisbelerinden biri el-Hellâlî’dir. Müstencih hatasından dolayı “hâ/ح” harfinin “cîm/ج” olarak yazıldığı kanaatindeyiz. Zira el-Hellâlî (çokça çözümleyici) nisbesi, en zor konuları bile çözdüğünden dolayı babasına verilmiş bir nisbedir. Dolayısıyla el-Hellâlî nisbesinin doğru, el-Celâlî nisbesinin ise yanlış olduğu büyük ihtimaldir. Bk. Bahrî, *Hayatü’l-emcâd*, 2/63.

ise ez-Zeynüddîn ez-Zerkeşî (öl. 846/1442-1443), eş-Şîrvânî (öl. 875/1470-1471) vb. âlimlerden hadis ve kırâat okudu.

Maddi olarak çok sıkıntı çektiği halde ilim tahsilinden geri durmayıp diyar diyar gezdi. Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed el-Makrîzî (ö. 845/1442)⁴⁹³ gibi büyük âlimlere hocalık yaptı. el-Makrîzî, onun fıkıh, Arapça, kırâat vd. ilimlerdeki yetkinliğine hayran kaldı. İlimle uğraşmaya ve araştırmaya çok meraklı olan Gevrânî yaklaşık on yıl Kahire'de kaldı. Burada çeşitli âlimlerden istifade etmesi yanında Berkûkiye Medresesi'nde müderrislik yaparak birçok öğrenci yetiştirdi.

Güzel hitabet yeteneğine sahip olan Gevrânî, fikirlerini ikna edici sözlerle beyan edebildiğinden hem ilim camiasında hem de dönemin yöneticilerince çok sevilip beğenildiği için birçok âlim, umerâ ve toplumda belli başlı kişilerle dostlukları oldu. Bu sayede Kahire'nin itibarlı kişileri arasına girmeyi başardı. Kahire'deki tahsilinde en çok hadis ilmine önem verdiği için burada İbn Hacer 'Askalânî'nin (öl. 852/1448) verdiği *Sahîhü'l-Buhârî* derslerine katıldı ve kendisinden başka kitaplar da okudu İbn Hacer, kendisine *Sahîhü'l-Buhârî*'yi rivâyeten ve dirâyeten okutabilmek için icâzet verdi. Ayrıca Kalkaşendî'nin (öl. 856/1452) ilim halkasına katılıp kendisinden Maverdî'nin (öl. 450/1058) *el-Hâvî'l-Kebîr* adlı kitabını okudu.

Molla Gevrânî, edindiği muteber arkadaşlıkları sayesinde Memlûk Sultanı (1438-1453) Zahir Çakmak'la (öl. 857/1453) tanıştıktan sonra Zahir Çakmak onu sarayına aldı. Bu sayede maddi olarak ferahlığa kavuştu. Ancak sonraları muhtemelen Gevrânî'nin konumunu kıskanan bir âlimle olan tartışmasından dolayı hapsedilip Berkûkiye Medresesi'ndeki görevine *Tefsîrû'l-Celâleyn* yazarlarından biri olan Celalüddîn Mahallî (öl. 864/1460) getirildi. Birkaç defa hapisten kaçmaya yeltendi ancak tekrar yakalanan Gevrânî, en sonunda kaçmayı başarıp Trablûs'a oradan da 844/1440'ta Halep'e geçti.

Osmanlı ulemasından olan Molla Yegân (öl. 878/1473) hac ziyareti için çıktığı yolda Gevrânî ile tanıştıktan sonra Dönemin Osmanlı padişahı (1421-1444, 1446-

⁴⁹³ Eymen Fuâd Seyyid, "Makrîzî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Kasım 2023).

1451) II. Murad'a (ö. 855/1451) onu ülkesine davet etmesi için talepte bulundu. Bu sayede padişah onu davet etti. 845/1442 sonlarında bu davete icabet eden Gevrânî, Bursa'daki Kaplıca ve Yıldırım medreselerinde ders vermeye başladı. Daha sonra padişah onu oğlu Mehmed'e [(ö. 886/1481) Fatih Sultan (II.) Mehmed] özel hoca olarak tayin etti. O sıralarda Fatih henüz on bir yaşlarındaydı. Hatta padişah, Fatih'e hocalık yapması için Gevrânî ile görüştüğünde kendisine bir sopa verip gerektiğinde onu dövebileceğini, dediği söylenir. Fatih'in onun yanında Kur'an talimi yaptığı ve Kur'an'ı hıfzettği bilgisinden yola çıkarak bizce kendisine kırâat ilmi de öğrettiği ihtimali de mevcutsa da buna dair herhangi bir bilgiye rastlamadık ama en azından kendisine tecvid okuttuğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira, Gevrânî gibi kırâat ilmini iyi bilen birisinin okuttuğu Kur'an, mutlaka tecvid bilgileriyle olur.

Fatih Sultan Mehmed'in yetişmesi üzerinde büyük emeği olan Gevrânî, Osmanlı ülkesinde de büyük ilgi gördü. Fatih kendisine vezâret görevini teklif ettiyse de kendisi bu teklifi kabul etmediği için Fatih bu sefer kendisine Kadıaskerlik görevini teklif etti ve kendisi de bu görevi kabul ederek 855/1451-1452'de Kadıasker görevine tayin oldu. Fatih'in İstanbul'u fethetmek için yaptığı toplantılarda Gevrânî'nin de bulunması, kendisinin bu kutlu fetihteki rolünü göstermektedir. Hatta Sakıp Yıldız, Fatih'i bu fethetme teşvik edenin kendisi olduğunu söyler.⁴⁹⁴ İstanbul fethine de âlim sıfatıyla katılan Gevrânî, fetihden sonra duyduğu gururu, heyecanı ve sevinci Memlûk Sultânı (1453-1461) Melik İnal'a (ö. 865/1461) yazdığı bir mektupta dile getirir.⁴⁹⁵ Sakıp Yıldız'ın da belirttiği gibi daha sonra çeşitli bahanelerle Gevrânî, İstanbul'dan uzaklaştırılıp Bursa'ya gönderildi.⁴⁹⁶ Ama kendisi burada da tutunamayacağını anlayınca 859/1455 yılında önce Halep'e oradan da Şam'a geçti. Buralarda kısa bir süre kalıp Kudüs'e giderek buradaki vaktini çeşitli kitaplar telif ederek geçirdi. **Şerhu Cem'ü'l-Cevâmî'** adlı eserini burada tamamladı ve **Ğâyetü'l-Emânî** adlı tefsirine yine burada yazmaya başladı. 861/1457'de hac ifası için Mekke ve Medine'yi ziyaret ettikten sonra tekrar Kudüs'e ve 862/1458'de Fatih'in daveti üzerine İstanbul'a döndü. Fatih, hocasına Bursa kadılığını tevcih edip kendisini Bursa'ya gönderdi. Kudüs'te başladığı tefsirini 867/1463'te bitirip Fatih'e takdim ettikten sonra İstanbul müftülüğü

⁴⁹⁴ Yıldız, *Molla Gürânî*, 56.

⁴⁹⁵ Söz konusu mektubun Türkçe tercümesi için bk. Yıldız, *Molla Gürânî*, 59, 60.

⁴⁹⁶ Yıldız, *Molla Gürânî*, 61.

ve kadılığı görevlerine getirildi. 868/1463'te **Ref'ü'l-Hitâm** adlı eserini bitirdi. 885/1480'de Osmanlı'nın Şeyhü'l-İslâmı oldu.

Şeyhü'l-İslâmlık görevinden kazandığı paralarla Darü'l-Kurrâ, Darü'l-Hadis, cami, medrese, çeşitli vakfiyeler vb. özel ilmî müesseseler kurması yanında ilmî faaliyetlerini de aksatmayarak kırâât, tefsir, fıkıh vb. ilimlerde müderrislik de yaptı. Kendisi, vefatından dört yıl önce sahip olduğu tüm taşınmaz mallarını vakfetti. 893/1488 yılında 80 yaşındayken bedeni çok zayıf düştüğünden olacak ki İstanbul dışında bir sayfiye (yazlık) alıp dinlenmek için burada sonbahara kadar kaldı. Tekrar İstanbul'a döndükten sonra artık imâ ile namaz kılmak zorunda kalacak kadar hastalığı ağırlaştı. Bu yaşlılık ve hastalığına rağmen kendisine gelen hafızların kırâatlarını dinleyerek kırâât ilmine hizmet etmeye devam etti.⁴⁹⁷

Molla Gevrânî, 893/1488 şevval ayının sonlarında (Ekim ayının başları) vefat etti. Kabri önceleri, Aksaray Taşkasap'ta 1917'de çıkan yangında tamamen yanan caminin güney cephesindeydi. Yangından sonra yaklaşık kırk yıl moloz ve harabeler altında kaldı. Ancak İstanbul fethinin 500. Yılında önceki yerden yaklaşık 100-150m güney batısına taşındı.⁴⁹⁸ Arkasında birçok eser bırakmış olsa da bu çalışmamızı ilgilendiren kırâate dair eserleridir.

⁴⁹⁷ Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lami'*, 1/241-243; Bâbânî, *Hediyyetü'l-'ârîfîn*, 1/128; Ahmed Efendi Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Çeviri-Eleştirmeli Metin)*, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 148-160; Ahmed bin Derviş Habîbî, *ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâi'l-Osmâniyye Habîbî'nin Şakâik Tercümesi (İnceleme-Metin)*, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 159-167; Kuhhâle, *Mü'cemü'l-müellifin*, 1/104, 105; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 45, 46; el-Müderres, *'Ulemauna*, 73-78; Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 64-67; Yıldız, *Molla Gürânî*, 20-89; Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", 30/428-250; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 1/59, 60; Veroj, *Portreyên Şophîştî*, 1/13-16; Davut Eşit, *Molla Gürânî'nin Kıyâs Anlayışı* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 29/48; Acar, "Kürt Kırâat Âlimleri", 459; Lokman Şan, "Molla Gürânî'nin Kırâat İkmine Dair Eserleri", *Cumhuriyetin 100. Yılında Ergani Din-Eğitim-Kültür*, ed. Oktay Bozan vd. (Bursa: Ekin Yayınevi, 2023), 71-77; Esra Çıplak, "Memlûk Coğrafyası ve Kaynaklarında Diyarbakırlı Bir Âlim: Molla el-Gûrânî", *Cumhuriyetin 100. Yılında Çayönü'nden Osmanlı'ya Ergani*, ed. Oktay Bozan vd. (Bursa: Ekin Yayınevi, 2023), 303-318.

⁴⁹⁸ Yıldız, *Molla Gürânî*, 88, 89.

Eserleri

1. *Raf'ü'l-hitâm 'an vakfi Hamzete ve Hişâm*

Molla Gevrânî'nin bu eseri, eş-Şâtibî'nin *Hirzû'l-emânî* adlı eserinde geçen ve 235. ile 254. Beyitleri arasında yer alan “Vakfi Hamza ve Hişâm” adlı yirmi beyitlik bölümün şerhidir. Eser, Recep Koyuncu tarafından tahkik edilip neşredilmiştir.⁴⁹⁹ Ayrıca Mahmut Dilek, eser üzerine yüksek lisans yapmıştır.⁵⁰⁰ Molla Gevrânî bu eseriyle, kırâat ilminde zor ve karmaşık bir konu olan Hamza ve Hişâm'ın hemze ile ilgili vakf kurallarını detaylı bir şekilde ele almakla ve bu konyu açıklamaya çalışmakla kırâat ilmine katkı sağlamıştır.⁵⁰¹

2. *Keşfü'l-esrâr 'an kırââtî eimmeti'l-ahyâr*

3. *el-Ebkârî fî havâşî'l-Ca'berî*

4. *Fedâilü'd-dürar fî şerhi levâmi'ü'l-ğurar*⁵⁰²

2.8.17. Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf el-Haskifî es-Sindî el-Halebî eş-Şafî'î (öl. 895/1489)

Ahmed el-Haskifî, aslen Hasankeyflidir. İlim tahsili için 12 sene Tebrîz'de kaldı. Cizre'de Ömerî camisinde bir müddet müderrislik yaptı. Vefat edene kadar Hasankeyf'te kadılık yaptı. Kendisinin çeşitli ilimlere dair birkaç eseri vardır. Ebü'l-Fazl Burhânüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed en-Nesefî el-Hanefî'nin (ö. 687/1289)⁵⁰³ *el-'Akâidü'n-nesefî* adlı eserinin şerhi olan *Tühfetü'l-fevâid bi şerhi'l-'akâid*, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm er-Râfiî el-Kazvî'nin (ö. 623/1226)⁵⁰⁴ *el-Muharrar fî furû'ü's-şâfi'îyye* adlı eserinin şerhi olan *Keşfü'd-dürar fî şerhi'l-muharrar*, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-

⁴⁹⁹ Recep Koyuncu, “Molla Gürânî (v. 893/1488)'nin Ref'ü'l-Hitam 'an vakfi Hamza ve Hişâm Adlı Risalesinin Tahkikli Neşri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/44 (Aralık 2017), 149-192.

⁵⁰⁰ bk. Mahmut Dilek, *Ref'ü'l-Hitam 'An Vakfi Hamza ve Hişâm (Molla Gürânî'nin Ref'ü'l-Hitam 'An Vakfi Hamza ve Hişâm Adlı Eserinin Edisyon Kritiği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁵⁰¹ Şan, “Molla Gürânî'nin Kırâat İkmine Dair Eserleri”, 76, 77.

⁵⁰² Eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Yıldız, *Molla Gürânî*, 90-128.

⁵⁰³ Mustafa Sinanoğlu, “Nesefî, Burhâneddin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Ekim 2023).

⁵⁰⁴ Bilal Aybakan, “Râfiî, Abdülkerîm b. Muhammed”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Ekim 2023).

Arabî et-Tâî el-Hâtimî'nin (ö. 638/1240)⁵⁰⁵ *Füsûsü'l-hikem ve husûsü'l-kilem* adlı eserinin şerhi olan *Şerhu füsûsü'l-hikem*, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî'nin (ö. 685/1286)⁵⁰⁶ *Tavâli'ü'l-envâr min metâli'i'l-enzâr* adlı eserinin şerhi olan *Şerhu tavalî'ü'l-envâr*, Şâtıbî'nin) *Hirzû'l-emânî ve vechü't-tehânî* adlı eserinin şerhi olan *Şerhu Hirzû'l-emânî ve vechü't-tehânî* adlı eserleri vardır. 895/1489 yılında Hasankeyf'te vefat etti.⁵⁰⁷

2.9. Hicri X. Yüzyıl

Önceki asırlarda yaygınlık kazanan kırâat ilminin, hicri X. asırda da yaygınlığına devam ettiğini görmekteyiz. Bu asırda kırâat ilminde Kürt şehirlerinden Halep ve Hasankeyf gibi yerlerin ön planda olduğu görülürken Anadololu'nun birçok şehrinde de kırâat ilminin revaçta olduğu gözlemlenmektedir. Başta İstanbul olmak üzere Lâdik, Sinop, Kastamonu, Manisa, Kütahya vb. şehirlerden birçok kırâatçının çıktığı görülmektedir. Özellikle Ahmed Mesyerî'nin (öl. 1006/1598) İstanbul'a gelmesiyle burada kırâat ilminin büyük bir gelişme kaydettiği söylenmektedir. Bu asırda İstanbul'un çeşitli camilerinde imam-hatiplik yapan birçok kişinin kurrâ olduğu bilgisi dikkate değerdir. Mesyerî'yle birlikte Hamdullah Efendi (öl. 983/1575), söz konusu kurrâ arasından öne çıkanlardandır. Mesyerî'nin İstanbul'a gelmesindeki rolünden dolayı Kanuni dönemi (926-924/1520-1566) sonlarında, Osmanlı sadrazamlarından Sokullu Mehmet Paşa (öl. 987/1579) bu dönemde kırâat ilmine değer veren devlet adamlarından sayılabilir. Sokullu, Mesyerî'yi İstanbul'a davet ettikten sonra onu Eyüp Sultan Camisi'ne atadı. Mesyerî, burada vefat edene kadar bu görevi yanında birçok yerde de şeyhü'l-kurrâlık yaparak birçok talebe yetiştirdi. Kendisinin buradaki Teysîr tariki usuluyla yaptığı kırâat eğitimi, daha sonraları İstanbul (İslâmbol) tariki diye Anadolu'ya yayıldı.⁵⁰⁸

Önceki asırlarda İslâm aleminde kırâat-ı aşere imamlarının kırâatı farklı şehirlerde yaygın olup her şehir halkı kendi imamının kırâatını okuyordu. Örneğin

⁵⁰⁵ Mahmud Erol Kılıç, “İbnü'l-Arâbî, Muhyiddin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Ekim 2023).

⁵⁰⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Beyzâvî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Ekim 2023).

⁵⁰⁷ İsmail Bâşâ b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî, *İdâhü'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ keşfi'z-zunûn 'an usâmi'l-kütub ve'l-fünûn*, thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2018), 1/317; Kuhhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn*, 1/328; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 69; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 1/135.

⁵⁰⁸ Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 10-14.

Basra'daki ulu caminin imamı, Yakub kırâatı dışında okumuyordu. Öte yandan V. asra kadar Mısır halkı Verş rivâyetiyle okurken bu asırdan sonra Ebû 'Amr el-Basrî'nin kırâatı burada yaygınlık kazandı. Yine Şam ehli, IV. asrın sonlarına kadar İbn 'Âmir'in kırâatıyla okudu. İbnü'l-Cezerî'nin dediğine göre onun döneminde Şam, Hicaz, Yemen ve Mısır gibi yerlerde en yaygın kırâat, Ebû Amr'ın kırâatıydı, halbuki V. asra kadar Şam halkı, İbn 'Âmir'in kırâatını okuyordu ta ki Irak tarafından biri buraya gelene kadar. Iraktan gelen şahıs Emevî camisinde halkı Ebû 'Amr'ın kırâatına yönlendirdi, halk da bunu benimsedi.

X. Asırda Osmanlı çeşitli yerleri fethettikten sonra 'Âsım kırâatının Hafs rivâyeti İslâm aleminin çoğunluğunda yayıldı. Zira Osmanlı en çok bu rivâyete önem verdiği için Mushafları bu rivâyete göre bastırıyordu. Günümüzde Müslümanların büyük çoğunluğunun, Hafs rivâyetine göre Kur'an-ı Kerim'i okumasının arka planında, Osmanlının bastırıldığı söz konusu Mushafların Müslümanlar arasında yayılması yatmaktadır. Ancak buna rağmen günümüzde Libya, Tunus ve Cezair gibi yerlerde Nafi' kırâatının Kalûn rivâyeti; Mısır'ın batısı, Libya, Tunus, Cezair, Fas, Moritanya, Çad, Kamerun, Nijerya ve Sudan'ın kuzey batısında Nâfi' kırâatının Verş rivâyeti; Sudan, Somali Yemen'in Hadramevt bölgesinde ise Ebû 'Amr kırâatının ed-Dûrî rivâyeti okunmaya devam edilmektedir.⁵⁰⁹

2.9.1. Bedrüddîn Hasan b. Ali b. Yûsuf b. el-Muhtâr el-Erbilî el-Haskifî el-Halebî (öl. 925/1519)

Bedrüddîn Hasan, dönemin şeyhü'l-islâmı olup "İbnü's-Suyûfî" künyesiyle meşhurdur. 850/1143'te Hasankefî'te doğup burada Kur'an-ı Kerim ve İslâmî ilimler okudu. Kırâat ilmini ise, el-Cezerî'nin öğrencisi olan el-Celâl el-Heravî'nin öğrencisi İbn Mubârek Şah el-Heravî'nin yanında *eş-Şâtıbiyye*'yi okuyarak elde etti. Ayrıca Halep, Kudüs, Şam ve Kahire'de kırâat, hadis ve fıkıh gibi ilimler okudu. 866/1461-1462'de hac ziyareti için gittiği Mekke'de de bazı hocalardan ilim aldıktan sonra Hasankefî'e dönüp burada müftülük yaptı ve ders verdi. Halep kadısı olan Zeynüddîn

⁵⁰⁹ Caferî, *el-Esâs*, 97-99.

Muhammed el-Fenârî tarafından uğradığı haksızlığı kaldıramayıp üzüntüsünden Muharrem ayında 925/1519'de Halep'te vefat etti.⁵¹⁰

2.9.2. Bürhanüddin İbrahim b. Ahmed b. Yakub el-Kürdî el-Kusayrî el-Halebî eş-Şâfi'î (öl. 933/1527)

İbrahim el-Kürdî, Halep'e bağlı 'Âra'da dünyaya geldi. Küçük yaşlarda babasıyla birlikte Halep'e gidip burada yaşadı. İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679) *Şezerâtü'z-zeheb* adlı eserinde, bu zatın Halep'te Kur'an-ı Kerim'i ve *el-Hâvî*'yi ezberlediğini aktarır ancak bunun hangi *el-Hâvî* olduğunu belirtmemiştir. İbrahim el-Kürdî, daha sonra Şam'a gidip burada birkaç âlime ezberlediklerini arz usuluyla okudu. Halep, Şam ve Kahire'de hadis ilmini okuyup hadis icazetini aldı. Ancak yine İbnü'l-İmâd, kendisinin hadise pek önem vermediğini, bunun yerine aklî ve naklî ilimlerle meşgul olduğunu aktarır.

Dindar, iyi, Kur'an-ı Kerim'i çok okuyan, tüm insanların yanında güvene sahip, zorluk tanımaz, münzevilikte serbest, öğrencilerin ifadelerine karşı sebat gösterebilen bir ahlaka sahip olan İbrahim el-Kürdî, kırâât ve tecvid yanında Arapça, Mantık, Matematik, Ferâiz, Fıkıh, Tefsir vb. ilimlerde çok iyi olup birçok kişi bu ilimlerde kendisinden istifade etti. İbnü'l-Hanbelî olarak bilinen Ebû Abdillâh Radiyyüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî (ö. 971/1563), kendisinin yanında Arapça, mantık ve tecvid ilimlerini okudu. İbnü'l-Hanbelî, arkadaşı olan eş-Şeyh Bürhanüddin İbrahim es-Sihyûnî'den öğrendiğine göre İbrahim el-Kürdî, ömrünün sonlarında gözlerini kaybetti ancak rüyasına gelen Hz. Rasulüllah (s.a.v), mübarek ellerini gözlerinin üzerine koydu ve bunun üzerine tekrar görme yetisine kavuştu. Salı gecesine denk gelen 14 Cemazeyilahir (18 Mart) 933/1527'de vefat etti.⁵¹¹

2.9.3. Şeyh Cemalüddin Yûsuf el-Kürdî el-Haskifî (öl. ?)

eş-Şa'rânî (ö. 973/1565), bu zat hakkında Şeyh İbrahim el-Metbûlî (öl. 880/1475-1476) maddesinde bahsetmektedir. Ancak hayatıyla ilgili fazla bilgi

⁵¹⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1986, 10/185; Siverekî, *Mü'cemu e'lâmi'l-Kürd*, 210, 211.

⁵¹¹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1992, 10/268; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 1/2.

vermeyip sadece kendisiyle el-Metbûlî arasında geçen bazı diyalogları ve beraber yaşadıkları bazı olayları aktarmaktadır. eş-Şa‘rânî’nin kendisinin ağzından söz konusu diyalogları anlattığına bakıldığında kendisinin de eş-Şa‘rânî’nin çağdaşı olduğu görülmektedir. Bunun için kendisi de Hicri X. asırda yaşadığını tahmin etmekteyiz. Zaten eş-Şa‘rânî’nin anlattığına göre kendisi, Memlûk sultanı Kâyıtbây (1468-1496) döneminde vuku bulan bir kıtlığı kendisine anlatmıştır. Kayıtbay’ın vefatı 901/1496 yılı olduğuna göre⁵¹² kendisinin Hicri 900’den önce dünyaya geldiği kesindir. eş-Şa‘rânî’nin, Yûsuf el-Kürdî’nin ağzından anlattığı aşağıdaki olaydan, Yûsuf el-Kürdî’nin Hasankeyfli olduğu anlaşılmaktadır. Olay şöyledir:

“Kürt şehirlerinden olan Hasankeyfte bulunan ailemi çok özlemiştim. Bu özlemimi el-Metlûbi’ye dile getirdim. Bu arada vakit, ikindiden sonraydı. Kendisi, inşallah özlemin giderilecektir, dedi. Halvete girip ikindi virdimi okudum. Bir anda memleketimde (Hasankeyfte) olduğumu ve herkesin bana selam verip beni bayraklarla karşıladığını gördüm. Evime gidip anne-babama selam verip yanlarında kaldım. (Bu süre zarfında) dokuz ay gibi bir süreyle camide hutbe okudum ve çocukları okuttum. Bu sefer de şeyhimi (el-Metbûlî’yi) çok özledim. Anne-babamdan izin alıp şehir dışındaki bir yere kadar çıktım. Burada Hacı’nın bereketiyle anne-babam halvete girmeme izin verdi. Halvetten çıktığımda kardeşlerime selam verdim ancak kendileri selamımı almadılar. Kendilerine yolculuğumu anlattığımda, Yûsuf delirmiş, dediler. Olan bitenden şeyhim haberdar olduğunda, “Çocuğum! Sende bulunanı gizle!” dedi.”

Yukarıdaki menkibeyi Yûsuf el-Kürdî’nin ağzından anlatan eş-Şa‘rânî, “Üç yıl sonra anne-babası şeyhe geldiklerinde, senin hatırın olmasaydı onu bir yıl bırakmazdık, dediler.” demektedir ve Yûsuf el-Kürdî hakkında kısa bir bilgi vermektedir. eş-Şa‘rânî’nin anlattığına göre Yûsuf el-Kürdî, salih kişilerden olup Hızır

⁵¹² İsmail Yiğit, “Kayıtbay”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/80.

aleyhisselamla çok defa buluştuğundan bahsederdi. (Konuşunca) doğruluk işaretleri yüzünde belirirdi. Kur'an-ı Kerim'i yedi kırâate göre okurdu.⁵¹³

2.9.4. Ali b. Muhammed b. Ali b. Mansûr el-‘Alâ’ Ebü'l-Fadl b. Ebi'l-Lütf el-Haskifî el-Makdisî (öl. ?)

Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lâmi'* adlı eserinde bu zatın doğum tarihini vermekte⁵¹⁴ ancak vefat tarihini vermemektedir. Zira es-Sehâvî'nin çağdaşı ve arkadaşısıdır.⁵¹⁵ es-Sehâvî, söz konusu eserini telif ettiğinde bu zat yaşamaktaydı. Söz konusu eser, Hicri IX. asırdaki âlimleri konu edindiği için bu âlimin de bu çağda vefat ettiğini düşünüyoruz. Çünkü kendisinin doğum tarihi, Cemazeyilahir (Haziran) 857/1453'tür. Sehâvî'nin, *ed-Dev'ü'l-lâmi'* adlı eseri, toplam 12 ciltten oluşan ve uzun bir süre telif edilmesi gereken hayli hacimli bir eserdir. Ali b. Muhammed el-Haskifî'nin konu edinildiği cilt 5,⁵¹⁶ kitabın bitiriliş tarihinin yer aldığı cilt ise 12'dir.⁵¹⁷ 5. İle 12. Ciltlerin yazılışı arasında uzun bir sürenin geçtiğini varsaymamız ve el-Haskifî'nin doğum tarihi ile kitabın bitiriliş tarihi arasındaki 139 seneye bakıp el-Haskifî'nin 139 yıl gibi uzun bir süre yaşamadığı ihtimali halinde henüz Sehâvî kitabını tamamlamadan el-Haskifî'nin vefat ettiğini söyleyebiliriz. Buna göre el-Haskifî'nin Hicri IX. Asırda vefat ettiği büyük ihtimal olduğu için biz de bu başlık altında kendisine yer vermeyi uygun bulduk.

el-Haskifî, aslen Hasankeyfli olduğu için “el-Haskifî”, Kudüs doğumlu olduğu için de “el-Makdisî” nisbeleri kullanmıştır. Kendisi, Kudüs'te bulunan Beytü'l-Meşihatü's-Salâhiyye'de doğdu. Babası vefat ettiği ve yetim kaldığı için Ömer el-Hanbelî el-Eş'arî ona bakmayı üstlendi. Ömer el-Hanbelî'nin yanında Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. O dönemde hıfzını tamamlayanların, Ramazan ayında teravîh namazını hatimle kıldırması adetten olduğu için el-Haskifî de Kübbetü's-Silsile camisinde henüz 8 yaşındayken 865/1461 yılı ramazanında hatimle teravîh namazını kıldırdı. *eş-Şâtibiyye*, *el-Elfiyye*, *el-Minhâc* ve *el-Cem'ü'l-cevâmi'* gibi kitapları

⁵¹³ el-İmâm Abdolvahhâb eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih - Tevfik Ali Vehbe (Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, 2005), 2/167.

⁵¹⁴ Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lâmi'*, 5/326.

⁵¹⁵ Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lâmi'*, 5/327.

⁵¹⁶ Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lâmi'*, 5/326, 327.

⁵¹⁷ Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lâmi'*, 12/168.

ezberleyip Ebû Musa‘id, Kemâl b. Ebî Şerîf vd. âlimlere arz etti. eş-Şems b. ‘İmrân’ın yanında Nafi‘ ve Hamza kırâatı hariç kırâat-ı seb‘a imamlarının kırâatını infirâd üsûluyla okudu. Ayrıca 868/1464 yılında ezberinden, eş-Şems’in hocası olan İbnü’l-Cezerî’nin *el-Mukaddime’sini* ve *eş-Ş‘atibiyye’yi* de eş-Şems’in yanında bir saat gibi kısa bir sürede okudu. Kudüs’te bulunan veya buraya uğrayan birçok âlimden hadis, fıkıh, üsûl, nahiv, me‘ânî ve beyân gibi ilimleri de okuduktan sonra öce 870/1466’de Şam’a ve ilki 873/1469 olmak üzere birkaç defa Kahire’ye gitti. Buralarda da başta kırâat, tefsir, fıkıh ve hadis olmak üzere farklı ilimlerde birçok hocadan yararlandı. 880/1475-1476 yılında Şam’da farklı medreselerde müderris ve Bilboğa camisine hatip olarak atandı. Başta kırâat olmak üzere farklı ilimlerdeki yetkinliği yanında şair yönü de var ki Sehâvî, yukarıda ismi geçen eserine kendisinden dinlediği bir şiirinden dört beytini almıştır.⁵¹⁸

2.10. Hicri XI. Yüzyıl

Hicri XI. Asra gelindiğinde kırâat ilminin Mısır, Dımaşk, Irak ve Anadolu dışında Balkanlar’da da revaçta olduğunu görmekteyiz. Osmanlı ülkesi genelinde kırâat ilmi için bu asrın da bereketli bir asır olduğunu söyleyebiliriz. Anadolu’da kırâat ilminde ön plana çıkan şehirler; Amasya, Kütahya, Bergama gibi yerler olurken; Balkanlarda Serez, Budin, Selanik ve Filibe; Trakya’da Edirne ve Kırım’da Kefe gibi yerler dikkatleri çekmektedir. Bu dönemde Kürt şehirlerinde kırâat ilminde en dikkat çeken yerin Diyarbakır ve Maraş olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu dönemde Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde darü’l-kurrâların olduğu görülmektedir. Anadolu’da yetişen âlimlerin kırâat alanında telif ettikleri eserlerin sayısının bir hayli fazla olduğundan, bu dönemin telifat için de bereketli bir dönem olduğu söz konusudur.⁵¹⁹

Kırâat ilmi tarihini ilgilendiren bu dönemin en dikkat çekici olaylarından biri, miladi 1591-1592 yılında Safevîlerin Urmiye Kürtlerine saldırıp şehirlerini istilâ etmeleri sonucu 1009/1600-1601 yılında Urmiye’den tüm ailesiyle göç edip Diyarbakır’a yerleşen Seyyid Şeyh Ahmed b. Mahmûd el-Urmevî’nin (öl. 1048/1639) Osmanlı padişahı (1623-1640) IV. Murad (öl. 1049/1640) tarafından idam

⁵¹⁸ Sehâvî, *ed-Dev’ü’l-lami’*, 5/326, 327; Bahrkî, *Hayatü’l-emcâd*, 2/312, 313.

⁵¹⁹ Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 14, 15.

ettirilmesidir.⁵²⁰ Şeyh Ahmed, biraderi şeyh Mahmud’a nisbetle “Ahî Mahmûd” olarak meşhur olmuş bir tasavvuf ehlidir. Kur’an ilimlerine vakıf ve kırâat ilminde üstad olan bu zat, 10 yıl boyunca Diyarbakır’da Nakşibendî tarikatında irşad faaliyetlerinde bulundu. Ünü her tarafa yayılan Şeyh Ahmed’in yaklaşık kırk bin müridi vardı. Kırâat ilmiyle ilgili bir risalesinin olduğu söylene de bu risale hala bulunamamıştır.⁵²¹

2.10.1. Şeyh İbrahim b. Muhammed el-‘Îmâdî (Bürhânüddîn İbn Kesbâi ed-Dımaşkî) (öl. 1008/1600)

Şeyh Bürhânüddîn, 15 Rabiulahir (4 Haziran) 954/1547’de Şam’da dünyaya geldi. Mukrî olmakla beraber, edip/şair ve muhaddistir. Kırâat ilmini Şeyhü’l-İslâm el-Bedr el-Gazî’den aldı. Memleketinde bulunan dönemin meşhur âlimlerinden de kırâat dışındaki diğer İslâmî ilimleri okuduktan sonra farklı memleketlerdeki âlimlerden de istifade etmek için Mısır’a gitti. Burada özellikle Arap Dili ve Edebiyatında kendini geliştirdikten sonra Şam’a döndü. Şam’da bulunan Âtâbekiyye, ‘Âdiliyye, en-Nâsiriyye, Emevî vb. cami ve medreselerde ders verdi. Uzun bir süre Şam dışındaki Bâbü’l-Câbiyye yakınlarında bulunan Sîbâi camisinde hatiplik yaptı. 2 Zilkade (15 Mayıs) 1008/1600’da vefat etti. Sabûniyye medresesi karşısındaki Ba’s-Sağîr mezarlığında defnedildi.⁵²²

2.11. Hicri XII. Yüzyıl

Hicri XII. asır, kırâat ilmi için önemli asırlardan biridir. Diğer asırlarda olduğu gibi bu asırda da Mısır ve Dımaşk gibi yerler kırâat ilminde ön plana çıkan yerlerdir. Öte yandan bu asır, Osmanlı’da kırâat ilminin zirve yaptığı asır olarak bilinmektedir. Zira *Osmanlı Kurrâları* yazarı, bu asırda Osmanlı ülkesinde kırâat ilmiyle bilinen 220

⁵²⁰ IV. Murad’ın, Revân’ı ele geçiren Safevîlere karşı çıktığı Bağdat seferi sırasında Diyarbakır’da hastalanması üzerine burada 71 gün kaldıktan sonra 11 Zilhicce 1048 (15 Nisan 1639)’da Diyarbakır’dan yola çıktığı bilgisinden yola çıkarak Diyarbakır’da bulunduğu bu süre zarfında söz konusu şeyhi idam ettirdiği anlaşılmaktadır. IV. Murad, daha önce de İznik kadısını (1043/1633), Şeyhülİslâm Ahîzâde Hüseyin Efendi’yi (1043/1634), Sakarya şeyhi Ahmed’i, en yakın arkadaşı Abaza Paşa’yı, çok sevdiği şair Nef’î’yi, üç kardeşini (Şehzâde Kasım, Şehzâde Bayezid ile Şehzâde Süleyman) vb. kişileri öldürtmüştü. bk. Ziya Yılmaz, “Murad IV”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 17 Kasım 2023); Mehmet İpşirli, “Ahîzâde Hüseyin Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 17 Kasım 2023); Metin Akkuş, “Nef’î”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 17 Kasım 2023).

⁵²¹ Emîri, *Mir’âtü’l-Fevâ’id*, 2/181, 182; Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 113.

⁵²² Zekî Beg, *Meşahirü’l-Kürd*, 67; Siverekî, *Mü’cemu e’lami’l-Kürd*, 17.

küsur kişiden bahsetmektedir.⁵²³ Bir asır için bu sayının çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Özellikle İstanbul'da yetişen kurrâlar ve bunların kaleme aldıkları eserler, Mısır ve Şam gibi ilim merkezleriyle boy ölçüşecek seviyeye ulaşmıştır.

Bu asırda İstanbul'da kırâat ilmi, İslâmbol ve Mısır tariki içerisinde çeşitli mesleklere mensup kurrâlar tarafından yürütülmekteydi. İslâmbol tariki içerisinde ortaya çıkan îtilâf mesleği, Amasyalı Yûsufzâde Abdullah Hilmi Efendi (öl. 1167/1755) tarafından temsil edilirken Sûfî mesleği, Kastamonulu Ahmed Sûfî Efendi (öl. 1175/1758) tarafından temsil ediliyordu. Bunların dışında, Anadolu'da ortaya çıkıp cumhuriyet dönemine kadar etkinliğini sürdüren Ürgüplü Hasan Efendi Mesleği, Ali Mansûrî'nin İstanbul'da yaygınlaştırdığı Mısır tariki (Şâtıbiyye), Kettânizâde Mehmed Naîmî Efendi'nin (öl. 1169/1755) temsil ettiği Mütkin Mesleği, Şeyh Atâullah Efendi'nin (öl. 1209/1794) adıyla anılan Şeyh Atâullah Mesleği gibi meslekler, İslâmbol tarikinde dönemin ortaya çıkan meslekleridir.

Bu asırda Anadolu'nun birçok şehrinde kırâat faaliyetleri devam edildi. Amasya, İzmir ve Tokat bu şehirlerin en öne çıkanlarıdır.⁵²⁴ Kürt şehirlerinden ise en öne çıkan Diyarbakır olurken, Çermik, Âlân, Sivas, Erzurum, Harput, Palu, Maraş, Bakkalâbâd gibi yerlerde de kırâat ilmi faaliyetlerinin olduğu görülmektedir.

2.11.1. Şeyh Şemsüddinü's-Sânî b. Abdilgaffarü's-Sânî el-Merdûhî (öl. 1114/1702-1703)

Şeyh Şemsüddin'in doğum yılı 1023/1614-1615'tir. Derin bilgi sahibi bir âlim olması yanında fasih konuşan, tatlı dilli ve maharetli bir yazardı. Yaşadığı dönemde tecvid ve kırâat ilminde ünlü biri olup arkasında birçok mahtut eser bıraktı. I. Şeyh Abdülmün'im ve Bakkalabad şeyhlerinin büyük dedesi olan Şeyh Hasan isimli iki oğlu vardır.⁵²⁵

Bu zatın Merdûhî ailesinden, Merdûhî ailesinin de İran Kürtlerinden olması büyük öneme sahiptir. Zira yukarıda anlattığımız gibi İbnü'l-Cezerî, uzun bir süre İran'ın Şiraz kentinde kalıp burada birçok kişiye kırâat ilmini öğretmişti.

⁵²³ bk. Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 135-239.

⁵²⁴ Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 15-21.

⁵²⁵ Rûhanî, *Nawdaranê Kürd*, 1/217, 218.

Çalışmamızın tamamına bakıldığında İran'lı kırâatçı sayısı çok az olduğu görülecektir. Bu da İbnü'l-Cezerî gibi bir kırâat âliminin söz konusu ülkede bıraktığı mirasa hakkıyla sahip çıkılmadığı anlamına gelmektedir. Ancak en azından bu zatın mensubu olduğu aileden kırâatla ilgilenenlerin olduğunu öğrenmek, bir nebze de olsa bizi sevindirmektedir. Zira sık sık kaynak gösterdiğimiz Baba Merdûh'un oğlu Macid Rûhanî ile yaptığımız görüşmede babasının da kırâatla ilgilendiğini ve kırâata dair birkaç mahtut eserinin olduğunu bize aktarmıştı.⁵²⁶

2.11.2. Saçaklizâde Muhammed b. Ebûbekr el-Mar'aşî el-Hanefî (ö. 1145/1732)

Saçaklizâde Mehmed Efendi ismiyle meşhurdur. Doğum tarihi tam olarak bilinmese de 1070/1660-1080/1670 yılları arasında doğduğu söylenmektedir. Saçaklizâde ismi, ailesine verilen bir isimdir. Maraş'ta doğduğu için kendisine “el-Mar'aşî” denilmiştir. Babasının ismi Ebûbekir olup kendisi Maraş'ta imamlık yapmış bir zattır. Saçaklizâde Mehmed Efendi, ilk tahsiline memleketi Maraş'ta başladı. Bir müddet ilim tahsili için Şam'a gitti. Burada birçok kişiden tefsir, fıkıh, hadis ve tasavvuf gibi ilimlerde ders aldı. Kadirî ve Nakşibendî tarikatına intisab ederek bu iki tarikattan da halife oldu. Şam'a döndükten sonra hem ders verdi hem de telif çalışmalarına başladı. Ayrıca Maraş ve çevresinde irşad faaliyetlerinde bulundu. Kaynaklarda vefat tarihi hakkında birbirinden farklı bilgiler yer almaktadır. *Hediyyetü'l-ârifîn*, *Mü'cemü'l-müellifîn* ve *Hayâtü'l-emcâd mine'l-ulemâi'l-ekrâd*'da vefat tarihi, 1150/1737 olarak verilmektedir ancak Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde Saçaklizâden'in vefat tarihi, 1145/1732 olarak geçmektedir. Kabrinin nerede bulunduğu hakkında birbirinden farklı bilgiler vardır.⁵²⁷ Saçaklizâde arkasında farklı ilimlere dair birçok eser bıraktı. Biz burada sadece kırâate ve tecvide dair eserlerinin isimlerini vereceğiz.

⁵²⁶ Söz konusu görüşme, 27-28 Nisan 2023'te Van'da gerçekleştirilen “Uluslararası IV. Kurdiyat Sempozyumu Melayê Cizîrî ve Mirası” adlı sempozyuma katılan Macid Rûhanî ile gerçekleştirildi. Ayrıca yine bu aileden olan I. Şeyh Muhammed Vesîm Tahtavî el-Merdûhî (öl. 1171/1759) de Kürtçe'nin Goranî lehçesinde manzum bir tecvid eseri kaleme almıştır. (Bk. Rûhanî, *Kürt Meşhurları*, 1/265-267.). Ancak çalışmamız, kırâat ilmine katkı sağlayanları konu edindiği için kendisine yer vermedik.

⁵²⁷ Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/286, 287; Kuhnâle, *Mü'cemü'l-müellifîn*, 3/711; Tahsin Özcan, “Saçaklizâde Mehmed Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ekim 2023); Bahrkî, *Hayâtü'l-emcâd*, 3/15, 16.

Eserleri

1. *Cühdü'l-mukıl mine't-tecvîd*
2. *Risâletü fî keyfiyyeti edâ'î'd-dâd*
3. *Tehzîbü'l-kırââtî'l-'aşr* (33 ciltten oluşmaktadır)⁵²⁸
4. *Risâletün fî mehâricü'l-hurûf*⁵²⁹

2.11.3. Çeteci Abdullah b. İbrahim Paşa el-Hüseynî el-Cermikî (el-Çermikî) (öl. 1174/1761)

el-Cermikî, 1115/1703 yılında Diyarbakır'ın Çermik ilçesinde dünyaya geldi. Abdullah Paşa vezir, vali, şair, âlim ve hattat olup şiirde mahlası “Ahî”dir. Çeteci lakabıyla tanınır. Kendisine “Çeteci” lakabının Emîrü'l-Hac görevi sırasında Arap bedevilerinden olan Beni Harp kabilesi eşkıyasına karşı başarılı mücadelesinden dolayı verildiği tahmin edilmektedir. Çermik'te medrese tahsili görerek, Arapça ve Farsça'yı öğrendi. Kur'an-ı Kerim'i hıfzetti. Genç yaşta Ordu komutanı oldu. İran savaşlarına katıldı. Savaşlarda gösterdiği başarılar nedeniyle ünlendi. Bundan dolayı da bazı vezirlere Levend Başağası oldu. Çermik'ten ayrıldıktan 18 yıl sonra “Mîr-i Mîrân” ünvanı alarak 1152/1739 yılında Sivas beylerbeyi oldu. Farklı tarihlerde beş defa Diyarbakır, iki defa Sivas, iki defa Erzurum; Rakka, Adana, Van, Trabzon, Anadolu (Kütahya), Halep ve Şam gibi vilayetlerde valilik yaptı. Emîrü'l-Hac rütbesine terfi oldu. Hac kabilelerine saldıran Arap bedevilerinden Beni Harb kabilesini yenilgiye uğrattığından dolayı padişah tarafından ödüllendirildi. Diyarbakır'da valilik görevindeyken 25 Ekim (cumartesiye pazara bağlayan gece) 1174/1760 yılında vefat etti. Diyarbakır'da Cinobaşı⁵³⁰ denilen yerde defnedildi.

Abdullah Paşa'nın bu hareketli yaşamı onun ilme hizmet etmesine engel olmadı. Yaptığı görevler yanında kitaplar telif ederek hattatlığına devam etti ve edebiyat dünyasına kazandırdığı çeşitli şiirler yazdı. Diyarbakır İç Kale camisinde

⁵²⁸ Bâbânî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 2/287.

⁵²⁹ Eseleri hakkında geniş bilgi için bk. Özcan, “Saçaklızâde Mehmed Efendi”.

⁵³⁰ Cinobaşı, Dağkapı tarafından surun dışında, Lise Caddesi-Sanat Enstitüsü mevkiindedir. bk. Yusuf Kenan Haspolat, *Peygamberler, Sahabeler ve Evliyalar Kenti Diyarbakır* (İstanbul: y.y., 2014), 104.

na‘t-ı şerife dair celî sülûs⁵³¹ yazı türü ile yazdığı “Belagü’l-a‘lâ” bakiyesi ile Çermik’te kendisinin yaptırdığı Çeteci Abdullah Paşa Medresesi’nde bulunan tunç levhadaki kendi hattı, hat sanatındaki yetkinliğini göstermektedir. Sanatçılığı ve edebî kişiliği yanında ilmî kişiliğini gösteren *Enhârü’l-cinân min yenâbî‘i âyâtî’l-Kur’an fî evveliyati’l-Kur’aniyye* ile *el-İfâdetü’l-mükni‘a fî kırâati’l-eimmeti’l-erba‘a* adlı eserlerinden ikincisiyle kırâat ilmine katkı sağladı.⁵³²

2.11.4. Hâmid b. el-Hâc Abdulfettâh el-Pâlovî (öl. 1183/1769’dan sonra)

Hamid b. Abdulfettâh, şu an Elazığ’a bağlı olan Palu ilçesinde dünyaya geldi. Hayatıyla ilgili fazla bilgiye sahip değilsek de⁵³³ yazdığı *Zübdetü’l-‘İrfân* adlı kırâat-ı aşereye dair kitabının yazıldığı tarih 1171/1759, söz konusu eserini tashih ederek Diyarbakır’da tekrar bastırdığı tarih ise 1183/1169’dur. Bu bilgilere dayanarak Hamid b. Abdulfettâh’ın en az 1183/1169 tarihine kadar yaşamış olduğu kesindir. Kendisi Palu’da doğmuş olsa da eğitimini Tokat’ta yaptı. Osmanlı Padişahı (1757-1774) III. Mustafa (öl. 1187/1774) tarafından Palu’da Reisü’l-Kurrâ olarak atandığı kayıtlarda mevcuttur.⁵³⁴ Bu kayıtlardan ve yukarıda verdiğimiz bilgilerden yola çıkarak el-Palovî’nin gençlik yıllarını Tokat’ta, çocukluk ve yaşlılık yıllarını ise Palu’da geçirdiğini söylemek mümkündür. *Hediyyetü’l-‘ârifîn*’de, kendisinden er-Rûmî olarak bahsetmesi,⁵³⁵ onun Türk olduğu izlenimi verilse de hem Palulu olması -ki o dönem Palu, Diyarbakır’a bağlıydı-⁵³⁶ hem kendisinin er-Rûmî nisbesini

⁵³¹ Celî Sülûs yazı türü hakkında geniş bilgi için bk. Nurullah Yılmaz, *İslâm Hat Sanatının Şekillenmesinde Biçim ve İçerik Açısından Kur’an’ın Etkisi* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2023), 41, 42.

⁵³² Abdulgani Fahri Bulduk, *Diyarbakır Valileri* (İstanbul: Medrese Yayınları, 2007), 107-110; Kuhnâle, *Mü‘cemü’l-müellifîn*, 2/219; Zekî Beg, *Meşahirü’l-Kürd*, 310; Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi Akkoyunlulardan Cumhuriyete Kadar* (Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 1998), 2/703-708; Bahrkî, *Hayatü’l-emcâd*, 2/92; Ahmet Akgüç, “Çeteci Abdullah Paşa”, *Diyarbakır Ansiklopedisi*, ed. İhsan Işık (Ankara: Yelkovan Ajans, 2013), 1/306-308.

⁵³³ Hâmid b. el-Hâc Abdü’l-Fettâh el-Paluvî, *Zübdetü’l-‘İrfân fî vücûhi’l-Kur’an* (İstanbul: Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2020), 5 (Neşredenin mukaddimesi).

⁵³⁴ Nizamettin Çelik, “Seyyid Hâmid B. El-Hâc Abdülfettâh El-Paluvî ve Kırâat İlmindeki Konumu”, *Diyanet İlmî Dergi* 57/3 (Eylül 2021), 725-748; Süleyman Yapıcı, *Harput Bir Havza Kültürünün Mânevî Hüviyeti Âlim-Müellif ve Mutasavvıfları* (Ankara: Sistem Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti, 2013), 1/372, 373.

⁵³⁵ Bâbânî, *Hediyyetü’l-‘ârifîn*, 1/156.

⁵³⁶ Bâbânî, *Hediyyetü’l-‘ârifîn*, 1/156.

kullanmaması⁵³⁷ hem de Palu'nun öteden beri bir Kürt şehri olmasından yola çıkarak, kendisinin Kürt olduğunu söyleyebiliriz.⁵³⁸

el-Palovî, uzun süre Tokat'ta kaldı ve burada başta kırâat ve fıkıh olmak üzere bir çok dinî ilimlere vakıf olacak seviyede olan ve Tokat'ta Hatuniye Medresesi'nde müderris ve aynı zamanda Tokat Müftüsü olan Muhammed Emin Efendi et-Tokadî'den kırâat ilmini okudu. Muhammed Emin Efendi de kırâat ilmini Amasya asıllı ancak İstanbul doğumlu Yusuf Efendizâde'den okumuştur. Hocası Muhammed Emin Efendi'den bütün tarikleriyle kırâat ilmini okuduktan sonra kendisi de ders halkası oluşturarak öğrencilere kırâat ilmini okuttu.⁵³⁹

Eserleri

1. *Zübdetü'l-'irfân fî vücûhi'l-Kur'an*

Kırâat ilminde yazdığı *Zübdetü'l-'irfân* adlı eseri, Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Kırâat ve ihtisas merkezlerinde el-Palovî'nin hocası Muhammed Emin'in bu esere yazmış olduğu bir şerh olan *Umdetü'l-Hullân*'la birlikte 1976 yılından günümüze kadar ders kitabı olarak okutulmaktadır. Ayrıca *Zübdetü'l-'İrfân*, Türkiye'de basılan ilk kırâat kitabı olma özelliğine sahiptir. Bu da el-Palovî'nin söz konusu eserinin ülkemizde kırâat eğitiminde başvuru kitabı olduğunu göstermektedir.⁵⁴⁰

2. *Tühfetü'l-cevâb bi'l-mekâleti's-savâb*

3. *Muhtasar fî'l-kırâati's-sitte*

4. *Kırââtü'l-mütevâtirati'l-eimmeti'l-aşera*

5. *Risâletu tuhfetü't-tayyibe fî meddâti tariki't-tayyibe*⁵⁴¹

⁵³⁷ Palevî, *Zübdetü'l-'irfân*, 3.

⁵³⁸ Baba Merdox Rûhanî, *Dîroka Navdarên Kurd Arîf, âlim, Edîb, Şair*, çev. M. Reşîd Irgat - İsmet Kılışarslan (İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2020), 1/317.

⁵³⁹ Yapıcı, *Harput*, 1/372, 373.

⁵⁴⁰ Çelik, "el-Paluvî", 737.

⁵⁴¹ Eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Yapıcı, *Harput*, 1/373-379; Çelik, "el-Paluvî", 734-737.

2.11.5. el-Molla Muhammed b. el-Hâc Hasan el-Hezârmerdî (öl. 1189/1775)

Muhammed b. el-Hac Hasan, 1111/1699 yılında Âlân nahiyesine bağlı Sencvî köyünde dünyaya geldi. Kendisinin dünyaya geldiği yıl, babası hactan döndüğü için babasının isminden dolayı “İbnü'l-Hac” ismiyle meşhur oldu. Çeşitli medreselerde birçok İslâmî ilim okudu. Başta kırâat ilmi ve diğer Kur'an ilimleri olmak üzere medreselerde okutulan tüm ilimlerde yetkin biriydi. Kırâat ilmindeki yetkinliğinden dolayı “el-Kârî” ismiyle isimlendirildi. İlim tahsilinden sonra Maskat'a dönüp burada bir medrese inşa etti ve bu medresede birçok ders vererek birçok âlimin yetişmesinde rol oynadı. Daha sonraları, sırasıyla Çevâlân, Ceyşân ve Süleymaniye yakınlarındaki Hezârmerd'e gitti. Bu son gittiği yere yerleşip burayı sevdiğinden veya buranın halkı kendisine hürmet ettiğinden olacak ki “el-Hezârmerdî” nisbesini kullandı. İrân'ın bölgeye saldırması sonucu İbnü'l-Hac, Akre'ye yakın Zinte köyüne göç etti ve burada vefat etti. En az 24 eser yazdığı bilinmektedir.⁵⁴²

2.11.6. eş-Şeyh Hafizüddîn Ebûbekir b. İbrahim b. Ebûbekir b. Muhammed b. Osman el-Cezerî ed-Dımaşkî (öl. 1198/1783-1784)

Hafizüddîn Ebûbekir, aslen Cizreli olduğu için “el-Cezerî”, doğum yeri Şam olduğu için de “ed-Dımaşkî” nisbeleriyle anılır. Mukrî olmakla beraber edebiyatçı bir kişiliğe de sahip biridir. Şam'da doğup büyüdü ve buradaki âlimlerin yanında eğitim-öğretimine başlayıp tamamladı. Güzel bir sese, sahih bir tilavet ve kırâata sahip biriydi. Bunun yanında güzel şiirler yazabilme yeteneğine sahipti. Şam'da Sarûca çarşısı yakınlarında bulunan Sûf camisinde imam-hatiplik yaptı. Bazı vakıflarda katiplik görevinde bulundu. Şam'da vefat etti.⁵⁴³

2.12. Hicri XIII. Yüzyıl

Hicri XIII. asırda da gerek İslâm'ın farklı coğrafyalarında gerekse de Osmanlı'da kırâat ilminin tüm canlılığını devam ettiği görülmektedir. *Osmanlı Kurrâları* yazarı, bu asırda yetişen toplam 301 Osmanlı kırâat âlimi tespit etmiştir.⁵⁴⁴

⁵⁴² el-Müderriş, 'Ulemauna, 515-517; Bahrkî, Hayatü'l-emcâd, 3/59-61.

⁵⁴³ Siverekî, Mü'cemu e'lami'l-Kürd, 27.

⁵⁴⁴ bk. Akyüz, Osmanlı Kurrâları, 239-355.

Bu asırda İstanbul'da îtilâf, sûfî ve Şeyh Atâullah mesleklerine mensub kurrâların yetiştirdikleri talebeler ve yazdıkları eserlerle kırâat faaliyetleri devam edildi. Anadolu ve Balkanlar'da Amasya, Bursa, Çorum, Isparta, Mudurnu, Osmanpazarı, Trabzon, Yenipazarcık ve Ürgüp gibi şehirlerde kırâat eğitim-öğretimi verildiği görülmektedir.

Dönemin kırâat ilminde ön plana çıkan Kürt şehirleri ise Darende, Erzurum, Siirt, Diyarbakır vb. yerlerdir. Özellikle Diyarbakır, kırâat ilminin canlılığını sürdürdüğü şehirlerden olması çalışmamız için önemlidir. Bu dönemde Diyarbakır'da îtilâf mesleğine mensub kişiler, kırâat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Seb'a-i seyyâre lakabıyla meşhur olan Osman Efendi'nin talebelerinden Şeyhî Mehmed Efendi bu dönemin Diyarbakır şeyhü'l-kurrâsıdır. Bu zat hem yazdığı eserlerle hem yetiştirdiği İbrahim Şihâbî Efendi (öl. 1223/1808), Ali Efendi (öl. 1231/1816), İsa Efendi (öl. 1231/1816), Salih ed-Darîr gibi zatlar, îtilâf mesleğine mensup olup Diyarbakır'da kırâat faaliyetlerini sürdüren kurrâlardan birkaçıdır.⁵⁴⁵

2.12.1. Şeyh Muhammed Marûf el-Berzencî en-Nodehî (öl. 1254/1838-1839)

Tam adı, Şeyh Marûf b. Şeyh Mustafa b. Seyyid Ahmed b. Seyyid Muhammed'tir. "Kibrîtü'l-Ahmer" lakabıyla bilinir. Kendisi, Berzencî seyyitlerindendir. 1166/1752-1753 yılında Süleymaniye yakınlarında olan Şarbajır bölgesindeki Nodehî köyünde dünyaya geldi. Eğitimine, yine Süleymaniye'ye yakın olan Kalaçolan'da başladı. Buradan da Hezarmîr köyüne giderek kelam, üsul ve fıkıh ilimlerini öğrendi. Ayrıca, başta Arap şiiri olmak üzere edebiyat alanında da kendini geliştirdi. Kırâat ve tecvid ilimlerine hâkim olmasından,⁵⁴⁶ onun kırâat ilmini de okuduğu anlaşılmaktaysa da kimin yanında veya nerede kırâat tahsili aldığı hakkında bilgiye sahip değiliz. Arapça, Farsça ve Kürtçe dillerinde nazım ve nesir birçok eser kaleme aldı.

Takva ve ibadet ehli olan Şeyh Muhammed Maruf, Süleymaniye'de vefat etti. Arkasında akaid, ferâiz, üsûl, sarf, nahiv, i'râb, belagat, bedî', beyân, me'ânî, isti'âre, 'arûz, edebiyat, şiir, mantık, siyer ve tasavvuf gibi ilimlerine dair en az 33 eser bıraktı.

⁵⁴⁵ Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 21-24.

⁵⁴⁶ Rûhanî, *Kürt Meşhurları*, 1/391.

Ayrıca, Arapça bir sözlüğü Kürtçe'ye tercüme etti. Bu ilimlerin yanı sıra birisi Farsça (*Fethü'l-mecîd fî 'ilmi't-tecvîd*) birisi de Arapça (*el-Cevherü'n-nedîd fî kavâ'idü't-tecvîd*) olmak üzere iki tecvid kitabı kaleme aldı.⁵⁴⁷

2.12.2. Molla Halil es-Si'irdî (öl. 1259/1843)

Tam adı, Molla Halil el-Ömerî el-İs'irdî el-Hizânî⁵⁴⁸ el-Kürdî eş-Şâfi'î⁵⁴⁹ b. Mela Hüseyin el-İs'irdî'dir.⁵⁵⁰ Molla Halil, Bitlis ilinin Hizan ilçesine bağlı bulunan Gülpık (Süttaş) köyünde dünyaya geldi. Çeşitli kaynaklarda doğum tarihi olarak farklı tarihler verilmiş olsa da 1164/1750 tarihi daha muteberdir.⁵⁵¹ İlim tahsiline babasının yanında başlamış olsa da Kur'an-ı Kerim okumayı ve tecvid ilmini aynı zamanda babasının da hocası olan Karasuvî adlı âlimin yanında okudu. Ayrıca Kur'an-ı Kerimi de hıfzeden Molla Halil, uzun süre Duhok'a bağlı İmadiye'de bulunan Kubbehân Medresesi'nde ilim tahsil etti. Hizan'da Şafiî fikhına dair *el-Envâr* adlı eseri ve *Divan-ı Hafız* olarak meşhur olan Hafız-ı Şîrâzî'nin (ö. 792/1390 [?]) divanını Molla Abdurrahman el-Belâkî (el-Bıllıkî)'den okudu. Ayrıca Bitlis, Siirt'in Halenze köyü, Siirt Tillo, Van Gevaş (Westan), Van Bahçesaray (Miks), Van Hoşap, Şırnak Cizre vb. yerlerdeki çeşitli âlimlerden farklı ilimler okuduktan sonra tekrar İmadiye'ye dönerek buranın müftüsü Molla Mahmud el-Behdîni'nin (öl. 1202/1787-1788) yanında ilmî icazetini aldı. Molla Halil, aldığı ilmî icazet yanında ayrıca Kadirî tarikatı şeyhi Şeyh Ahmed er-Reşîdî'den tasavvuf icazetini aldı.⁵⁵² İcazet aldıktan sonra beş yıl Hizan

⁵⁴⁷ Kendisi hakkında geniş bilgi ve eserlerinin tam listesi için bk. Rûhanî, *Kürt Meşhurları*, 1/391-394.

⁵⁴⁸ Molla Halil el-Ömerî el-Kürdî eş-Şâfiî el-İs'irdî, *Şerhu diyâu basîratu kalbi'l-'arûf fî't-tecvîdi ve'r-rasmi ve fersî'l-hurûf* (648), vr. 1/a.

⁵⁴⁹ Şahsi kütüphanemizde bulunan Molla Halil'in *Şerhu diyâu basîratu kalbi'l-'arûf fî't-tecvîdi ve'r-rasmi ve fersî'l-hurûf* adlı eserinin üzerinde Molla Halil'in torunlarından Sıbgatullah ez-Zokaydî'nin yazdığı müellifin nisbelerinden biri de el-Kürdî'dir. Bk. Molla Halil el-Ömerî el-Kürdî eş-Şâfiî el-İs'irdî, *Şerhu diyâu basîratu kalbi'l-'arûf fî't-tecvîdi ve'r-rasmi ve fersî'l-hurûf* (Şahsi Kütüphane), vr. 1/a. Ayrıca, *Mü'cemü'l-müellifin* yazarı Ömer Rıdâ Kuhnâle de kendisinden, "Halil b. Hüseyin e-İs'irdî el-Kürdî eş-Şâfi'î" olarak bahsetmektedir. Bk. Kuhnâle, *Mü'cemü'l-müellifin*, 1/683.

⁵⁵⁰ Mehmet Çağlayan, *Şark Uleması* (İstanbul: Çağlayan Yayınları, 1996), 139.

⁵⁵¹ Lokman Şan, *Molla Halil Siirdi'de Resm-i Mushaf Tevcîd ve Kırâat İlmi* (İstanbul: Fecr Yayınları, 2023), 18, 19.

⁵⁵² Bâbânî, *Hediyyetü'l-'ârifin*, 1/323; Kuhnâle, *Mü'cemü'l-müellifin*, 1/682, 683; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972), 2/409; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2008), 2/741; Zekî Beg, *Meşahirü'l-Kürd*, 1/204; el-Müderriş, *'Ulemauna*, 199; Rûhanî, *Kürt Meşhurları*, 1/399; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 1/275, 276; Çağlayan, *Şark Uleması*, 139; Sabahüddin el-Çânî, *'Ulemâuna mine'l-müderrişine fî'l-karni'l-'işrin* (İstanbul: Darü'r-Ravda, 2020), 138, 139; İbrahim S. Işık, *A'dan Z'ye*

Meydan Medresesi'nde olmak üzere on yıl ve yaklaşık otuz yıl da Siirt'te bulunan Medrese-i Fahriye adlı medresede müderrislik yaptı ve eserlerini burada kaleme aldı.⁵⁵³

Molla Halil; farklı ilimlere dair Kürtçe, Arapça ve Türkçe dillerinde birçok eser kaleme aldı. Biz burada sadece 'ülümü'l-Kur'an'a dair eserlerinin isimlerini vereceğiz.

Eserleri

1. *Şerhu diyâu basîratu kalbi'l-'arûf fi't-tecvîdi ve'r-rasmi ve ferşi'l-hurûf*

es-Siirdî'nin bu eseri yazma eser olup elimizde mevcuttur. Eser; tecvid, resm-i Mushaf, kırâat-ı seb'a ve ferşü'l-hurûf konularını ihtiva etmekte olup toplam 174 varaktan oluşmaktadır. Eser, Siirdî'nin toplam 1110 beyitten oluşan *Diyâu basîratu kalbi'l-'arûf fi't-tecvîdi ve'r-rasmi ve ferşi'l-hurûf* adlı manzum eserinin şerhidir. Eserde, tecvid ilminin hükmü ile ilgili bilgi verildikten sonra tecvid ilminin konularından olan harflerin mahreçleri ve sıfatlarını detaylı bir şekilde işlenmektedir. Ayrıca *idğam*, *med*, *vakf* vb. hemen hemen tüm tecvid konuları ele alınmaktadır. Bu konulardan sonra Resm-i Mushaf konusu detaylı bir şekilde incelendikten sonra ferşü'l-hurûf bölümüne geçip Fatiha'dan Nas suresine kadar tüm Kur'an'ı kırâat-ı seb'aya göre farklı okunan tüm kelimeler ele alınmaktadır. Lokman Şan, eser üzerine doktora tezi hazırlamış ve bu çalışmasını *Molla Halil Siirdî'de Resm-i Mushaf Tecvîd ve Kırâat İlmi* adıyla yayınlamıştır.⁵⁵⁴

2. *Basîratü'l-külûb fî kelâmi 'Allâmi'l-Guyûb*

3. *Diyâu basîratu kalbi'l-'arûf fi't-tecvîdi ve'r-rasmi ve ferşi'l-hurûf* (Manzum)

4. *Risâle fî 'ilmi't-tecvîd [Rîsaleya Tecwîdê (Manzum)]*

Kürtler Kişiler-Kavramlar-Kuramlar (İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2019), 405; Yıldırım, *Kürt Medreseleri*, 1/269; Bayram Kanarya, "Molla Halil es-Siirdî'nin Nehcû'l-Enâm İsimli Eserinde Rivayetlerin (Hadislerin) Tesiri", *1. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu* (İstanbul: Canset Matbaası, 2018), 1/595; Şan, *Molla Halil Siirdî*, 18-20.

⁵⁵³ Yıldırım, *Kürt Medreseleri*, 1/269.

⁵⁵⁴ bk. Şan, *Molla Halil Siirdî*.

2.12.3. Fethullah b. Şeyh Ömer ez-Zekî b. Muhammedü'l-Emîn ed-Diyârbekirî el-Mârdînî (öl. 1211/1796'dan sonra)

Fethüllah el-Mârdînî'nin doğum ve vefat tarihi bilinmese de 1211/1796 yılında Medine-i Münevvere'yi ziyaret ettiği bilindiği için kendisinin Hicri XIII. asırda yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Hayatı hakkında da fazla bilgiye sahip değiliz ancak kendisinin bir kırâat âlimi olduğunu ve kırâat ilmine katkı sağladığını, telif ettiği *Fethü'l-emânî fi'l-kırâati's-seb'* adlı bir eserinin olduğundan⁵⁵⁵ anlamaktayız. Bu eseri dışında ayrıca *Şerhu delâilü'l-hayrât* adında⁵⁵⁶ başka bir eseri ve İstanbul Millet Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan bir icâzetnâmesi⁵⁵⁷ vardır.

2.13. Hicri XIV. Yüzyıl

Osmanlı devletinin son ve cumhuriyetin ilk dönemi olan bu asırda da kırâat faaliyetlerinin devam edildiği görülmektedir. *Osmanlı Kurrâları* yazarı, bu dönemde tespit edilen kırâat âlimi sayısının bir önceki dönemlerden fazla olduğunu söylese de⁵⁵⁸ bir önceki asırda yetişen toplam 301 kırâat âlimine, buna mukabil bu asırda yetişen toplan 249 kırâat âlimine yer verdiğinden dolayı kendisinin bu ifadeyi sehven kullandığını düşünmekteyiz. Bu dönemin günümüze yakın olması hasebiyle bu dönemde yaşayanlar hakkında daha fazla bilgiye sahibiz. Kırâat faaliyetlerinin sürdürüldüğü İstanbul'da bu dönemde daha önce bahsettiğimiz üç meslek de varlığını korusa da îtilaf mesleğinin gerileme dönemine girdiği görülmektedir. Ayrıca Anadolu ve Balkanlar'ın birçok şehrinde kırâat ilminin okutulduğu anlaşılmaktadır. Edirne, Kastamonu, Isparta, Serez, Simav, Balıkesir, Çorum ve Konya gibi şehirler, kırâat ilminin okutulduğu şehirlerden birkaçıdır.⁵⁵⁹ Ayrıca Kürt şehirlerinden Harput, Diyarbakır, Senendec, Cizre vb. şehirlerde de kırâat eğitim-öğretiminin devam edildiği aşığıda kendilerine yer vereceğimiz kişilerin hayatından öğrenmekteyiz.

⁵⁵⁵ Kuhhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn*, 2/613; Ömer Rıdâ Kuhhâle, *el-Müstedrak 'alâ mü'cemü'l-müellifîn* (Beyrut: Müessesetü'r-Risalet, 1988), 54; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 536; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 2/371.

⁵⁵⁶ Bâbânî, *Hedyyetü'l-'ârifîn*, 1/725; "Fethullah b. Şeyh Ömer", *Diyarbakır Ansiklopedisi*, ed. İhsan Işık (Ankara: Yelkovan Ajans, 2013), 2/305.

⁵⁵⁷ "el-Mârdînî, Fethullah b. Şeyh Ömer, *İcâzetnâme*", *Yazmalar* (Erişim 05 Kasım 2023).

⁵⁵⁸ Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 24.

⁵⁵⁹ Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 24, 26.

Bu asırda cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte çıkan tevhid-i tedrisat kanunuyla medreselerin kapatılması, diğer şer'î ilimlere büyük darbe vurduğu malumdur. Zira söz konusu kanunla medreseler kapatılmış, ders verenler çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Kırâat eğitim-öğretimi özelliğinden dolayı bu ilimler arasında en çok zarar görenin kırâat ilminin olduğunu söyleyebiliriz. Ancak yine de bazı kurrâların aldığı ferdî izinlerle, bazılarının ise kaçak yollarla kırâat eğitiminin devam edildiği görülmektedir.⁵⁶⁰ Şüphesiz söz konusu yasaklar cumhuriyet sınırları içinde kalanlar için geçerlidir. Öte taraftan Osmanlı dağıldıktan sonra Suriye ve Irak'ta kalan Kürt bölgelerinde kırâat eğitimi inkitaya uğramadan günümüze kadar faaliyet sürdürmüştür. Dönemin en dikkat çekici âlimi, aşağıda kendisine yer vereceğimiz dünyaca ünlü kâri Abdulbasit Abdussamed'tir. Onun sayesinde gerek Mısır'da olsun gerekse de dünyanın farklı bölgelerinde olsun birçok kişi, Kur'an'ın eşsiz sedasıyla buluşmuş ve Kur'an tilavetini dinlemeyi sevmiştir.

2.13.1. es-Seyyid Ahmed Muhtar Hilmi Efendi (1841-1903)

Ahmed Hilmî-i Amidî olarak bilinen Hilmi, Dâire-i Meşihât-ı İslâmiyye Sicil Şubesi'nin kendisine yazılı olarak yönelttiği sorulara⁵⁶¹ yazılı olarak verdiği cevaplar arasında; doğum yerinin Diyarbakır, doğum tarihinin ise Hicri 1257 yılı Zilkade ayının 11. günü (25 Aralık 1841) olduğunu belirtmektedir. Ancak Diyarbakır İl Müftülüğü internet sitesinde; doğum tarihi, 1836; Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü adlı internet sitesinde ise 1838 olarak verilmektedir.⁵⁶² Ahmed Hilmi Efendi, Diyarbakır'da bulunan Pamukçu ailesinin dedelerinden olup Ali Emiri'nin hocaları arasında yer almaktadır. Kendisi, Emiri'ye; Mardin'de Kasım Paşa (Kasımiye) medresesinde Arapça ve Farsça yanında farklı kitaplar okutmuştur.⁵⁶³

Ahmed Hilmî, çocukluğunda, dini ilimlerin mukaddimatını ibtidâî okullarda okudu. Kal'avî Hacı Hafız Muhammed Efendi'nin yanında Kuran-ı Kerim'i hatmetti.

⁵⁶⁰ Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 26.

⁵⁶¹ Korkusuz, *Diyarbakır'da Maârif*, 8.

⁵⁶² "Ahmed Hilmi Efendi", *Diyarbakır Müftülüğü* (Erişim 14 Kasım 2023); Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, "Hilmî, Ahmed Muhtar Hilmî Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 14 Kasım 2023).

⁵⁶³ Emîri, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, 2/15; M. Şefik Korkusuz, *Arşiv Belgelerinde Diyarbakır Uleması* (İstanbul: Melissa Matbaası, 1996), 25; Abdurrahman Adak, *Ali Emiri'nin Gözüyle Diyarbakırlı Şairler* (İstanbul: Kent Işıkları Yayınları, 2012), 15.

Kara Hafız olarak bilinen Muhammed Efendizâde Muhammed Sâlih Efendi'den mantık, me'âni ve kırâat okudu. Çermikli Hacı Mustafa Nâcî Efendi'den Beydâvî ve Mesnevî'yi okudu. Diyarbakır müftüsü Arabzâde el-Hacc Muhammed Hasib'in yanında aklî ve naklî ilimler öğrendikten sonra Diyarbakır'da Mescid-i Kebir'de (Ulu Cami) büyük bir halk kalabalığı huzurunda ilmî icazetini aldı. Ayrıca, kırâat, hat ve farklı ilimlerinde de icazet sahibidir. 1865'te Diyarbakır Zinciriye ve 1871 Mardin Kasımiye medreselerine müderris oldu. Kasımiye'de 12 yıl müderrislik yapıp birçok kişiye icazet verdi. Hocası Arabzâde vefat ettiğinde boşalan il müftülüğü görevine Diyarbakır halkının isteği üzerine 1883'te Diyarbakır müftülüğüne atandı. Yirmi yıl aralıksız bu görevi sürdürdü. Elazığ'ın Maden ilçesi yolu inşası devam ederken 1888'de bu yolun fahri teftiş ve nezaretiyle görevlendirildi. 1890'da Mardin sancağının ihale-i iş'ar müfettişliğine atandı. 1882'de Bursa Müderrisliği, 1885'te İzmir Paye-i Mücerredî, 1889'da 3. Mecîdî Nişânı gibi ödüller aldı.

Yumuşak huylu, mütevâzı ve iyi ahlaklılığıyla tanındı. Arap ve Fars edebiyatına hakim, dinî ilimlerde derin bilgiye sahiptir. Tanınmış bir şairdir. Arapça ve Farsça bazı dinî eserlere haşiyeleri, şerh ve tercümeleri vardır. Ayrıca kırâat ilminde *Tertûbi Ebi'l-Vefâ*, hadis ilminde ise *Tertûb-i Ricâl-i Buhârî* adında eserler telif etti.⁵⁶⁴

2.13.2. Hacı Molla Abdulkerim es-Senendecî (1834-1917)

Hacı Molla Abdulkerim, Merdûhî ailesinden bir âlim olup 1250/1834 yılında Senendec'te dünyaya geldi. Bir süre farklı yerlerde ilim tahsil ettikten sonra Senendec'e döndü. Burada Fârûkiye Medresesi'nde müderrislik yaptı. âlim olması yanında güzel hatta da sahip olan Molla Abdulkerim, birçok kitabı nesih⁵⁶⁵ ve nesta'lik⁵⁶⁶ hattıyla yazdı. 1336/1917'de vefat etti. Şafii fikhî ile kırâat ve tecvid ilimlerine dair olmak üzere iki eseri vardır.⁵⁶⁷ Ancak bu eserlerinin ismine rastlayamadık. Kendisi hakkında fazla bilgiye sahip değilsek de bu âlimin de daha

⁵⁶⁴ Korkusuz, *Arşiv Belgelerinde Diyarbakir Uleması*, 25-27; Sözlüğü, "Hilmî, Ahmed Muhtar Hilmî Efendi".

⁵⁶⁵ Nesih yazı türü hakkında geniş bilgi için bk. Yılmaz, *İslâm Hat Sanatı*, 42, 43.

⁵⁶⁶ Nesta'lik yazı türü hakkında geniş bilgi için bk. Ali Alparslan, "Nesta'lik", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Kasım 2023).

⁵⁶⁷ Rûhanî, *Kürt Meşhurları*, 2/163.

önce de belirttiğimiz gibi Merdûhî ailesinden ve İranlı kurrâlardan olması bizim için öneme sahip olduğundan kendisine çalışmamızda yer vermeyi uygun bulduk.

2.13.3. Ömer b. Muhammed Emîn el-Ğifârî el-Merdûhî el-Karadâğî (1885-1936)

Ömer b. Muhammed Emîn, yukarıda bahsettiğimiz Merdûhî ailesinden olup 1885'te dünyaya geldi. Kendisi Süleymaniye Kürtlerindendir. Mukrî, muccevvid, astrolog, farazî (farâiz ilmi) ve fakihtir. Aralarında *Şerhu manzûmetü 't-tecvîd* adında bir tecvid eseri de olan Arapça ve Kürtçe dillerinde yaklaşık yirmiye yakın eserleri vardır.⁵⁶⁸

2.13.4. Şeyh Seyda, Muhammed Saîd b. Şeyh Ömer Zengânî (1890-1968)

Bölgede Şeyh Seydâ olarak tanınan Muhammed Said, 1890 yılında Cizre'de dünyaya geldi. Altı aylıkken babası Şeyh Ömer Zengânî (öl. 1890) hac dönüşünde Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde vefat etti. Bundan dolayı Şeyh Seyda, babasının talebesi Şeyh Hüseyin Zebârî-Basretî'nin (öl. 1914) himayesinde büyüdü. İlginç bir tevafüktür ki Şeyh Hüseyin de küçük yaşta babasını kaybetmiş ve Şeyh Seyda'nın babasının himayesinde büyümüşü.⁵⁶⁹ Kendisine Şeyh Seyda lakabını takan kişinin Şeyh Hüseyin olduğu söylenir. Yedi yaşına kadar konuşmadı ve yürüyemedi. Farklı medreselerde tahsilini yapan Şeyh Seyda, 17 yaşındayken tahsilini tamamlayarak ilmî icâzetini abisi Şeyh Sirâcüddîn'den aldı. 23 yaşında müderris oldu. 30 yaşında evlendi. 1925'te vuku bulan Şeyh Said ayaklanmasından sonra tekke ve zaviyelerin kapatılması üzerine 1926'da Şeyh İbrahim Hakkı Basretî (öl. 1963), Şeyh Reşîd (öl. 1977) ve aile fertleriyle Musûl'a göç etmek zorunda kaldı. Burada dayısı Şeyh Muhammed Nûrî ed-Dirşevî'nin (öl. 1924) yanında kaldı ve kendisinden halifelik icazetini aldı. Dayısı Muhammed Nûrî ed-Dirşevî aynı zamanda kayınbabasıdır.

Şeyh Seyda'yı kırâat ilmini öğrenmeye iten, Musul'daki hayatıdır. Anlatıldığına göre, cehrî namazlardan birinde Şeyh Seyda cemaate imamlık yapmış.

⁵⁶⁸ Kûrkîs Ğavâd, *Mü'cemü 'l-muellifîne 'l-'Irâkıyyîn fi 'l-karneyni 't-tâsi 'u aşer ve 'l-'ısrîn* (Bağdat: Matba'atü'l-İrşâd, 1969), 2/444; Kuhhâle, *Mü'cemü 'l-müellifîn*, 2/569; Siverekî, *Mü'cemu e'lami 'l-Kürd*, 514.

⁵⁶⁹ Yıldırım, *Kürt Medreseleri*, 2/237.

Bir sonraki namazda tekrar imamlık yapınca cemaat sayısının hayli azaldığını gören Şeyh Seyda, bunun nedenini sormuş. Kendisine; buradaki cemaat kırâate çok önem verdiği ve senin kırâatını beğenmediği için arkanda namaz kılmaktan çekindi, denildi. Bunun üzerine Şeyh Seyda, nereden veya kimden kırâat öğrenebileceğini sormuş. Kendisine Sâlih el-Cevâdî'yi (öl. 1973) önerdikleri için Şeyh Seydâ, Şeyh İbrâhîm Hakkı ile birlikte Şeyh Sâlih'ten tecvid ve kırâat öğrendi. Daha sonra Şeyh Salih ikisine de kırâat icâzeti verdi. Şeyh Seyda da kırâat hocası Şeyh Salih'e ilmî ve tasavvufî icazet verdi.

Şeyh Seyda, memleketi Cizre'ye döndükten sonra medrese usulu ders verip birçok âlimin yetişmesinde katkı sahibi oldu. Bunun yanı sıra aşağıda bahsedeceğimiz Şeyh Mehdi'ye (öl. 2007) kırâat-ı seb'ayı okutması, Cizre'de başka kişilere de kırâat ilmini okuttuğu ihtimalini düşündürmektedir. Nitekim Şeyh Seyda'nın oğlu Şeyh Muhammed Nurullah'ın, babasının vefatından sonra bir hac yolculuğu sırasında babasının kırâat hocası Şeyh Salih'i ziyaret ettiği ve kendisinden kırâat icâzeti aldığı bilinmektedir. Kırâat ilminde kısa sürede icâzet alacak seviyeye gelmek ancak önceden bu alanda kendini yetiştirmekle mümkün olduğu için Şeyh Seyda'nın, vefat etmeden önce oğlu Şeyh Muhammed Nurullah'a kırâat okuttuğu kanaatindeyiz. Şeyh Seyda, 7 Ocak 1968'de Cizre'de vefat etti.⁵⁷⁰

2.13.5. Şeyh Raşîd ed-Dirşevî (1897-1977)

Aslen Şırnak Cizreli olup buraya bağlı bulunan Şah (Şax) köyünde dünyaya geldi. Cizre'de İslâmi ilimler, sarf, nahiv, mantık, münazara vb. ilimlerde ders verdi. Özellikle belagat ilminde derin bilgiye sahipti. Ailesiyle Musul'a göç ettikten sonra burada eş-Şeyh Sâlih (el-Cevâdî) el-Hibâr'ın (öl. 1973) yanında kırâat-ı seb'ayı, İbrahim Hakkı'nın muhlis müridlerinden olan Molla Taceddîn'in yanında ise tecvid

⁵⁷⁰ Muhammed Saîd Şeyh Seyda el-Cezerî, *Mektûbât*, çev. İbrahim Öztürk (İnegöl: Elvan Ajans, 2008), 56; Muhammed Mehdi, *Risâletü'n-nutki'l-fasîh fî mahreci'd-dâdi's-sahîh* (b.y.: y.y., ts.), 5; Çağlayan, *Şark Uleması*, 229-239; Mesut Tüzün, *Cizre Tarihi Arkeoloji, Blim ve Sanat* (İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2014), 2/445, 446; Abdurrahman Adak, "Seyda, Muhammed Said", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Kasım 2023); Fatih Musa Elmalı, *Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri* (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 7-36; Yıldırım, *Kürt Medreseleri*, 2/245-251; Lokman Şan, "Yakın Dönem Doğu Bölgesinde Kırâat İlmi", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 13/3 (Aralık) (2021), 1219; Abdulkadir Bingöl, *Gulên Baxê Îremê Bohtan* (Van: Ronya Yayınları, 2023), 244, 245.

ilmini okudu. Kendisi de kırâat ilmini öğrenip ve kendisini bu alanda yetiştirdikten sonra Molla Taceddîn'e kırâat-ı seb'ayı okuttu.

Suriye Devleti bağımsızlığını ilan ettikten sonra ailesiyle Suriye'ye göç etti. Burada tasavvufa yönelip eş-Şeyh Raşîd tarafından beş tarikatta halifelik yapma yetkisi verildikten sonra irşad faaliyetlerinde bulundu. Ayrıca Haddâd köyünde Şeyh İbrahim Hakkı el-Ulvânî'yi ziyaret eden ed-Dirşevî, hem el-'Ulvânî'den hem de kendi babası Şeyh Muhammed Nûrî ed-Dirşevî'den (öl. 1924) Nakşibendî, Şeyh Muhammed Şefîk ez-Zîbârî'den ise Rufâ'î hilafetlerini aldı. Suriye'de Suriye-Irak-Türkiye sınırları üçgeninde bulunan Malikiye'ye bağlı Rimêlan köyüne yerleşti ve Mîlan bölgesindeki birçok köyde cami yaptırdı.

ed-Dirşevî, kırâat ilminin doğu medreselerinde yaygınlaşmasına vesile olanlardan biridir. Kendisinden kırâat ilmi okuyan Seyyid Hüseyin el-Bêcirmânî ve Seyyid Süleymân gibi âlimler, bölge medreselerinde kırâat ilminin pratik olarak yayılmasına katkı sağlayanlardır. Öte yandan ed-Dirşevî'nin yanında kırâat okuduğu bilinen kişiler arasında Fakî Nûrî (Şırnak İdil'li), Molla Muhammed Batmanî ve Muhamed Sıddîk adlı âlimlerin olduğu söylenmektedir. ed-Dirşevî, 1977'de vefat etti.⁵⁷¹

2.13.6. Abdulbasit Abdussamed (1927-1988)

Dünyaca ünlü Kur'an okuyucu Abdulbasit, 1927'de Mısır'da Kinâ muhafazasına (iline) bağlı Ârment mahallesinde dünyaya geldi. 'İkdü'l-Cevher yazarı Yûsuf Mar'aşlî, Abdulbasit'in kendisine, babam Irak Kürtlerinden olup Mısır'a göç ettikten sonra burada bir kadınla evlendi, dediğini aktarır.⁵⁷² Ayrıca *Mısır'da Kürtler* adlı kitabın Mısırlı Kürt yazarları da onu Mısır Kürtleri arasında zikretmektedirler.⁵⁷³ Abdulbasit'in kendisi de Türkiye ziyaretinde konuk olduğu bir televizyon kanalında kendisinin Kürt olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁴

⁵⁷¹ Suleymân el-Bevvâb, *Mevsû'atu a'l'ami Sûriyye fi'l-karni'l-ışrîn* (Beyrut: el-Menâra Yayınları, 1999), 2/316, 317; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 288, 289; Şan, "Doğu Bölgesinde Kırâat", 1220.

⁵⁷² ed-Doktor Yûsuf Maraşlî, *Nesrü'l-cevâhir ve'd-dürar fi 'ulemâi'l-karni'r-râbi'u 'aşer ve bi zeylihi 'ikdü'l-cevher* (Beyrut: Dârü'l-Marife, 2006), 1/1905.

⁵⁷³ Durrîyah 'Awnî vd., *Mısır'da Kürtler*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Nûbihar, 2015), 180.

⁵⁷⁴ Molla Alaaddîn el-Pâlevî, *Bâkatün min târihi Kürd* (b.y.: y.y., ts.), 68.

Abdulbasit, on yaşına gelmeden eş-Şeyh Muhammed Sâlim'in yanında Kur'an-ı Kerim'i hıfz ederek kırâat-ı seb'ayı okudu. Hocası Muhammed Sâlim, güzel ve tatlı sesinden dolayı onu çok sever, gittiği her etkinliğe beraberinde götürürdü. 1945'te Saîd muhafazasında Ramazan geceleri ihyasında okuduğu Kur'an-ı Kerimle şöhret kazandı. Kendisi, sürekli Kur'an kâripleri dinlerdi ve bu dinlemelerden büyük zevk alırdı. Yüz yüze dinlediği kâriplerden biri, Sıddık Mınşâvî'ydı. O dönemde her yerde radyo bulunmadığından radyoda okunan Kur'an-ı Kerim'i dinlemek için sürekli kahvehane gibi yerlere giderdi.

1950'de gittiği Kahire'de hemşerisi olan eş-Şeyh Ali Sebî', Kur'an-ı Kerim okuması için onu öne aldı. Hazreti Zeyneb'in (r.a.ha.) doğum gününden bir önceki gün olduğu için çok sayıda insan camiye gelmişti. Abdulbasit, Kur'an-ı Kerim'i okudukça güzel sesi, insanları cezbetti ve bundan dolayı da cami hınca hınç doldu. Burada bir saatten fazla Kur'an-ı Kerim'i okuduktan sonra camiye sığmayan binlerce insan, kendisinin burada kalmasını istediye de kendisi, buraya sadece ziyaret amaçlı geldiğini ve kalamayacağını söyledi.

Mısır devlet radyosunda Kur'an-ı Kerim'i okuyanları belirleyen Mısır'ın Diyanet İşleri Başkan Vekili eş-Şeyh Muhammed el-Bennâ, Mısır Mukrîleri Başkanı eş-Şeyh Muhammed ed-Dabbâ' ve eş-Şeyh Şeltût gibi büyük âlimlerden oluşan jüri, 1951'de onu kabul etti. Borsaîd şehrinde açılışı yapılan bir camide okuduğu Kur'an-ı Kerim'in radyoda yayınlanmasıyla sesini duyurdu. Her cumartesi sabahı radyoda Kur'an okudu. Böylece şöhreti tüm dünyaya yayıldı. Çeşitli devlet başkanları ve kralları tarafından çeşitli ödüllerle ödüllendirildi.

1952 yılında önce İmam Şafii sonra da İmam Hüseyin camisine kârî olarak atandı. 1981'de Reisü'l-Kurrâ, 1984'te ise Reisü'l-Hafızın olarak atandı. Kur'an-ı Kerim okumak için aralarında bizim ülkemiz olan Türkiye'nin de bulunduğu neredeyse tüm dünya ülkelerine yüzden fazla seyahat eden Abdulbasit, sadece Müslümanlara değil, gayr-i Müslimlere de Kur'an-ı Kerim dinlemeyi sevdirdi ve hayatını Kur'an-ı Kerim'i kırâat-ı seb'a şeklinde okumaya adadı. Onlarca defa tüm

Kur'an-ı Kerim'i kırâat-ı aşereye göre okuyarak kasetlere kaydetti. 30 Aralık 1988'de vefat etti.⁵⁷⁵

2.14. Hicri XV. Yüzyıl

Hicri XV. asıra gelindiğinde bir önceki asırda yer yer inkitaya uğrayan kırâat ilminin eğitim-öğretiminde tekrar bir canlılık olduğu görülmektedir. Zira bir önceki asırda olan yasaklar, bu asırda söz konusu değildir. Bu asırda özellikle Suriye ve Mısır'da birçok yerde kırâat öğretildiği bilinmektedir. Öte yandan ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde faaliyet süren ihtisas merkezlerinde kırâat eğitimine verilen katkı dikkate şayandır. Kürt medreselerinde de özellikle Kur'an-ı Kerim okuyuşunda ve tecvid ilminde yavaş yavaş tekrar bir canlılık oluştuğu müşahede edilmektedir.

Bu dönemde kırâat ilmiyle ön plana çıkmış şahısların bu ilim için bireysel çabaları takdire değerdir. Öte taraftan son yıllardaki iç savaş nedeniyle Suriye'deki Kürt bölgesinde, özelde kırâat ilminde genelde ise tüm İslâmî ilimlerde bir duraksama söz konusu olsa da Irak Kürt bölgesinde kırâat ilmine büyük önem verildiğinin ve bölgede gün geçtikçe kırâat ilmine olan rağbetin arttığının yaptığımız çeşitli görüşmelerden ve konuştuğumuz farklı kişilerden öğrenmekteyiz. Söz konusu bölgede farklı alanlarda ihtisas yapan birçok kişinin kırâat ilminde mucâz olması ise dikkate değerdir. Örneğin, Irak Kürt bölgesindeki Salahattin Üniversitesi Arap Dili Felsefesi Anabilim Dalı öğretim üyelerinden olan Ziyâd A. Abdullah Abdussamed el-Bennâ'yla yaptığımız görüşmede kendisinin de kırâat-ı aşerede icâzet sahibi olduğunu, birçok tıp doktorunun ve farklı alanlarda çalışanların kırâat ilminde icâzet aldıklarını bize aktardı.⁵⁷⁶

⁵⁷⁵ Maraşlı, *İkdül-cevher*, 1/1905, 1906; Siverekî, *Mü'cemu e'lami'l-Kürd*, 401, 402; Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 2/159; 'Awnî vd., *Mısır'da Kürtler*, 180, 181; Ahmet Özel, "Abdüssamed, Abdülbâsıt Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Kasım 2023).

⁵⁷⁶ Ziyâd A. Abdullah Abdussamed el-Bennâ, "Uluslararası İlahiyat Bilimlerinde Makâsıd Sempozyumu'na Katılan Prof. Dr. Ziyâd Abdussamed ile Yapılan Görüşme".

2.14.1. Molla Abdullah b. Molla Mustafa b. Molla Salih b. el-Hac Fakî Ali (1932-2004)

Molla Abdullah, Bâbân aşireti mirlerinden olan Süleyman Paşa b. Abdurrahman'ın (öl. 1254/1837) torunlarından olup dedesi Fakî Ali'nin Süleymaniye'den İran'ın Lâcân mıntıkasına göç ettikten sonra buranın Gelvân adlı köyünde dünyaya geldi. Burada dedesinin yanında Kur'an-ı Kerim'i, Sadî'nin *Gülistan*'ını ve medreselerde okutulan başlangıç kitaplarını okudu. Daha sonra ilim tahsili için Irak'ta ve İran'da bulunan medreselere gitti. Lâcân mıntıkasında bulunan Gerdesor köyünde es-Seyyid Hasan İbnü'l-Vâjî'nin ve Revândûz'a bağlı Zînve köyündeki Molla Nasrullah'ın medreselerinde okudu. 1954 yılında Pîncivîn medresesine gidip burada Molla Arif'in yanında me'ânî ve mantık okuduktan sonra Merîvân'a bağlı Bâlek köyünde bulunan medresede Molla Bâkır'ın yanında üsûlü'l-fıkha dair *Cem 'ü'l-cevâmi'* adlı kitabı ve ferâiz gibi ilimleri okuduktan sonra 1957'de Molla Bakır'dan ilmî icazetini aldı. Aynı yıl içinde Biyâre köyünde bulunan Şeyh Osman'ı ziyaret ederek Nakşibendî tarikatına girdi. Burada üç yıl gibi bir süre kaldıktan sonra şeyhi, onu kendi tekkesine imam-hatip ve müderris olarak tayin etti. Bu görevi sırasında el-Hâc Anine Muhammed et-Türkmânî ve eş-Şeyh Molla Abdulkadir el-Hatibü'l-A'zâmî'den kırâat-ı Hafs icazetini aldı.

1959 yılında bulunduğu mıntika boşaltıldığı için şeyhiyle beraber İran'a göç etti. Burada Dûrûd köyünde yaklaşık yirmi yıl kalıp şeyhin tekkesinde imamlık ve müderrislik yaptı. Şeyhiyle beraber iki defa hac vazifesini ifâ etti. 1979'da şeyhiyle beraber Irak'a döndü. 1981'de Süleymaniye'de bulunan eş-Şeyh Bâbâ mescidine imam olarak atandı. İlmî kişiliği yanında edip ve şair yönü de vardı. Farsça ve Kürtçe şiirler yazdı. Oğlu Molla Abid, 2006 yılında Erbil'de bulunan Vezâratü'z-Zira'a Matbaası'nda divanını bastırdı. Kendisi, hayatını siyasetten uzak bir şekilde ilme ve din hizmetine adadı.

1995 yılında tedavi için İstanbul'a gitti. Burada iki ameliyat geçirdi. 2004'te Lübnan'a gidip burada tekrar hastaneye yatırılıp başarılı bir kalp ameliyatı kendisine

yapıldıysa da beş gün sonra (19. 10. 2004) vefat etti. 22. 10. 2004'te cenazesi Erbil'e getirilerek vefatından önce burada inşa ettiği Buhârâ camisinde defnedildi.⁵⁷⁷

2.14.2. Şeyh Muhammed Mehdî (Yüksel) Seyfü'l-Mülûk Hıdırilyâsî (1932-2007)

Şeyh Muhammed Mehdî'nin soyismi Yüksel olup kendisi yukarıda bahsettiğimiz Şeyh Seyda'nın hem öğrencisi hem de halifesidir. 1932 yılında Diyarbakır'ın Hıdırilyas köyünde dünyaya geldi. Küçük yaştan itibaren farklı medreselerde ilim tahsili alan Muhammed Mehdî, başlangıç yıllarındaki tahsilinin bir kısmını Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı Bellê köyünde Molla İbrahim'in medresesinde aldıktan sonra Botan âlimlerinden Zivinga Şikakalı Molla Muhammed'in (öl. 1971)⁵⁷⁸ yanında sürdürdü. Ardından Şırnak Cizre âlimlerinden Molla Sadullah ve Girik köyünden Molla Seyyid Hüseyin Becirmânî'den ders aldı.

Doğu medreselerinde okutulan son kitap olan *Cem'il-cevâmi* adlı fıkıh usuluna dair kitabı, İstanbul'da Molla Said Cîmzerkî'nin yanında okuduktan sonra tekrar Bisimil'in Bellê köyüne dönüp burada Molla İbrahim'den ilmî icazetini aldı. İcazetini aldıktan sonra Diyarbakır merkeze yakın Dicle nehri kenarında bulunan Seyfü'l-Mülûk türbesinin doğusunda bir medrese kurdu ve burada müderrislik yaptı. Şeyh Seyda'dan hilafet aldıktan sonra medrese eğitime ek tekke eğitime de başladı. Birçok âlimin yetişmesine katkı sağlayan Muhammed Mehdî, verdiği onlarca ilmî icâzet yanında yaklaşık otuz kişiye de hilafet verdi. Şeyh Seyda'dan aldığı Nakşibendî hilafetine ilaveten hac için gittiği Mekke-i Mukerreme'de Şeyh Muhammed 'Alevî'den de Kadirî tarikatından hilafet aldı.

Muhammed Mehdî, yukarıda değindiğimiz gibi Şeyh Seyda'dan kırâat-ı seb'ayı, Seyyid Hüseyin Becirmânî'den (öl. 2015) kırâat ilmini okudu ve Harem bölgesinde müderrislik yapan ve Medîne-i Münevvere'de ikamet eden Şeyhülkurrâ Şeyh Abdurraûf adlı hocadan kırâat icazetini aldı. Son yıllarda Doğu medreselerindeki kırâat ve tecvid ilimleri eğitiminin azalmasına rağmen ve bu ilimlere önem

⁵⁷⁷ Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 2/150, 151.

⁵⁷⁸ Kendisi hakkında geniş bilgi için bk. Abdulhadi Timurtaş, *Botan Müderrislerinin Piri Molla Muhammed Zivingi* (İstanbul: Kent Yayınları, 2008).

verilmemesinin aksine kendi medresesinde bu ilimlere önem verir, medresesine gelen öğrencilerin kabul edilmesi için tecvid ilmini bilmelerini şart koşardı. Kendisi bu bağlamda, öğrencileriyle her sabah Kur'an-ı Kerim'den bir cüz okuyor ve onlarla tecvid üzerinde mülahazalarda bulunuyordu. Bunun yanı sıra kendisi bölgede kırâat ve mantık alanında meşhur biri olup bölgenin farklı yerlerinden birçok kişi, bu iki ilmi veya birisini kendisinden almak için medresesine uğrardı. Kırâat ilmine verdiği dersler ve yetiştirdiği öğrencilerle katkı sağlayan Muhammed Mehdî, *Risâletü'n-nutki'l-fasîh fî mahreci'd-dâdi's-dahîh* adlı bir eser telif etti. 2007 yılında vefat etti.⁵⁷⁹

2.14.3. Muhyiddîn b. Hasan b. Mer'î b. Hasan Ağa b. Ali el-Kürdî ed-Dârî (1912-2009)

Kendisi, “Muhyiddîn el-Kürdî” ismiyle tanınmaktadır. Her ne kadar “ed-Dârî” nisbesinden dolayı kendisine “ed-Diyarbakırî” deniliyorsa da bizce bu yanlış bir bilgidir. Zira Diyarbakır'da Dar/Dara isminde bir yer yoktur. Kanaatimize göre Muhyiddîn el-Kürdî, aslen Mardin'in güneydoğusunda ve merkezden 30 km uzaklıkta bulunan Dara antik kentinin⁵⁸⁰ hemen yanında bulunan Dara/Darê köyündendir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bir dönem Mardin Diyarbakır'a bağlı bulunduğu için birçok Mardinli âlim Diyarbakır'a nispet edilmiştir. Ayrıca Türkiye sınırları dışında yaşayan bazı araştırmacılar, Mardin'e bağlı bulunan birçok yeri hala Diyarbakır'a bağlamış gibi göstermektedir. Örneğin *el-Hayâtü'l-fikriyye fî Kürdistân* adlı kitapta Mardin'in 4 km doğusunda bulunan tarihi manastır Deyrû'z-Zaferân'ı⁵⁸¹ Diyarbakır'da göstermektedir.⁵⁸² Bundan dolayı olacak ki <https://İslâmsyria.com/ar> inter sayfasında da Muhyiddîn el-Kürdî'nin “ed-Dârî” nisbesinin Diyarbakır'da bulunan Dâr/Dârâ'ya nispetledir, diye geçmektedir.⁵⁸³

Muhyiddîn el-Kürdî, Şam'ın el-Hayvâtiyye Mahallesi'nde 1912 yılında dünyaya geldi. Kendisi, anne-babasının himayesinde yetişip ilk eğitimini hem onlardan hem de komşuları olan Fatime bt. Ali el-Hacce adlı hanımefendiden aldı.

⁵⁷⁹ Yıldırım, *Kürt Medreseleri*, 3/268-270; Şan, “Doğu Bölgesinde Kırâat”, 1219, 1220.

⁵⁸⁰ “Dara Antik Kenti”, *Mardin Valiliği* (Erişim 02 Kasım 2023).

⁵⁸¹ “Deyrülzafaran Manastırı”, *Kültür Portalı* (Erişim 02 Kasım 2023).

⁵⁸² Mustaf Ahmed Muhammed en-Neccâr, *el-Hayâtü'l-fikriyye fî Kürdistân* (Türkiye: Spîrêz Yayınları, 2017), 304.

⁵⁸³ İslâmsyria, “رابطة العلماء السوريين”, *الشيخ الكردي الشيخ الحافظ الجامع المتقن* (Erişim 02 Kasım 2023).

Henüz dört-beş yaşındayken anne-babası onu bu hanımefendiye götürüp getirirlerdi. Bu hanımefendinin yanında 6 yaşındayken Kur'an-ı Kerim'i hatmetti. Kur'an-ı Kerim hıfzına ise eş-Şeyh İzzeddîn'in yanında başlayıp Tâhâ Sûresi'ne kadar geldikten sonra babasının işinden dolayı babasıyla Amman'a gitmek zorunda kaldı. Amman dönüşünde 17 yaşında hıfzını tamamladı. Hocası Şeyh İzzeddîn'in yanında Hafs rivayetine göre bir hatim okuduktan sonra hocası kendisine icazet verdi. Söz konusu hocası kırâatını çok beğendiği için, kendisine Kur'an-ı Kerim dersleri verdirirdi. Mahallelerinde bulunan Hayvâtıyye Camisi imamı eş-Şeyh Raşîd Şumeys ve eş-Şeyh Hüsnî el-Bağğâl'in yanında nahiv, 'Annâbî Camisi imamı eş-Şeyh Muhammed Berekât'ın yanında fıkıh ve eş-Şeyh Sâlih el-'Akkâd'ın yanında da fıkıh ve üsûl okudu. Kırâat-ı 'aşereyi (eş-Şâtibiyye ve *ed-Dürre'dan*) eş-Şeyh Fayız'ın yanında okudu. Kırâat icazetini ise eş-Şeyh Abdulkerim er-Rüffâ'î'den aldı.

Mühyiddîn el-Kürdî, Şam'da bulunan Mekârîu Zeyd b. Sâbit'tin Şeyhü'l-Kurrâsı olup⁵⁸⁴ birçok kişiye kırâat ilmi öğretti ve icazet verdi. Yedisi kadın olmak üzere 32 kişiye Kırâa-ı aşere'de, 52 kişiye ise Hafs rivayetinde icazet verdi.

Muhyiddîn el-Kürdî'nin altı erkek (Hasan, Selahaddîn, Muhammed Eymen, Muhammed Hişâm, Muhammed Nezâr ve Bedreddîn) ve 9 kız çocuğu vardır. Damatlarının çoğu kırâat ilmiyle ilgilenen veya diğer İslâmî ilimlerle meşgul olan kişilerdir.⁵⁸⁵ Mühyiddîn el-Kürdî, 7 Temmuz 2009'da vefat etti.⁵⁸⁶

2.14.4. Seyyid Hüseyin el-Becirmânî (1938-2015)

el-Becirmânî'nin adı Hüseyin, soyadı ise Akyol'dur. Batman'ın Gercüş ilçesine bağlı Vergili (Bêcirmân) köyü seyyidlerindendir. 1938'de Mardin'in Dargeçit ilçesine bağlı Gürışık (Gündikê Xecê) köyünde dünyaya geldi. Bu köy şu anda Mardin Dargeçit'e bağlıdır. Henüz 2-3 yaşlarındayken kızamık hastalığı geçirdi ve bunun sonucunda görme yetisini tamamen kaybetti. İlim tahsiline Gürışık (Gündikê Xecê) köyü imamı Molla İsmail'in yanında Kur'ân derslerini alarak başladı. Molla İsmail köyden ayrılınca onun yerine imam olarak gelen Hacı Abdulkadir'in yanında ilim

⁵⁸⁴ Cezerî, *Metnü'd-dürre*, 10 (Takrîz bölümü).

⁵⁸⁵ İslâmsyria, "محيي الدين الكردي".

⁵⁸⁶ Bahrkî, *Hayatü'l-emcâd*, 3/223.

tahsil etti. Daha sonra Dargeçit ilçesi Altıyol köyünde imam ve müderrislik yapan ve aynı zamanda Molla İsmail'in abisi olan Şeyh Halil'in yanında medreselerde okutulan temel eserleri okudu. Buradan önce Nusaybin ilçesine bağlı Bahçebaşı (Bawernê) köyünde bulunan Şeyh Muhammed Emin el-Hayderî'nin medresesine daha sonra da Midyat ilçesine bağlı Toptepe (Nebîlê) köyüne Şeyh İzzettin'in medresesine giderek ilim tahsil etti.

el-Becirmânî, bölgenin farklı medreselerindeki farklı hocalarından sarf, nahiv, İslâm hukuku, tefsir, hadis, mantık, akaid vb. İslâmî ilimleri okudu. Tecvid ve kırâat ilimlerini ise Şeyh İzzeddin'in kardeşi Molla Mahmut'la (öl. 2016) gittiği Suriye'de öğrendi. Şeyh Reşîd (Rımêlân)'dan kırâat, Şeyh Fahreddin'den ise ilmî icazetini aldı.

el-Becirmânî'nin kırâat ilmini öğrenme serüveni de yukarıda bahsettiğimiz Şeyh Seyda'nın kırâat ilmi serüvenine benzemektedir. el-Becirmânî, Suriye'de bulunduğu esnada uğradığı bir köyün camisinde ezberini pekiştirmek için okuduğu Kur'an-ı Kerim'i işiten cami imamı, onun okuyuşunun hatalarla dolu olduğunu söyleyince el-Becirmânî, tilavetini tashih etmek için nerede tecvid okuyabileceğini sorunca imam ona, Suriye'de bulunan Rımêlanlı (Gırkê Legê) Şeyh Raşîd'i önerdi. Bunun üzerine el-Becirmânî, Şeyh Raşîd'in medresesine gidip burada tecvid ve kırâat derslerini alıp icâzet aldıktan sonra Türkiye'ye döndü. Döndüğü Türkiye'de Vergili köyünde fahri imamlık yaparak burada medrese açtı ve birçok kişiye başta tecvid ve kırâat olmak üzere Arap dili, fıkıh, tefsir, kelim, mantık vb. İslâmî ilimlerde ders vererek çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Şeyh Muhammed Ali (Ceylanpınarlı), Molla Zübeyir Güneş, Şeyh Muhammed Mehdî, Seyyid Ali (Ali Akçay) ve Hafız Kurrâ Molla Ali Bayar gibi âlimler kendisinden tecvid ve kırâat dersi alanlardan birkaçıdır.

el-Becirmânî, bölgedeki ilmi çevrede mücevvid ve kurrâ olarak tanınmakta olup bölgede kırâat ve tecvid ilimlerinin yayılması konusunda adeta bir çığır açtı. Medresesinde olduğu gibi mezun ettiği öğrencilerinden de özellikle tecvid dersi almaları konusunda onlardan söz alırdı. Geçirdiği felc sebebiyle müderrisliği bırakmak zorunda kaldıktan sonra bile mezun öğrencilerini ziyaret eder, onlara tecvid ve kırâat derslerini vermeye devam ederdi. Bu ilimlerin medrese talebeleri arasında yaygınlaşmasını teşvik ederdi. Bu hususu öğrencileriyle sınırlı tutmaz, bulunduğu her ortamda mutlaka tilavet bahsini açarak bölgede olan tecvide olan rağbetsizlikle adeta

mücadele ederdi. Kendisi bununla yetinmeyip kızları dahil çocuklarına ve hanımına da İslâmî ilimler yanında tecvid dersini verirdi. Bunun yanı sıra ezanda temdîd ve terdîd yapılmasına karşı olup bu konuda müezzinleri uyarırdı. el-Becirmânî, 20 Şubat 2015'te Cuma günü vefat etti ve Batman'da defnedildi.⁵⁸⁷

2.14.5. Kurrâ Molla Ali Bayar (1949-2019)

Molla Ali Bayar, 1949 yılında Şanlıurfa'da doğdu. Bölgenin birçok âliminden Arapça dersler aldıktan sonra Vergili köyüne gidip burada yukarıda kendisinden bahsettiğimiz Seyyid Hüseyin el-Becirmânî'den mantık, tecvîd ve kırâat derslerini aldı. Bu çerçevede el-Becirmânî'nin yanında eş-Şatıbî'nin *Hırzû'l-emânî*'sini ve *Akiletü etrâbi'l-kasâid*'ini, ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-mudiyye*'sini okuyup ezberledi. Daha sonra memleketi Şanlıurfa'ya dönüp burada başta tecvîd ve kırâat olmak üzere sarf, nahiv vb. ilimler okuttu. Kendisinden birçok kişi kırâat ilminde icâzet aldı. İbnü'l-Cezerî'nin *el-Mukaddimetü'l-cezeriyye*'sini, Şatıbî'nin *Hırzû'l-emânî*'sini, Harrâz'ın (öl. 718/1318) *Mevridü'z-zam'ân fî resmi'l-Kur'ân*'ını, Muhammed Mahmûd en-Neccâr Ebû Rîme'nin *Hidâyetü'l-müstefid*'ini ve Ferîdüddîn Attâr'ın (öl. 618/1221) *Pend-i Attâr*'ını tercüme etti. Kurrâ Molla Ali Bayar, 20 Ekim 2019'da Şanlıurfa'da vefat etti.⁵⁸⁸

2.14.6. Suleyman b. Hüseyin b. Suleyman el-Becirmânî (1946--)

Seyyid Süleyman olarak bilinen Süleyman Çiçek, 1946'da Mardin'in Dargeçit ilçesine bağlı Kumdere (Şibêbî) köyünde dünyaya gelip aslen Dargeçit'e bağlı Bağözü (Tîrûvâ) köyündendir. Medrese tahsiline bölgede bulunan medreselerde başladı. Ayrıca Molla Muhammed Zivingî, Seyda Seyyid Hasan Girikî, Şeyh Fahreddîn Arnâsî (öl. 1972), Molla Sadullâh Bâsiskî gibi bölge âlimlerinin yanında da tahsil gördükten sonra Suriye'ye geçerek burada Molla Muhammed Emîn ve Şeyh Raşîd'in yanında okudu. Şeyh Raşîd'in yanında yedi kırâate dair icâzet aldı. Gaziantep, Şırnak ve

⁵⁸⁷ Halil Akçay, "Seyyid Hüseyin Becirmânî: Hayatı ve İlmî Kişiliği", *Batman Üniversitesi İslâmî İlimler Hakemli Dergisi* 2/2 (30 Aralık 2018), 45-53; Şan, "Doğu Bölgesinde Kırâat", 1221, 1222.

⁵⁸⁸ Şan, "Doğu Bölgesinde Kırâat", 1222.

Kızıltepe bölgelerinde imamlık yaptı ve bu bölgelerde birçok öğrenciye kırâat dersi verdi.⁵⁸⁹

2.14.7. Seyyid Ali (1951--)

Bölgede Seyyid Ali olarak bilinen Ali Akçay, 1951’de Dargeçit ilçesi Altıyol (Serdêfê) köyünde dünyaya geldi. Kendisi Bêcirmân (Vergili) seytitlerindendir. İlk tahsiline doğduğu köyde köyün imamı Molla Osman Ali’nin yanında Kur’an-ı Kerim okuyarak başladı. Daha sonra Dargeçit’e bağlı Sümer (Deyvan) köyüne gidip burada Molla Halil’den bazı temel kaynakları okudu. Batman’ın Gercüş ilçesine bağlı Yemişli (Botika) köyünde bulunan Molla Abdullah’ın medresesinde de bir süre okuduktan sonra Seyyid Hüseyin el-Becirmânî’nin medresesine gidip burada yaklaşık dört sene okudu. Bu süre zarfında medresede okutulan sıra kitapları arasında bulunan *Molla Cami*’yi bitirip Batman’da Şeyh Fahreddîn Arnasî’nin in yanına gitti. Burada mantık, belagat ve fıkıh usulüne dair kitapları okuyarak tahsilini tamamladı. Kısa bir süre de olsa Siirt Kurtalan’da Şeyh Faik Cimzerkî, Şeyh Abdulhakim Bilvânî’nin medresesinde Molla Yahya, Şeyh Cüneyd Zokeydî ve Molla Raşîd Muvêlî’nin yanında da okudu. İlmî icazetini Bêcirmân’da Seyyid Hüseyin’den, tarikat icazetini ve halifeliği Ohin (Oxîn) şeyhlerinden olan Şeyh ‘Asım’dan, kırâat ilmindeki icâzetini ise o sıralarda Mardin Kızıltepe ilçesine bağlı Çımarcık (Hemoreşik) köyünde imamlık ve müderrislik yapan Seyyid Hüseyin el-Becirmânî’nin yanında Muhammed İsmâîl el-Bakarî’nin (öl.1111/1699) *Metnû’l-bekarî* olarak bilinen *el-Kavâidü’l-mukarrara ve’l-fevâidü’l-muharrara* adlı eserini okuduktan sonra aldı. Kendisi de kırâat ilminde birçok öğrenci yetiştirip onlara kırâat icâzetini verdi.

Seyyid Ali, henüz 18-19 yaşlarındayken Diyarbakır Silvan’a bağlı Şanlı (Kurêşa) köyünde imamlık yaptı ve burada öğrenci yetiştirmeye başladı. Askerlik vazifesini yaptıktan sonra Mardin Nusaybin’e bağlı Yolindi (Cibiltîn) köyünde bir süre (1973-1975) imamlık ve müderrislik yaptı. Ayrıca Gercüş’e bağlı Nurlu (Dêrkfan) köyünde yaklaşık yedi yıl (1975-1983) aynı vazifelerde bulundu. Bölgenin çeşitli yerlerinde yaklaşık 50 yıl boyunca [1983-1985 Diyarbakır Bismil Tilkilik (Tirkê) köyü, 1985-1990 Mardin Artuklu Kabala (Qibala) beldesi, 1990 (yedi ay) Mardin

⁵⁸⁹ Şan, “Doğu Bölgesinde Kırâat”, 1220; Timurtaş, *Muhammed Zıvıngi*, 49.

Kızıltepe Bahçelievler mahallesi; 1990-2011 Mardin Kızıltepe Çınarcık köyü ile Şanlıurfa Viranşehir Işıldar (Nuğrê) köyü (1 yıl) ve Kızıltepe Elbeyli (Tilşîrêz) köyü (5-6 ay); 2011-2013 Mardin Artuklu Yüceköy (Siltan Şêxmûs) köyü, 2013-2014 Diyarbakır Merkez, 2014'ten günümüze kadar Şanlıurfa Merkez] başta kırâat ilmi olmak üzere İslâmî ilimlerde dersler verdi. Seyyid Ali, halen Şanlıurfa'da ikamet edip burada tedrisat ve irşad faaliyetlerine devam etmektedir.⁵⁹⁰

2.15. Doğum veya Vefat Tarihi Tespit Edilemeyenler

Doğum veya vefat tarihinden herhangi birisini tespit ettiğimiz birçok kişiye yukarıda yer verdik. Zira bu ikisinden birinin bilinmesiyle söz konusu kişinin yaşadığı asır ortaya çıkmaktadır. Ancak aşağıda yer alan kişinin ne doğum ne de vefat tarihini tespit ettik. Nisbesinde bulunan “el-Kürdî” ifadesi, onun Kürt olduğunu göstermektedir. Bunun için de bu başlık altında kendisine yer vermeyi uygun bulduk. Zira aşağıda da görüleceği gibi, tabakât kitaplarında ismi geçmektedir.

2.15.1. İbnü'l-Kürdî b. Muhammed b. Yakub el-Mu'addel

İbnü'l-Cezerî, bu zat hakkında fazla bilgi vermeyip sadece nesebini yazmıştır. Kendisine *Ğâyetü'n-nihâye*'de 2635. Sırada yer vermiştir. İbnü'l-Cezerî kendisine kitabında yer verdiğine göre, bu zatın IX. asırdan önce yaşadığı kesindir.

Nesebi şöyledir:

İbn Gurz Ali b. Ahmed İbnü'l-Goftî Ali b. Zuheyr İbnü'l-Kumâd Muhammed b. Ahmed b. Davud İbn Gemûs Ali İbn Kevser Ali b. Ahmed İbnü'l-Kofî 'Ubeydullah b. Ahmed İbnü'l-Kiyâl Ebü'l-Feth Nasrullah b. Ali.⁵⁹¹

⁵⁹⁰ Şan, “Doğu Bölgesinde Kırâat”; Halil Akçay, “Seyyid Ali'nin Oğlu Halil Akçay ile Yapılan Görüşme”.

⁵⁹¹ Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 2/32.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kur'an-ı Kerim'in indirildiği ilk günden günümüze kadar onun tebliğinde ve tilavetinde İslâm dinini benimsemiş tüm milletlerin katkıları vardır. Bu milletlerden biri olan Kürtlerin de tarihî süreç içerisinde yetiştirdikleri âlimlerin sayısı azımsanmayacak kadardır. Yaptığımız araştırma sonucunda Kur'an tilavetindeki farklı varyantları konu edinen kırâat ilmine katkısı olan Kürt âlimlerini ele alan bir çalışmanın olmadığını gördük. Biz de bu eksikliği tamamlamak için böyle bir çalışma yapmayı düşündük. Zira Kürt âlimlerinin İslâmî ilimlere olan katkısını konu edinen bazı çalışmaların olması, bunun yanında kırâat ilmi gibi önemli bir alanda böyle bir çalışmanın olmaması ilim camiası için bir eksiklik olduğunu gördük.

Çalışmamızla özellikle Kürt âlimlerinin kırâat ilmine rağbet etmedikleri algısının yanlış olduğunu ortaya koymayı ve Kürtler arasında bu ilmin tekrar canlanmasını amaçladık. Ancak söz konusu algının az da olsa bir haklılık payının olduğunu kabul etmek gerektiğine de inanıyoruz. Çalışmamızda yer alan Şeyh Seyda ve Seyyid Hüseyin el-Becirmânî'nin kırâat ilmiyle olan tanışma serüveni, bizi bu kabule sevk eden etmenlerdendir. Ayrıca bizim de şahsen medreselerde eğitim gördüğümüz yıllarda tecvid ve kırâata hiç rastlamadığımızı itiraf etmek gerekir. Özellikle son yüzyılda Kürt âlimlerinin tilavetlerinin hiç de kabul edilmeyecek düzeyde olduğu bir gerçek olsa da bazı bireysel çabalarla birçok âlimin tecvid yazdıklarını ve kırâat ilmini okuyup bu alanda icâzet alıp verdiklerini de biliyoruz. Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları şehirlerde daha önce birçok Dârü'l-kurrâların varlığı söz konusu olsa da Tevhid-i Tedrisat kanunun yürürlüğe girmesinden sonra kapatılan medreselerle beraber bu Dârü'l-kurrâların da kapatıldığını düşünüyoruz. Ancak buna dair herhangi bir kanıtı rastlamadık. Bazı kaynaklarda ismi geçen bazı Dârü'l-kurrâ binalarının son yüzyılda yıkılıp yerine okul vb. yapıların inşa edildiğine çeşitli kaynaklarda rastladık.

Tüm bunları beraber değerlendirdiğimizde Kürt medreselerinde son yüz yılda kırâat ilminin eksikliğini, daha doğrusu yetersizliğinin nedeni hakkında bir fikir yürütebiliriz. Kırâat ilmiyle ilgilenenlerin malumudur ki, kırâat ilmi çok yoğun bir çalışma gerektiren ve uzun vakit alan bir ilimdir. Zira kişinin kırâat ilmine başlamadan önce hafızlık yapması gerektiğini, Darü'l-kurrâ vakfiyelerinden öğreniyoruz. Bunun

yanında gerek kırâat-ı seb'ada olsun gerekse de kırâat-ı aşerede olsun kırâatları rivayetleriyle okuma geleneği vardır ve söz konusu okumanın ezberden olması gerekmektedir. Bunlara ezberlenen kırâatleri/rivâyetleri hem tekrar ederken hem de hocaya arz ederken okumayı sesli yapma gerekliliğini de eklediğimizde kırâat ilmi eğitiminin diğer ilimlerin eğitimi gibi olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Tevhid-i Tedrisat kanunuyla medreseleri kapatılan birçok hocanın, öğrencilerine gizliden ders verdikleri bilinmektedir. Diğer İslâmî ilimlerin gizli öğrenilebildiği ancak yukarıda arz ettiğimiz sebeplerden dolayı kırâat ilminin gizli yapılmasının neredeyse mümkün olmadığına bakıldığında son yüzyılda kırâat ilminin neden azaldığı hakkında fikir yürütülebilir. Bu çerçevede medrese eğitiminin gizliden devam ettiği süreçlerde kırâat ilminin yavaş yavaş unutulmaya yüz tuttuğunu ve zamanla kırâatı öğretecek kişi sayısının yok denecek kadar azaldığını söyleyebiliriz. Neticede kanunen yasak olsa da fiiliyatta kimselerin medreselere karışmadığı dönemlerden sonra da artık kırâatı öğretecek kimsenin bulunmadığını, dolayısıyla medrese müfredatında kırâat ilminin yer almadığını ve zamanla hocaların bunu mecburen de olsa kabullendiğini tahmin etmek zor olmasa gerekir. Ancak tüm bunlara rağmen son yüzyılda bireysel çabalarla da olsa birçok kişinin kırâat ilmini okuyup icâzet alması, hatta bazı medrese hocalarının ilmî icâzetini vereceği öğrencilerine kırâat ilmini bilme şartını koşması, kırâat ilmine verilen katkının ve değerin devam ettiğini göstermektedir.

Çalışmamızda da görüldüğü gibi hala yaşamakta olan bazı hocaların kırâat icâzetini vermeye devam ettikleri yukarıda değindiğimiz algının haksızlığını ortaya koymaktadır. Ancak bunun yetmediğine ve kırâat ilminin tekrar bütün medreselerin müfredatında yer alması gerektiğine inanıyoruz. Kırâat ilmine katkı sağlayan Kürt âlimlerini ele aldığımız bu çalışmamızla birçok Kürt kırâat âlimini tespit ettik. Ancak tespit ettiklerimiz dışında da birçok Kürt kırâat âliminin olduğunu düşünmekteyiz. Zira bu ilimde kendi zamanında ön plana çıkmış ancak sonraki süreçlerde ismi kayıt altına alınmamış birçok kişinin var olduğu ihtimali göz önünde bulundurmak gerekir. Bu çerçevede hicri takvimi baz alıp kronolojik olarak şu verilere ulaştık:

Hicri I. asırda 1, II. asırda 2 kişiyi tespit ederken III. asırda herhangi birisini tespit edemedik. Bunun yanında IV. asırda 2, V. asırda 3, VI. asırda 7, VII. asırda 15,

VIII. asırda 11, IX. asırda 17, X. asırda 4, XI. asırda 1, XII. asırda 6, XIII. asırda 3, XIV. asırda 6 ve XV. asırda 7, toplam olarak 85 kişiyi tespit ettik. Ayrıca doğum ve vefat tarihini tespit edemediğimiz ancak IX. Asırdan önce yaşadığı kesin olan 1 kişiyi daha tespit ettik. Bu son kişiyle beraber çalışmamızda toplamda 86 kişi yer almaktadır. Verdiğimiz verilere göre kırâatla ilgilenen Kürt âlimlerin hicri IX. asırda yoğunlaştığı görülmektedir. Bunda da aynı dönemde yaşamış İbnü'l-Cezerî gibi bir âlimin payının azımsanmayacak derecede olduğunu düşünmekle beraber söz konusu asırda ilme önem veren dönemin Osmanlı padişahlarının payını göz ardı etmemek gerektiğini düşünmekteyiz. Zira bu dönemde hüküm süren Osmanlı padişahları, aralarında İbnü'l-Cezerî'nin de olduğu birçok âlimi ülkesine davet etmiş, onlara hakkettikleri değeri vermiş ve çalışmalarını kolaylaştırmak için onlara çeşitli yardımlarda bulunmuşlardır.

Öte yandan Kırâat ilmiyle doğrudan bağlantılı olan tecvid ilminde ve hafızlık geleneğinde ön plana çıkmış birçok Kürt şahsiyetin olduğunu tespit etmiş olsak da onları bu çalışmamıza almamayı uygun bulduk. Zira söz konusu alanlarda ön plana çıkmış Kürt şahsiyetlerin sayısı bir hayli fazladır. Hepsinin böyle bir çalışmaya sığmayacağını düşündük. Bundan dolayı, bilim dünyasına katkı sağlayacağını düşündüğümüz şu çalışmaların yapılması gerektiği kanaatindeyiz:

Tecvid ilminde ön plana çıkmış Kürt şahsiyetler, Kürtçe tecvid yazıcılığı, Kürtçe manzum ve mensur tecvidler, Kırâat icâzeti geleneğinde Kürt âlimler, Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde kurulan Darü'l-Kurrâ ve Dârü'l-Hüffâzlar, Dârü'l-Kurrâ ve Dârü'l-Hüffâz vakfiyeleri vb. konular.

Ayrıca çalışmamız esnasında, kırâat âlimi olan birçok kişinin diğer İslâmî ilimlerden daha çok hadis ve fıkıh ilmiyle ilgilendiğini gördük. Bunun sebebinin ne olduğu hakkındaki görüşlere yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğunu düşünmekteyiz. Bunun yanı sıra bazı medreselerde daha önce ders müfredatında kırâat ve tecvid gibi ilimlerin yer aldığını ancak son yüz yılda söz konusu dersleri müfredatına alan medrese sayısının yok denecek kadar az olduğunu gördük. Söz konusu ilimlerin tekrar müfredata alınması için nelerin yapılabileceği hakkında düşünmek gerektiği ve bu konuda çalışmaların yapılmasının elzem olduğu fikrindeyiz. Buna dair bir fikir olsun diye, üniversitelerde bulunan Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Anabilim Dallarının medreselere akademik destek vermeleri, ayrıca kırâat ilminde dikkate değer

alışmaları olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın da medreselerle koordineli çalışıp bu konu hakkında birbirinden destek alıp vermeleri gerektiğine inanıyoruz. Bunun yanı sıra sadece medreselere değil, üniversitelerdeki söz konusu anabilim dallarına da kırâat ilmini iyi bilen ve bu ilimde icâzet almış kişilerin alınması, kırâat ilminin gelişip yaygınlaşmasına önemli katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Tüm bunlara ilaveten, hala belli kütüphanelerde kırâat ilmine dair yazılmış birçok mahtut eserin bulunduğu göz önünde bulundurularak bilim dünyasına kazandırılması için söz konusu eserlerin tahkik edilip basılmasının da bu alanla ilgilenenlere düştüşü kanaatindeyiz.

Ülkemizde gerek medreselerde gerekse de ilahiyat fakültelerinde olsun kırâat ilminin uzun bir süre görmezden geldiği bir gerçektir. Ancak son yıllarda ilahiyat fakülteleri bünyesinde açılan “Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Anabilim Dalı” sayesinde birçok akademik çalışmanın yapılması sevindirici olsa da yapılan çalışmaların çoğu, Arap aleminde daha önce yapılmış çalışmaların ya benzeri ya da tekrarı niteliğinde olması, bu alandaki eksikliklerin devam ettiği söylenebilir. Bu çerçevede, Hz. Peygamber (s.a.v) döneminden günümüze kadar kırâat ilminin geçirdiği tüm evreleri konu edinen kapsamlı bir kırâat tarihi yazılmasının, bu ilimle ilgilenenlere faydalı olacağını düşünüyörüz. Biz bu çalışmamızda konu edindiğimiz asırlarda kırâat ilmi tarihinin genel bir portresini çizmeye çalıştık. Ancak bunun daha da genişletilerek müstakil bir eser haline getirilmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Gerek ülkemizde gerekse de diğer İslâm ülkelerinde olsun kırâat tarihi hakkında yapılan çalışmaların genellikle ilk beş asrı detaylı konu edinmişse de altıncı asırdan sonra kırâat tarihi hakkında birbirinden kopuk bilgilere yer verilmiştir. İslâm'ın siyasî ve eğitim tarihi hakkında birçok kaynağın elimizde mevcut olması, böyle bir çalışmanın yapılabilirliğini bize göstermektedir. Öte yandan bu ilimde çalışmalar yapanların mutlaka klasik Arapça'yı iyi bilmeleri gerektiği inancındayız. Zira İslâmî ilimler literatürü hep Arapçayla yazılmıştır. Bundan dolayı Arapçayı tam bilmeden kırâat ilmi hakkında yapılacak çalışmaların eksik kalacağını düşünmekteyiz. Nitekim alışmamızda yer yer değindiğimiz bazı yazarların bazı metinleri yanlış okumalarının bu eksiklikten kaynaklandığı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Abdalla, Ahmed Mohammed Amin. *Kuzey Irak Kürt Âlimlerinin Fıkıh İlmine Katkıları (Hicri XV. asır)*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Ablay, Rıfat. *Endülüs Tefsir Geleneğinde Kırâat İbn Atiyye Örneği*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.
- Ablay, Rıfat. “Köprülüzâde Abdullah Paşa’nın (ö. 1148/1735) İrşâdü’l-Mürîd Adlı Risâlesinden Dönemin Kırâat Birikimine Bir Bakış”. *Cumhuriyetin 100. Yılında Ergani Din-Eğitim-Kültür*. ed. Oktay Bozan vd. Bursa: Ekin Yayınevi, 2023.
- Acar, Mustafa. “Dîroknaş, Zimannas û Dîplomatek ’Elî Seydo el-Gewranî el-Kurdî”. *Cumhuriyetin 100. Yılında Cumhuriyet’ten Günümüze Ergani*. ed. Oktay Bozan vd. Bursa: Ekin Yayınevi, 2023.
- Acar, Mustafa. *Kırâat İlmi ve Kırâat Farklılıkları Furkân Sûresi Örneği*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020.
- Acar, Mustafa. “Muhammed Ali es-Siwêrekî el-Kürdî’nin ‘Mü’cemu E’lâmi’l-Kürd’ Adlı Eserinde Geçen Kürt Kırâat Âlimleri”. *Medeniyetler Kavsığında Bir Kent Siverek Din-Dil-Edebiyat*. ed. İbrahim Özcoşar vd. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2022.
- Adak, Abdurrahman. *Ali Emiri’nin Gözüyle Diyarbakırlı Şairler*. İstanbul: Kent Işıkları Yayınları, 2012.
- Adak, Abdurrahman. “Seyda, Muhammed Said”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Kasım 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/seйда-muhammed-said>
- Ağırbaş, Abdulhekim. *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022.
- Ahmed, Muhammed Zekî Hüseyin. *İshâmu ulemâi Kürdistânî’l-İrak fi’s-sekâfeti’l-İslâmiyyeti*. Erbil: Matbaatu Vezâratü’t-Terbiyyeti, 1999.
- Akakuş, Recep. *İslâm’da Kur-an Öğretimi ve Resû’l Kurrâ Gönenli Mehmed Efendi*. y.y.: Sahaflar Kitap Sarayı, ts.
- Akaslan, Yaşar. *Kırâat İlminin Temel Kaynakları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2021.
- Akçay, Halil. “Seyyid Ali’nin Oğlu Halil Akçay ile Yapılan Görüşme”.
- Akçay, Halil. “Seyyid Hüseyin Becirmânî: Hayatı ve İlmî Kişiliği”. *Batman Üniversitesi İslâmi İlimler Hakemli Dergisi* 2/2 (30 Aralık 2018), 45-53.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Akgüç, Ahmet. “Çeteci Abdullah Paşa”. *Diyarbakır Ansiklopedisi*. ed. İhsan Işık. Ankara: Yelkovan Ajans, 2013.
- Akkuş, Metin. “Nef’î”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Kasım 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/nefi>

- Ako, Bürhan Muhammed. *el-Hayâtü's-sekâfiyye fî Diyarbekir fî'l-'asri'l-'Abbâsî*. Erbil: Matba'atu el-Hâc Hâşim, 2012.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2015.
- Akseki, Ahmed Hamdi. *İslâm Dini*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2022.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kurrâları*. İstanbul: Rabbani Yayınları, 2021.
- Algar, Hamid. "Hâlid el-Bağdâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 15. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Alparslan, Ali. "Nesta'lik". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Kasım 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/nestalik>
- Altıkulaç, Tayyar. "Sehâvî, Alemüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/311-313. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Altıkulaç, Tayyar. "Zehebî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Kasım 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/zehebi>
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Âlu İsmail, Nebîl Muhammed İbrahim. *Kırâat İlmi Doğuşu Gelişmesi ve İslâmî İlimlere Etkisi*. çev. Yavuz Fırat. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2021.
- Âlu İsmail, Nebîl Muhammed İbrahim. *İlmü'l-kırâat neş'etuhu etvâruhu eseruhu fî'l-ulûmî's-şer'iyye*. Riyâd: Mektebetü't-Tevbe, 2000.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd b. Abdillâh. *Rûhü'l-me'ânî fî tefsiri'l-Kur'an'il-Azîm*. thk. Ali Abdülbârî Atiyye. Beyrut: el-Kütübî'l-İlmiyye, 1425.
- Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürarü'l-kâmine*. Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 1993.
- Aslan, Şehmus. "Di Pêvajoya Dîrokê de Guherîna Jiyana Gundên Erxenyê". *Cumhuriyetin 100. Yılında Cumhuriyet'ten Günümüze Ergani*. ed. Oktay Bozan vd. Bursa: Ekin Yayınevi, 2023.
- Ateş, Ali Osman. "Dimyâtî, Abdülmü'min b. Halef". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Kasım 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/dimyati-abdulummin-b-halef>
- Aybakan, Bilal. "Râfî, Abdülkerîm b. Muhammed". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Ekim 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/rafii-abdulkerim-b-muhammed>
- Bâbân, Abbas Ali Suleyman. *İshâmu ulemâi'd-dîn el-Kürd fî Kürdistânî'l-Irâk fî tevcîhi'l-harakâtî'l-vataniyyeti'l-Kürdiyyeti*. Erbil: Matbaatu Ârâs, ts.
- Bâbânî, İsmail Bâşâ b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm. *Hediyetü'l-'ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-müsannifin min keşfi'z-zünûn*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2018.
- Bâbânî, İsmail Bâşâ b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm. *İdâhü'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ keşfi'z-zünûn 'an usâmi'l-kütub ve'l-fünûn*. thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ.

- Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2018.
- Baclorî, Helbin Refik Muhammed Said. *el-Kürdü'l-Hemidiyye ve devruhümü's-siyasî ve'l-hedârî hilale'l-kurûn salis ve's-samin mine'l-hicre*. Erbil: Matbaatü'l-Hac Haşim, 2012.
- Bagûrî. *Ji dîrok û kelepûra Kurdan ferhenga navên kevn*. İstanbul: Peywend Yayınları, 2013.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatib. *Târihu medinetü's-selâm ve ahbaru muhaddîsiha ve zikru kuttânihe'l-'ulemâ min ğayri ehlihâ ve vâridîha*. thk. Beşşar 'Avvad Ma'rûf. Beyrut: Darü'l-Mağribi'l-İslâmî, 2001.
- Bahrkî, Tahir Molla Abdullah. *Hayatü'l-emcâd mine'l'ulemâi'l-Ekrâd*. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2015.
- Bennâ, Ziyâd A. Abdullah Abdussamed. “Uluslararası İlahiyat Bilimlerinde Makâsıd Sempozyumu’na Katılan Prof. Dr. Ziyâd Abdussamed ile Yapılan Görüşme”.
- Berzencî, Dilşâd Heme Salih Mustafa. *Ulemâü'l-Ekrâd ve devruhüm fi'n-neşri'l-ilmî hilâle'l-karneyni's-sânî aşere ve's-sâlise aşere*. Bağdat: ed-Duveli'l-Arabî Üniversitesi, 2006.
- Berzencî, Trîfe Ahmed Osman. *İshâmâtü'l-'ulemâi'l-Ekrâd fi binâi'l-hadâratî'l-islâmiyyeti hilale'l-karneyni's-sâbi' ve's-sâmini'l-hicriyeyni*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2010.
- Bevvâb, Suleymân. *Mevsû'atu a'l'ami Sûriyye fi'l-karni'l-'işrîn*. Beyrut: el-Menâra Yayınları, 1999.
- Beysanoğlu, Şevket. *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi Akkoyunlulardan Cumhuriyete Kadar*. Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 1998.
- Bikâ'î, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî. *'Unvânü'z-zamân bi-terâcimi's-şüyûh ve'l-akrân*. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.
- Bingöl, Abdulkadir. *Gulên Baxê İremê Bohtan*. Van: Ronya Yayınları, 2023.
- Birişık, Abdulhamit. “Kırâat”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Kasım 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/kırâat--ilim>
- Birişık, Abdülhamit. “Kırâat”. *DİA*. 25/426-433. Ankara: TDV, 2002.
- Bulduk, Abdulgani Fahri. *Diyarbakır Valileri*. İstanbul: Medrese Yayınları, 2007.
- Caferî, Ali. *el-Esâs fi 'ilmi'l-kırâât*. Ammân: Erûka li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, 2015.
- Çetin, Abdurrahman - Kader, Hüseyin. *Kur'an-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar: -Oryantalistlerin Görüşleri-*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Cevdet Paşa, Ahmet. *Kısas-ı enbiyâ ve tevârihi hulefâ*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2020.

- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. ***Câmi'ü'l-esânîd***. thk. Ahmed b. Hamûd b. Hümeyyid er- Rüveysî. Beyrut: Darü'l-Me'sûr, 2015.
- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. ***el-Beyân fî hattî mushafî Osmân***. thk. Ğanım Kaddûrî el-Hamed. Beyrut: Dârü'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâtî'l-Kur'aniyye, 2017.
- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. ***en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr***. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2014.
- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. ***Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâtî'l-kurrâ***. thk. G. Bergstraesser. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. ***Metnü'd-dürrati'l-mudiyye fî'l-kırââtî's-selâs***. thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bî. Medine: Müessesetü Eliflâmmîm li't-Takniyye, 1414.
- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. ***Müncidü'l-mukriîn***. Ezher: :Mektebetü'l-Küdsî, 1350.
- Cezerî, Muhammed Saîd Şeyh Seyda. ***Mektûbât***. çev. İbrahim Öztürk. İnegöl: Elvan Ajans, 2008.
- Cozelî, Ümid İbrahim. ***el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Erbil mine'l-karnî's-sâdis hatta müntesifi'l-karnî's-sâbi' li'l-hicreti***. Erbil: Müessesetü Bedirhân li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri, 2008.
- Çağlayan, Mehmet. ***Şark Uleması***. İstanbul: Çağlayan Yayınları, 1996.
- Çânî, Sabahüddin. ***'Ulemâuna mine'l-müderrişîne fî'l-karnî'l-işrîn***. İstanbul: Darü'r-Ravda, 2020.
- Çelebi, Evliya. ***Seyahaynâme***. İstanbul: Yenişafak Yay., 2006.
- Çelik, Nizamettin. "Seyyid Hâmid B. El-Hâc Abdülfettâh El-Paluvî ve Kırâat İlmindeki Konumu". ***Diyanet İlmî Dergi*** 57/3 (Eylül 2021), 725-748.
- Çetin, Abdurrahman. ***Kur'an Okuma Esasları***. Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- Çetin, Abdurrahman. "Şâtıbî, Kâsım b. Fîrruh". ***TDV İslâm Ansiklopedisi***. Erişim 04 Kasım 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/satibi-kasim-b-firruh>
- Çıplak, Esra. "Memlûk Coğrafyası ve Kaynaklarında Diyarbakırlı Bir Âlim: Molla el-Ğurânî". ***Cumhuriyetin 100. Yılında Çayönü'nden Osmanlı'ya Ergani***. ed. Oktay Bozan vd. Bursa: Ekin Yayınevi, 2023.
- Çiçek, M. Halil. ***Şark Medreselerinin Serencâmı***. İstanbul: Beyan Yayınları, 2009.
- Dânî, el-İmâm Ebî 'Amr Osman b. Saîd. ***Kitâbü't-teysîr fî'l-kırâati's-seb'***. Beyrut: Dârü'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1996.
- Dilek, Mahmut. ***Ref'ü'l-Hitam 'An Vakfî Hamza ve Hişâm (Molla Ğurânî'nin Ref'ü'l-Hitam 'An Vakfî Hamza ve Hişâm Adlı Eserinin Edisyon Kritiği)***. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- Durmuş, İsmail. “Cîm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Dündar, Mahmut. *Mısır Eyyûbilerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*. İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2017.
- Elmalî, Fatih Musa. *Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Eminoğlu, Mehmet. *Arap Olmayan Sahâbîler*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Emîrî, Ali. *Mir'âtü'l-Fevâ'id fî Terâcimi Meşâhîri Âmid*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Eroğlu, Muhammed. “Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Eşit, Davut. *Molla Gûrânî'nin Kıyâs Anlayışı*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Fettâh, Fevziyye Yûnus - 'Abûş, Ferhâd Hâcî. *el-Mer'etü'l-Kürdiyye ve devruhâ fî hidmeti'l-hadîsi'n-nebeviyyü's-şerîf mine'l-karn (6-9 H/12-15 M)*. Zaho: Merkezu Zaho li'd-Dirâsâti'l-Kürdiyye, 2019.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Cevahirü'l-Kur'an*. Kahire: Matbaatu Kürdistan el-İlmiyye, 1329h.
- Gürbüz, Osman. *Selâhaddîn Eyyûbî Hayatı ve Şahsiyeti*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- Ğavâd, Kûrkîs. *Mü'cemü'l-muellifîne'l-'Irâkıyyîn fî'l-karneyni't-tâsi'u aşer ve'l-'ısrîn*. Bağdat: Matba'atü'l-İrşâd, 1969.
- Habîbî, Ahmed bin Dervîş. *ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâi'l-Osmâniyye Habîbî'nin Şakâik Tercümesi (İnceleme-Metin)*. ed. Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.
- Halil, Ahmed Mahmud. *Sûratü'l-Kürd fî mesâdiri't-turâsi'l-İslâmî*. Erbil: Dâru Ârâs li't-Tabâati ve'n-Neşri, 2012.
- Hamad, Salam Khaleefa. *Osmanlı Döneminde Kürt Âlimlerinin Arap Diline Hizmetleri*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Hamed, Ğanım Kaddûrî. *Şerhü'l-mukaddimetü'l-cezeriyye*. Dimaşk-Beyrut: Dârü'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'aniyye, 2017.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. “Şehrezûr”. *Mü'cemü'l-büldan*. Beyrut: Daru Sadır, 1988.
- Hamevî. “Serdezûr”. *Mü'cemü'l-büldan*. Beyrut: Daru Sadır, 1988.
- Hasan, Kadir Muhammed. *el-İmârâtü'l-Kürdiyyeti fî'l-ahdi'l-Büveyhî dirâsetün fî alâkâtihe's-siyâsiyyeti ve'l-iktisâdiyyeti (M. 945-1055/334-447)*. Erbil: Matbaatu Rojhelât, 2011.
- Hasan, Kadir Muhammed. *İshâmâtü'l-Kurd fî'l-hadârâti'l-İslâmiyye*. Duhok: Spîrêz

Yayınları, 2009.

Haspolat, Yusuf Kenan. *Peygamberler, Sahabeler ve Evliyalar Kenti Diyarbakır*. İstanbul: y.y., 2014.

Hatipoğlu, İbrahim vd. “ İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Kasım 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/> İbn ul-cevzi-ebul-ferec

Hesinyânî, Dehhâm İbrahim. *Sîretü’s-Sahabî Caban el-Kürdî ve İbn uhu et-tabîi Meymûn el-Kurdî ve rivayetuhuma*. İstanbul: Asalet Yayınları, 2019.

Hesinyânî. *Sahabî Caban el-Kürdî Tabîi Meymun Bin Caban Hayat Hikayeleri ve Rivayetleri*. çev. Ahmet Varol. İstanbul: Asalet Yayınları, 2021.

Işık, İbrahim S. *A’dan Z’ye Kürtler Kişiler-Kavramlar-Kuramlar*. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2019.

“Fethullah b. Şeyh Ömer”. *Diyarbakır Ansiklopedisi*. ed. İhsan Işık. Ankara: Yelkovan Ajans, 2013.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tahir. *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*. Tunus: ed-Darü’t-Tûnusiyye, 1984.

İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişam b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî. *es-Sîretü’n-nebeviyye*. Kahire: Darü’l-Fecr li’t-Turas, 2010.

İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ İsmail b. Ömer. *Tefsirü’l-Kur’ani’l-Azîm*. thk. Sami b. Muhammed es-Selame. b.y.: Daru Tayyibe Yay., 1999.

İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü’l-‘Arab*. thk. Yûsuf el-Bikâ’î vd. Beyrut: Müessesetü’l-A’lem li’l-Matbû’ât, 2015.

İbnü İlalmış, Ebû Hafs Kemâluddîn Ömer b. el-Hızır b. İlalmış ed-Düneysirî et-Türkî eş-Şâfî. *Tarîxa Dinêserê*. çev. Mela Birhân Tarînî. İstanbul: Peywend Yayınları, 2017.

İbn Mihrân, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn en-Nisâbûrî. *el-Mebsût fi’l-kırââtî’l-‘aşr*. thk. Sabî’ Hamza Hâkîmî. Dimaşk: Mecma’ü’l-luğatî’l-Arabiyye, 1981.

İbnü’l-Esîr, Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kamil fi’t-tarih*. b.y.: Beytü’l-Efkari’d-Düveliyye, ts.

İbnü’l-İmâd, Ebü’l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü’z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. Beyrut: Daru İbn i Kesîr, 1986.

İbnü’l-İmâd, el-İmâm Şihâbüddîn Ebü’l-FellâhAbdulhayy b. Ahmed b. Muhammed b. el-İmâd el-‘Akrî el-Hanbelî ed-Dimaşkî. *Şezerâtü’z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. thk. Abdulkâdir el-Arnâûtî - Mahmud el-Arnâûtî. Beyrut: Daru İbn Kesîr, 1992.

İbnü’l-Kâdî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Miknâsî ez-Zenâtî. *Dürratü’l-hicâl fî esmâî’r-ricâl*. thk. Muhammed Ahmed Ebü’n-Nûr. b.y.: y.y., ts.

İbnü’l-Müstevfî, Ebü’l-Berekât Şerefüddîn el-Mübârek b. Ahmed b. el-Mübârek el-Lahmî el-Erbîlî. *Nebhâtü’l-beledü’l-hâmil bi men veradehu mine’l-emâsil (Tarihu Erbil)*.

- thk. Samî b. es-Seyyid Hümas es-Sakâr. Bağdat: Darü'r-Raşîd, 1980.
- İpşirli, Mehmet. "Ahîzâde Hüseyin Efendi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Kasım 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ahizade-huseyin-efendi>
- İsfahânî, er-Râğib. *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımaşk: Darü'l-Kalem, 2011.
- İs'irdî, Molla Halil el-Ömerî el-Kürdî eş-Şâfiî. *Şerhu diyâu basîratu kalbi'l-'arûf fi't-tecvîdi ve'r-rasmi ve fersî'l-hurûf*. 648.
- İslâmsyria. الشیخ محیی الدین الكردي الشیخ الحافظ الجامع المتقن. "رابطة العلماء السوريين". Erişim 02 Kasım 2023. <https://İslâmsyria.com/ar>
- İsmael, İhsan İbrahim. *Kürt Âlimlerin Sahihayn Üzerine Yaptıkları Çalışmalar*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Kâdî, Abdulfettâh b. Abdulganî. *Târîhü'l-kurrâi'l-'aşerete ve rüvâtihim ve tevâtürü kırâatihim ve menhecu küllin fi'l-kırâati*. Cidde: Dârü'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'aniyye, 2018.
- Kanarya, Bayram. "Molla Halil es-Siirdî'nin Nehcü'l-Enâm İsimli Eeserinde Rivayetlerin (Hadislerin) Tesiri". *1. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu*. İstanbul: Canset Matbaası, 2018.
- Kandemir, M. Yaşar. "Heysemî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Ekim 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/heysemi>
- Kandemir, M. Yaşar. "İrâkî, Zeynüddin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Ekim 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/iraki-zeynuddin>
- Kandemir, M. Yaşar. "İbn Hacer el-Askalânî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Ekim 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/İbn-hacer-el-askalani>
- Kandemir, M. Yaşar. "Münzirî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Kasım 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/munziri>
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Karaman vd., Hayrettin. *Kur'an Yolu Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2017.
- Kâsımî, Muhammed Cemalüddin. *Kavâ'idü't-tahdis min fûnûni Müstelehü't-tahdis*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1979.
- Katib Çelebi, Hacî Halife Mustafa b. Abdillâh. *Keşfü'z-zünûn 'an usamî'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1439/2018.
- Kattân, Menna'. *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'r-Risalet, 2015.
- Kaya, Eyyüb Said - Okuyucu, Nail. "Şevkânî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Ekim 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/sevkani>
- Khudur, Najat Hussein. *Kürt Âlimlerin Hadis-i Şerife Hizmetleri*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis

Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.

- Kılıç, Mahmud Erol. “İbnü’l-Arâbî, Muhyiddin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Ekim 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/İbn-ul-arabi-muhyiddin>
- Kırbıyık, Kasım. “Zirikli”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Ekim 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/zirikli>
- Kırca, Celal. “İbn Teymiyye, Mecdüddin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Ekim 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/İbn-teymiyye-mecdüddin>
- Kirmânî, Ebü’l-Kâsım Mahmud b. Hamza b. Nasr. *Hattü’l-mesâhif*. thk. Ğanım Kaddûrî el-Hamed. Dimaşk: Darü’l-Gavsânî li’d-Dirâsâtî’l-Kur’aniyye, 2015.
- Koca, Ferhat. “İbn Teymiyye, Takıyyüddin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Ekim 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/İbn-teymiyye-takiyyüddin>
- Korkusuz, M. Şefik. *Arşiv Belgelerinde Diyarbekir Uleması*. İstanbul: Melissa Matbaası, 1996.
- Korkusuz, M. Şefik. *Cumhuriyet Öncesi Diyarbekir’de Maârif*. İstanbul: Kent Işıkları Yayınları, 2009.
- Koyuncu, Recep. *Aşere Kâideleri*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2023.
- Koyuncu, Recep. “Molla Gürânî (v. 893/1488)’nin Ref’ü’l-Hitam ’an vakfi Hamza ve Hişâm Adlı Risalesinin Tahkikli Neşri”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/44 (Aralık 2017), 149-192.
- Kuhhâle, Ömer Rıdâ. *E’lâmü’n-nisâ*. Beyrut: Müessesetü’r-Risalet, 1984.
- Kuhhâle, Ömer Rıdâ. *el-Müstedrak ’alâ mü’cemü’l-müellifîn*. Beyrut: Müessesetü’r-Risalet, 1988.
- Kuhhâle, Ömer Rıdâ. *Mü’cemü’l-müellifîn*. Beyrut: Müessesetü’r-Risalet, 2015.
- Maraşlı, Yûsuf. *Nesrû’l-cevâhir ve’d-dürar fî ’ulemâi’l-karnî’r-râbi’u ’aşer ve bi zeylihi ’ikdû’l-cevher*. Beyrut: Dârü’l-Marife, 2006.
- Maraşlı, Yûsuf. *’Ulûmü’l-Kur’ani’l-Kerîm*. Beyrut: Darü’l-Marife, 2010.
- Mehdî, Muhammed. *Risâletü’n-nutki’l-fasîh fî mahreci’d-dâdi’s-sahîh*. b.y.: y.y., ts.
- Mer’î, Fürset. *el-Fethü’l-İslâmî li Kürdistan*. Dimaşk: Darü’z-Zaman, 2011.
- Muhammed, Ahmed Kasım Abdurrahman. *Cühûdü’l-’ulemâi’l-Kürd fî’t-tefsîr fî’l-’asri’l-hadîs*. Beyrut: Mektebetü Darü’l-Fecr, 2016.
- Mustafa, Nazdar Celil. *Devrü’l-ulemâi’l-Kürd fî’d-devleti’l-Osmaniyyeti (el-Karnâni’s-sâdisu aşere ve’s-sâbiu aşere)*. Erbil: Matbaatu el-Hâc Hâşim, 2013.
- Müderriş, Abdulkarim Muhammed. *’Ulemauna fî hidmeti’l’ilmi ve’d-dîn*. Beyrut: Daru İhyau Turasi’l’Arabî, 2014.
- Münâvî, Muhammed Abdurreûf. *el-’Ecâletü’s-seniyye şerhu elfiyyeti’s-sîreti’n-nebeviyye*. Riyâd: Dâru Atlâsi’l-Huderâ’, 2006.

- Narozi, Emîn. *el-kamîl fî't-tarîx Kurd di tarîxa Ibnu'l-Esîr de*. İstanbul: Avseta Yayınları, 2018.
- Neccâr, Mustaf Ahmed Muhammed. *el-Hayâtü'l-fikriyye fî Kürdistân*. Türkiye: Spîrêz Yayınları, 2017.
- Önen, Hacı. *Kirâat Tarihi ve Kirâat Farklılıklarının Kur'an Tefsirine Etkisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.
- Öngören, Reşat. "Tasavvuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özcan, Tahsin. "Saçaklızâde Mehmed Efendi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Ekim 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/sacaklizade-mehmed-efendi>
- Özdaş, Haşim. "Bi Çavê Âlûsî Amîd". *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*. ed. İbrahim Özcoşar vd. İstanbul: Ensar Yayınları, 2018.
- Özel, Ahmet. "Abdüssamed, Abdülbasit Muhammed". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Kasım 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/abdussamed-abdulbasit-muhammed>
- Özkan, Halit. "Vâdiâşî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Öztoprak, Sirâceddin. *Şark Medreselerinde Bir Ömür*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Palevî, Hamid b. el-Hâc Abdulfettâh. *Zübdetü'l-'irfân*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanifiye, ts.
- Pâlevî, Molla Alaaddîn. *Bâkatün min târihi Kürd*. b.y.: y.y., ts.
- Palevî, Hâmid b. el-Hâc Abdü'l-Fettâh. *Zübdetü'l-'irfân fî vüçûhi'l-Kur'an*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2020.
- Râzî, el-İmâm Ebî Bekir Muhammed b. Şemsüddîn. *Muhtârü's-sihâh*. Dimaşk: Dârü'l-Feyhâ, 2010.
- Rûhanî, Baba Merdox. *Dîroka Navdarên Kurd Arif, âlim, Edîb, Şair*. çev. M. Reşid Irgat - İsmet Kılışarslan. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2020.
- Rûhanî, Baba Merdûx. *Kürt Meşhurları Tarihi*. çev. Hatice Yılmaz Aslan - Kenan Subaşı. İstanbul: Hivda İletişim, 2017.
- Rûhanî, Babe Şeyx Merdûx. *Mêjoyê Nawdaranê Kürd 'Arifan Zanayan Wêjewanan Şa'îran*. çev. Macid Merdûx Rûhanî. Hewlêr: Kitêbekaî Akademiyayî Kürd, 2011.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *Eyyübîler Devleti Selahaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*. çev. Şerafettin Şenaslan. İstanbul: Ravza Yayınları, 2021.
- Savan, Mehmet. *İbnü'l-Cezerî'nin (v. 833/1429) Hadis İlmindeki Yeri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Sefer, Süleyman Ma'rafî. *Kur'an İlimleri*. çev. Orhan Parlak. Konya: Tekin Kitabevi, 2017.
- Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman. *ed-Dev'ü'l-lami' li ehli'l-karni't-tasi'*. Beyrut: Darü'l-Ceyl, ts.
- Seyyid, Eymen Fuâd. "Makrîzî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Kasım 2023.

<https://İslâmansiklopedisi.org.tr/makrizi>

Sinanoğlu, Mustafa. “Nesefî, Burhâneddin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Ekim 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/nesefi-burhaneddin>

Siverekî, Muhammed Ali. *el-Ekradü'l-Ürdüniyyûn ve devruhum fî binâi'l-Ürdüni'l-hadis*. 'Emman: Daru Sindbâd, 2004.

Siverekî, Muhammed Ali. *Mü'cemu e'lami'l-Kürd fî't-tarihi'l-İslâmî ve'l-asri'l-hadis fî Kürdistan ve hariciha*. Süleymaniye: Binkey-i Jîn, 2005.

Sözlüğü, Türk Edebiyatı İsimler. “Hilmî, Ahmed Muhtar Hilmî Efendi”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 14 Kasım 2023. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hilmi-ahmed-muhtar-hilmi-efendi>

Sübkî, Ebû Mansûr Abdulvahhab b. Ali b. Abdu'l-Kâfi Tacüddin. *Tabakâtü's-şafi'îyyetü'l-kübrâ*. thk. Abdulkâdir el-Arnâûtî. Kahire: Daru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1966.

Şan, Lokman. *Kırâat Farklılıklarının Kur'an Yorumuna Etkisi Tevbe Sûresi Örneği*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2020.

Şan, Lokman. “Molla Gürânî'nin Kırâat İkmine Dair Eserleri”. *Cumhuriyetin 100. Yılında Ergani Din-Eğitim-Kültür*. ed. Oktay Bozan vd. Bursa: Ekin Yayınevi, 2023.

Şan, Lokman. *Molla Halil Süirdi'de Resm-i Mushaf Tecdîd ve Kırâat İlmi*. İstanbul: Fecr Yayınları, 2023.

Şan, Lokman. “Yakın Dönem Doğu Bölgesinde Kırâat İlmi”. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 13/3 (Aralık) (2021), 1216-1235.

Şa'rânî, el-İmâm Abdulvahhâb. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih - Tefvîk Ali Vehbe. Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, 2005.

Şâyicî, Ömer Halife. *el-Mü'cemü't-tecvîdî li eşheri elfâzi 'ilmi't-tecvîd*. Küveyt: Ğerâs li'n-Neşri ve't-Tevzî'i ve'd-Du'âti ve'l-İ'lân, 1429.

Şehrezorî, el-İmâm Ebî'l-Kerem el-Mubârek b. el-Hasan. *el-Mısbâhü'z-zâhir fî'l-kırâati'l-aşri'l-bevâhir*. thk. eş-Şeyh Abdurrahim et-Tarhûnî. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Bedrü't-tâli' bi mehâsini men ba'di'l-karni's-sâbi'*. Mısır: Dârü's-Saâdet, 1348.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. *İrşâdü'l-fühûl ilâ tahkiki 'ilmi'l-üsûl*. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1992.

Şu'le, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn el-Mûsilî. *Şerhu Şu'le 'ala's-Şâtibiyyeti el-musemmâ Kenzü'l-me'ânî şerhu hirzü'l-emânî*. thk. eş-Şeyh Zekerîyya 'Ümeyrât. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târîhü't-Taberî târîhü'r-rüsûl ve'l-mülûk*. Kahire: Dârü'l-Me'arif bi Mısır, 1966.

Tahir, Bursalı Mehmet. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.

Taş, Yasin. “Osmanlı Döneminde Eski Ergani'de Klasik Bir Eğitim Kurumu: Halebiye

- Medresesi”. *Cumhuriyetin 100. Yılında Ergani Din-Eğitim-Kültür*. ed. Oktay Bozan vd. Bursa: Ekin Yayınevi, 2023.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Miftâhu’s-sa’âde ve misbâhu’s-siyâde fî mevzû’âtı’l-’ulûm*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-’İlmiyye, 1985.
- Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi. *eş-Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye fî Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye (Çeviri-Eleştirmeli Metin)*. ed. Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Tayyar, Altıkulaç. “İbnü’l-Cezerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Timurtaş, Abdulhadi. *Botan Müderrislerinin Piri Molla Muhammed Zıvingi*. İstanbul: Kent Yayınları, 2008.
- Toksoy, Cemal - Toksoy, Fatma. *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddîn Eyyûbî*. İstanbul: Şule Yayınları, 2016.
- Tüzün, Mesut. *Cizre Tarihi Arkeoloji, Blim ve Sanat*. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2014.
- Ünal, Mehmet. *Kur’an’ın anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Veroj, Seîd. *Portreyên Şophişî*. İstanbul: Weşanên Dara, 2019.
- Yapıcı, Süleyman. *Harput Bir Havza Kültürünün Mânevî Hüviyeti Âlim-Müellif ve Mutasavvıfları*. Ankara: Sistem Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti, 2013.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Molla Gürânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Beyzâvî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Ekim 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/beyzavi>
- Yâzîcî, Tâlib. “Halep”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Kasım 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/halep>
- Yerinde, Adem. “Zevâvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Yıldırım, Kadri. *Kürt Kadını*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2021.
- Yıldırım, Kadri. *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2018.
- Yıldız, Sakıp. *Fatih’in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, ts.
- Yılmaz, Nurullah. *İslâm Hat Sanatının Şekillenmesinde Biçim ve İçerik Açısından Kur’an’ın Etkisi*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2023.
- Yılmaz, Ziya. “Murad IV”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Kasım 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/murad-iv>
- Yiğit, İsmail. “Kayıtbay”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

- Yiğit, İsmail. “Memlükler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Yûnînî, Kutbeddin Ebü'l-Feth Musa b. Muhammed. *Zeylu Mir'âtü'z-Zamân*. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1992.
- Yurdagür, Metin. *Ünlü Türk Kelâmcıları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Yûsuf, Abdurrahkib. *ed-Devletü'd-Dostkiyye fî Kürdistani'l-vustâ*. Erbil: Ârâs Yayınevi, 2001.
- Yusuf, Muhammed Hayr. *İslâm Tarihinde Kürt Kadını*. çev. Mehmet Demirdağ vd. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2004.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: İFAV, 2012.
- Yüksel, Ali Osman. *Ulûmu'l-Kur'an Kaynaklarından Cezerî ve Teyyibesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1993.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Beyrut: y.y., 1986.
- Zehebî, el-Hâfız Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ala't-tabakâti ve'l-a'sâr*. thk. Ebî Abdullah Muhammed Hasan İsmail eş-Şafî'î. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Zehebî, el-İmam Şemsüddîn Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Düvelü'l-İslâm*. thk. Hasan İsmail Merva. Beyrut: Dâru Sâdır, 1999.
- Zehebî, el-İmam Şemsüddîn Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ala't-tabakâti ve'l-a'sâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsir ve'l-mufessirûn*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000.
- Zekî Beg, Muhammed Emin. *Meşâhirü'l-Kürd ve Kürdistân*. çev. Saniha Zekî Beg. Dımaşk: Darü'z-Zeman li't-Tebâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 2006.
- Zeki Bey, Mehmed Emin. *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri (Meşâhirê Kurd û Kurdistan)*. çev. M. Baban vd. Ankara: Öz-Ge Yayınları, 5. Basım, 2005.
- Ziriklî, Hayrüddîn. *el-A'l'am*. b.y.: Matbaatu Kostansûs, 1954.
- Zurkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006.
- 'Awnî, Durrîyah vd. *Mısır'da Kürtler*. çev. Harun Ünal. İstanbul: Nûbihar, 2015.
- Diyarbakır Müftülüğü. “Ahmed Hilmi Efendi”. Erişim 14 Kasım 2023. <https://diyarbakir.diyaret.gov.tr/Sayfalar/personlist.aspx?MenuCategory=Kurumsal2&ContentCategory=muftulerimiz>
- Mardin Valiliği. “Dara Antik Kenti”. Erişim 02 Kasım 2023. <http://www.mardin.gov.tr/dara-antik-kenti>
- Kültür Portalı. “Deyrülzafaran Manastırı”. Erişim 02 Kasım 2023.

<http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/gezilecekyer/deyrulzafaran-manastiri>

T.C. Eğirdir Kaymakamlığı. “Eğirdir’in Tarihi”. Erişim 16 Kasım 2023.
<http://www.egirdir.gov.tr/egirdirin-tarihi>

Yazmalar. “el-Mârdînî, Fethullah b. Şeyh Ömer, İcâzetnâme”. Erişim 05 Kasım 2023.
http://www.yazmalar.gov.tr/pbl/katalog_tarama_sonuc?koleksiyon=Ali%20Emiri%20Koleksiyonu&page=241

Kitabü’l-hecâi fî resmi’l-mushafi. thk. Ğanım Kaddûrî el-Hamed. Dımaşk: Darü’l-Gavsânî li’d-Dirâsâtî’l-Kur’aniyye, 2012.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : ACAR, Mustafa
Uyruğu : T.C.
Orcid : 000-0003-1193-838X

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Doktora	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Bilim Dalı	20.12.2023
Yüksek Lisans	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Bilim Dalı	01.02.2018
Lisans	Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bölümü	02.07.2013

İş Deneyimi

Görev	Yer	Yıl
İmam-Hatip	Diyarbakır/Sur	2007-2015
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği	Diyarbakır/Bağlar	2015
Araştırma Görevlisi	Van YYÜ İlahiyat Fakültesi	2015-Devam ediyor

Yabancı Dil

75.00 (ARAPÇA)

Yayınlar

Kitaplar:

1. Kıraat İlmi ve Kıraat Farklılıkları Furkân Sûresi Örneği, İlâhiyat Yayınları, Ankara-2020.
2. Tecwîd, Peywend Yayınları, Van-2021.

Kitapta Bölüm:

1. Kürtçede İslâmî İlimler “Kürtçe Yazılan Tecvid Eserleri” (Lokman Şan ile birlikte), Peywend Yayınları, Van-2021.
2. Medeniyetler Kavşağında Bir Kent Siverek Dil-Din-Edebiyat “Muhammed Ali Es-Siwêrekî El-Kürdî'nin Mü'cemû'l-E'lami'l-Kürd Adlı Eserinde Geçen Kürt Kıraat Âlimleri”, Çizgi Kitabevi, İstanbul-2022
3. Geçmiş Bugün Gelecek Batman “Ahmed el-Haskifî ve Kırâat İlmine Katkısı”, Batman Üniversitesi Yayınları, Batman-2022

Makale:

1. Şeyh Said Efendi'nin Türkçe'den Arapça'ya Tercüme Ettiği Tecvid Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler (e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi), 2023.

Tebliğler:

1. Kürdiyat Sempozyumu I Kürtçede İslâmî İlimler, “Kürtçe Yazılan Tecvid Eserleri” (Lokman Şan ile birlikte), Van-2020
2. Geçmişten Günümüze Uluslararası Ergani Sempozyumu “Tarihçi/Edebiyatçı ve Diplomat Ali Seydo el-Kürdi”, Diyarbakır-2022.
3. Uluslararası Batman Sempozyumu “Ahmed el-Haskifî ve Kırâat İlmine Katkısı”, Batman-2022.
4. Uluslararası Siverek Sempozyumu Tarih Toplum ve Mekan “Muhammed Ali Es-Siwêrekî El-Kürdî'nin Mü'cemû'l-E'lami'l-Kürd Adlı Eserinde Geçen Kürt Kıraat Âlimleri”, Siverek-2022

Editörlük:

1. Lokman Şan, Tartışmalı Güncel Tecvîd ve Kıraat Meseleleri, Fecr Yayınları, Ankara-2022.

Hobiler

1. Seyahat
2. Spor
3. Edebiyat Okumaları

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

20/12/2023

Tez Başlığı / Konusu:

Şark Ulemâsının Kırâat İlmine Katkısı

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 155 sayfalık kısmına ilişkin, 20/12/2023 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 15 (On Beş) tir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

20/12/2023
Mustafa ACAR

Adı Soyadı : Mustafa ACAR
Öğrenci No : 179203104
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri / Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi
Programı : Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi (Doktora)
Statüsü : Y. Lisans ☐ Doktora ☒

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Cemil KÜÇÜK

...../...../20....

ENSTİTÜ ONAYI

U Y G U N D U R

...../...../20....

Prof. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü